

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО»

Для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро- 2016

Конспект лекцій підготувала Нестерцова-Собакарь О.В., к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Коваленко Н.В. – доцент кафедри адміністративного та митного права Академії митної служби, кандидат юридичних наук, доцент

Красвітна Т.П. – суддя Апеляційного суду Дніпровської області

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету

“ ____ ” _____ 2016 р.,
протокол № ____

ТЕМА № 1: Цивільне право в системі права України. Цивільне право як наука і навчальна дисципліна

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

ВСТУП

1. Поняття цивільного права як галузі права.
2. Предмет та метод цивільного права.
3. Функції, принципи та система цивільного права.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996.- N 30.- ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2002 р. - N 21-22. - ст.135.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р. - N 18, N 19-20, N 21-22.- ст.144.

Наукові та навчально-методичні джерела:

1. Цивільне право України: Підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер.- 2010. – 567 с.
2. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. – К.: Істина. - 2007. – 224 с.
3. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер.- 2008. – 703с.
4. Цивільне право України. Підручник: У 2 т./ В.І. Борисова (кер.авт.кол.), Л.М.Баранова, Т.І.Бегова та ін.; за ред. В.І.Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х: Право, 2011. – Т.1.- 656 с.
5. Харитонов Є.О., Дрімлюк А.І., Калітенко О.М. Цивільне право (в запитаннях і відповідях). – Х.: ТОВ «Одісей», 2008. – 576 с.
6. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред.. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2011. – Ч. 1. – 692 с.
7. Черепяхин Б.Б. К вопросу о частном и публичном праве. / Труды по гражданскому праву. – М., 2001.
8. Попондопуло В.Ф. О частном и публичном праве // Правоведение. – 1996. - №5-6.
9. Иоффе О.С. Красавчиков О.А. О критике науки и научности критики // Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». 3-е изд., испр. – М.: Статут, 2009. - 782 с.- с.747-748.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою лекції є розкриття багатозначності терміну «цивільне право», пізнання предмету та методу цивільно-правового регулювання, принципів, функцій та системи цивільного права, а також практики застосування цивільно-правових норм, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами.

ВСТУП

Сучасна правова система України вступила на стан реформування, що зумовлено побудовою в нашому суспільстві демократичної, соціальної, правової держави, яка б існувала і творила право для людини, для захисту її загально визнаних прав і свобод. Встановлення європейського типу публічного правопорядку і законності в країні – його має забезпечити і гарантувати на своїй території молода незалежна державна – є метою такого реформування правової системи.

Правова система України поділяється на підсистеми – галузі права. Цивільне право є однією з фундаментальних галузей правової системи нашої держави. Суспільні відносини, пов'язані із володінням, користуванням і розпорядженням майном, які є головними в перебудовному процесу, що триває в державі, ґрунтуються на цивільно-правових засадах, регулюються цивільним правом. Воно тісно пов'язане з економікою держави, є юридичним виразом економічних основ її суспільного життя. З появою в Україні відносин, які базуються на приватній економічній свободі, підприємництві, рівності усіх форм власності, виникає необхідність у більш ефективних засобах її правового регулювання, а відтак – удосконаленні існуючих та запровадженні принципово нових норм цивільного права.

Слід зупинитися на **актуальності та меті вивчення** такої навчальної дисципліни як цивільне право. Навчання цивільному праву передбачає пізнання цивільно-правових норм, практики їх застосування, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами.

Відповідно до цього й складена система вивчення цивільного права. Вона складається із двох частин. До першої включені: загальні положення цивільного права; особисті немайнові права людини та громадянина; право власності та інші

речові права; до другої включені: загальні положення про зобов'язання, договори тощо.

Тож, розглянувши питання необхідності, актуальності та мету вивчення цивільного права слід перейти саме до поняття цивільного права та його джерел.

Отже першим питанням нашої лекції виступає «Поняття цивільного права як галузі права».

I. ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА

Терміном «цивільне право» охоплюється декілька взаємозалежних, але не тотожних понять. Необхідно розрізняти цивільне право **як галузь права, галузь законодавства, галузь правової науки і учбова дисципліна**. При цьому насамперед повинно бути виділене поняття цивільного права як галузі права через його основне значення.

Правова система України поділяється на підсистеми — **галузі права**. Однією з таких галузей є цивільне право. В рамках правової системи України галузі права розрізняються за особливостями їхніх предметів і методів правового регулювання. Проте можливі й інші варіанти поділу правової системи держави на ті чи інші підсистеми. Наприклад, групування норм права за спрямованістю на забезпечення публічних чи приватних інтересів. У правовій державі, в якій розмежовуються поняття громадянського суспільства і політичної організації суспільства розподіл права на приватне та публічне є об'єктивним. Проведене в Україні реформування всієї правової системи на якісно нових засадах також припускає визнання об'єктивного розподілу права на приватне та публічне.

Якщо норми права спрямовані на забезпечення інтересів держави чи інтересів певних адміністративно-територіальних організацій, то вони є нормами **публічного права**, а якщо вони спрямовані на забезпечення інтересів окремого громадянина, то вони є нормами **приватного права**. Норми цивільного права належать до приватного права. Варто підкреслити, що у сфері чинності цивільного права його суб'єкти діють на засадах **юридичної рівності, майнової незалежності, вільного волевиявлення**.

Цивільне право України у своєму розвитку пройшло певний шлях. У період існування в Україні як і в інших союзних республіках колишнього СРСР, адміністративно-командної організації суспільства, цивільне право в значній мірі було одержавлено і будувалося переважно на засадах, властивих не приватному, а публічному праву. Це, природно, накладало свій відбиток на межі дії, характер і зміст норм цивільного права. Ряд відносин, наприклад у сфері підприємництва вважався злочинним і взагалі не міг бути предметом цивільно-правового регулювання. Підприємства, будинки, споруди вважалися вилученими з цивільного обороту. Вони не могли бути предметом цивільно-правових правочинів і на них не можна було звертати стягнення. Договори постачання, перевезення вантажів різними видами транспорту і багато інших у своєму змісті визначалися обов'язковими для сторін плановими актами і сторонам практично не про що було домовлятися. Особисті права громадян і організацій у цивільно-правовому порядку могли захищатися лише у випадках, особо передбачених законом (наприклад, при порушенні честі і гідності).

Становлення незалежної і суверенної України як правової держави, що базується на принципах справді громадянського суспільства, заснованого на різноманітні форм власності і підприємництва, усілякому захисту невід'ємних прав особистості,

обумовило і цілком інший характер її цивільного права. Отже, **сучасне цивільне право України** – це встановлена або санкціонована державою сукупність норм, що відбивають інтереси окремих осіб (громадян і організацій) як членів громадянського суспільства, сприяють на основі їхніх волевиявлень досягненню не суперечному закону цілей, забезпечує їм можливості для застосування своїх творчих сил, спроможностей і дарувань, створюють умови для всебічного розвитку особистості. Відповідно більш широко розуміється і **громадянське суспільство**, в якому громадяни і організації будучи цілком самостійними в правовому відношенні, зв'язані один з одним винятково взаємними інтересами і діють, керуючись цими інтересами на свій розсуд. Ідеал громадянського суспільства – **вільний розвиток кожного і – є умовою вільного розвитку усіх**.

Іншу галузь права України утворюють норми публічного права – державно-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові і деякі інші, що відносяться до статусу і стана держави, що відбивають його інтереси, що забезпечують функціонування усіх владних структур держави, що припиняють вчинення суспільно-небезпечних дій і встановлюють відповідальність правопорушників.

Приватна та публічна діяльність – це цілком різні за своїм характером види людської діяльності. Перша будується на власному інтересі особи, свободі її волі, виборі цілі діяльності, засобів її досягнення, результатів та процесу здійснення. Інакше кажучи приватна діяльність спрямована на організацію вільної діяльності (взаємодії) приватних осіб. Публічна діяльність є обмеженою, безініціативною, недиспозитивною, оскільки базується не на власному інтересі органу управління, не на свободі вибору. Вона базується на функціональності цілей діяльності людини. У законодавстві повинні бути чітко визначені задачі та функції публічних органів, їх компетенція та повноваження, а також юридичні процедури

Характер діяльності визначає і тип суб'єкта, який її здійснює. У першому випадку – це вільна приватна особа (громадяни, в тому числі і підприємці) як основні члени громадянського суспільства, а в другому – спеціально уповноважені для даного функціонального виду діяльності публічні органи. Як слушно зазначає Б.Б. Черепакін критерій статусу суб'єкта у правовідносинах є критерієм для систематизації правового матеріалу. Розмежування права на приватне та публічне повинно здійснюватися залежно від способу побудови та регулювання юридичних відносин, який притаманний системі приватного та системі публічного права. Приватно-правове відношення будується на координації суб'єктів, приватне право є системою децентралізованого регулювання життєвих відносин. Публічно-правове відношення будується на засадах субординації суб'єктів, публічне право є системою централізованого регулювання життєвих відносин.

Однак, незважаючи на незбіжне призначення приватного і публічного права, ці дві галузі права утворюють єдність – цілісну систему права України. Ця єдність зазначених галузей права ґрунтується на єдності волі народу України, вираженої в нормах цих галузей права, на вимозі погодженого регулювання відносин громадянського суспільства і відносин у сфері владної діяльності держави.

В Україні поступово створюються такі засади правового регулювання громадянського життя, які дають можливість розвиватися приватним відносинам, але не на шкоду суспільному добробуту. Принцип такого регулювання закріплено в ч. 3 ст. 13 Конституції України, де зазначено: "Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству". Це положення втілене законодавцем і в ст.319 ЦК України. Не протиставлення приватного й державного, а їх поєднання і узгодження має виключно важливе значення для подальшого розвитку правової системи України. Вирішальна роль при цьому відводиться цивільному праву. Підсумовуючи сказане, можна дати таке визначення цивільного права. **Цивільне право як галузь права** – це сукупність встановлених державою цивільно–правових норм, що регулює на засадах рівних правових можливостей об'єктивні за змістом і вольові за формою майнові та особисті немайнові відносини за участю громадян, організацій та інших соціальних утворень з метою задоволення матеріальних та духовних потреб громадян і захисту їх інтересів.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що термін «цивільне право» застосовується у декількох значеннях, а саме як галузь права, як галузь законодавства, як наука та як учбова дисципліна. Ці визначення не співпадають, однак доповнюють один одне, розкриваючи в різній площині багатозначний термін «цивільне право». Особливу увагу ми приділили встановленню ознак цивільного права як галузі права, таких як юридична рівність, майнова відокремленість, вільне волевиявлення.

II. ПРЕДМЕТ ТА МЕТОД ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Кожна галузь права регулює суспільні відносини певного виду. Саме коло визначених відносин і складає предмет регулювання тієї чи іншої галузі права. Предметом цивільного права тривалий час традиційно визнавалися:

- Майнові відносини;
- Особисті немайнові відносини.

О.О.Красавчиков розширив предмет цивільно-правового регулювання і обґрунтував, що до предмета цивільного права належать не лише майнові, та особисті немайнові відносини, а і «творчі» відносини, які є поєднанням цих двох груп правовідносин.

Цій підхід закріплено в діючому ЦК України. Але в останній час переважає точка зору, згідно з якою до сфери дії цивільного права в рівній мірі відносяться як майнові, так і немайнові відносини. Аналіз чинного законодавства дає змогу зробити висновок, що цивільне право регулює дві групи суспільних відносин:

- **майнові відносини, що пов'язані з використанням товарно-грошової форми** (відносини власності і відносини у галузі товарообігу);
- **особисті немайнові відносини.**

Охарактеризуємо коротко кожен з названих груп. **Майнові відносини** — це конкретні **вольові відносини** з приводу належності, використання чи переходу нерухомого і рухомого майна та інших матеріальних благ від одного суб'єкта до іншого. За змістом їх поділяють у цивільному праві на: а) речові відносини (відносини власності та інші речові відносини; б) зобов'язальні відносини або відносини у галузі товарообігу. Слід мати на увазі, що для цивільного права важливими є не самі речі і не способи їх виробництва, а вольові відносини між людьми, які спричинені їх прагненням до задоволення різноманітних життєвих потреб.

Одним з основних видів майнових прав є право власності. **Відносини власності** закріплюють існуючий у суспільстві розподіл матеріальних благ (засобів виробництва і предметів споживання), виражають статику майнових відносин. Характерною ознакою цих відносин є те, що власник наділений правом володіти, користуватися й розпоряджатися належним йому майном. Суспільна суть цих відносин проявляється в тому, що власник є уповноваженою особою. Він може зажадати від кожного, хто порушує його права, припинити порушення. Для права власності немає значення поведінка власника стосовно належного йому майна до того моменту, поки власник не вийде за межі дозволеного законом.

Іншим видом майнових відносин є **зобов'язальні відносини або відносини у галузі товарообігу**. Ці відносини називають товарно-грошовими, оскільки вони виникають на базі товарного виробництва і відображають рух товарів від виробника (або посередника) до споживача, а також добровільний опосередкований вартістю перехід матеріальних благ від одних суб'єктів до інших. Ці відносини, як правило, в умовах товарного виробництва мають вартісний характер. Товар обмінюється на певну кількість грошей. На відміну від відносин власності, котрі відображають статику майна, товарно-грошові відносини

відображають його динаміку. Так, якщо власник виявить бажання розпорядитися своїм майном шляхом передачі його іншим суб'єктам у власність або у користування, маючи намір отримати за це обумовлену суму грошей, то він стане учасником товарно-грошових відносин. Найчастіше такі відносини виникають у сфері підприємництва, а також при задоволенні особистих потреб громадян (договір купівлі-продажу).

Характерними ознаками товарно-грошових відносин є:

а) еквівалентно-платний характер. В товарно-грошових відносинах має відбуватися обмін рівних вартостей. Діям одного суб'єкта, який передає майно, виконує роботу, надає послуги, мають відповідати дії другого суб'єкта, який платить відповідну вартість грошима. За таких умов відбувається обмін майна на гроші;

б) майнова відокремленість учасників відносин. Майно організацій, які користуються правами юридичної особи, відокремлене від майна інших організацій, від майна окремих громадян, трудових і селянських господарств. Учасники цих відносин є або власниками майна, або особами, що володіють ним на підставі іншого права.

Важливим є те, що учасники товарно-грошових відносин можуть самостійно та вільно вибирати спосіб розпорядження майном. При здійсненні цивільних прав власник, передаючи своє майно іншим особам і вирішуючи цим самим його фактичну долю, вирішує і юридичну долю цього майна, передає право власності на нього.

Відносини у галузі товарообігу можуть і не бути товарно-грошовими. Інколи вони носять безоплатний характер, наприклад, дарування, різні форми меценатства тощо. Це пояснюється передусім відносинами власності. Власник вправі розпоряджатися належним йому майном на свій розсуд.

Майнові відносини виникають: а) між фізичними особами; б) між фізичними і юридичними особами; в) між юридичними особами; г) за участю держави і фізичних або юридичних осіб.

Слід також мати на увазі, що не всі майнові відносини регулюються цивільним правом. Значна частина майнових відносин є предметом регулювання інших галузей права. Так, майнові відносини, що виникають у зв'язку із сплатою податків, митних зборів, адміністративних штрафів, регулюються фінансовим і адміністративним правом. Кримінальне право також регулює майнові відносини (конфіскація, штраф, майнові злочини). Тому відповіді на запитання, які майнові відносини регулюються цивільним правом, можна таким чином: ті майнові відносини, в яких державні організації виступають не як суб'єкти влади, а як рівноправні (звичайні) суб'єкти.

Особисті немайнові відносини, що є предметом регулювання цивільного права поділяються на:

□ **Особисті немайнові відносини, пов'язані з майновими або відносинами, що виникають у сфері інтелектуальної діяльності.**

Вони ґрунтуються на нормах двох самостійних правових інститутів, які склалися у цивільному праві і в цивільному законодавстві, авторського права і

права промислової власності. Ці відносини виникають у зв'язку зі створенням, використанням, охороною винаходів, промислових зразків, товарних знаків, фірмових найменувань, раціоналізаторських пропозицій, секретів виробництва і селекційних досягнень, творів науки, літератури і мистецтва, інших результатів інтелектуальної діяльності.

Чинним законодавством **всі результати творчої діяльності визнані товаром**. Вони можуть бути об'єктом будь-яких цивільних правочинів. В умовах ринкової економіки це має істотне значення, оскільки результати творчої діяльності в такий спосіб стають об'єктами цивільного обороту і створюють власний ринок духовної і науково-технічної продукції. Суб'єктами цих відносин, як і майнових, можуть бути як громадяни, так і юридичні особи й держава.

Особисті немайнові відносини, не пов'язані з майновими регулюються цивільним правом, якщо інше не передбачене законодавчими актами, або не впливає із суті особистого немайнового відношення. Наприклад, захист честі, гідності, ділової репутації громадян і юридичних осіб, охорона інтересів громадянина, зображеного в творах образотворчого мистецтва, немайнових інтересів авторів щоденників, записок і листів. До таких відносин слід віднести право громадян на особисте життя і здоров'я, особисту свободу, таємницю листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, свободу совісті, право на недоторканність особи тощо. Ці відносини мають абсолютний характер. Блага, про які йдеться, невід'ємні від особи, як носія індивідуальних рис, мають соціальну цінність, об'єктивний характер. Візьмемо, наприклад, захист честі і гідності громадян. Зрозуміло, що виключного переліку всіх немайнових благ у Цивільному кодексі бути не може. В цьому законодавчому акті закріплюються лише основні з них. Водночас звертає на себе увагу той факт, що чинне цивільне законодавство містить незначну кількість правових норм, що регулюють особисті немайнові відносини, які не пов'язані з майновими (книга 2 ЦК України). Без сумніву, це стоїть на заваді охорони особистих інтересів і прав громадян.

Цивільно-правове регулювання суспільних відносин відбувається не стихійно, а з допомогою певних способів та заходів, які впливають на формування поведінки суб'єктів відносин. Сукупність таких способів та заходів прийнято називати **методом цивільного права**. Якщо предмет цивільно-правового регулювання відповідає на питання, які суспільні відносини регулюються цивільним правом, то метод цивільно-правового регулювання — на питання, яким чином відповідні суспільні відносини ним регулюються.

Цивільно-правовий метод характеризується :

- юридичною рівністю сторін, автономією їх волі та їх майновою самостійністю;
- диспозитивністю (правом сторін самостійно визначати характер своїх відносин у межах чинного законодавства);
- особливим способом вирішення спорів між учасниками її цивільних правовідносин; наявністю майнової відповідальності сторін.

Юридична рівність учасників цивільно-правових відносин проявляється в тому, що сторони визнаються правом як самостійні, незалежні одна від одної

особи. Іншими словами, зміст юридичної рівності полягає в тому, що кожна з сторін має свій комплекс прав і обов'язків і не підпорядкована іншій. Основою такої рівності суб'єктів цивільно-правових відносин є те, що вони за своєю волею мають право розпоряджатися майном, яке знаходиться у їх власності, повному господарському віданні або оперативному управлінні. Цивільне право спрямоване на те, щоб врегулювати відносини між сторонами в разі виникнення між ними спорів, захистити їх від будь-якого протиправного посягання, обмежити від зовнішнього втручання. Відносини, що засновані на владному підпорядкуванні учасників, не можуть бути цивільно-правовими. Такі відносини найчастіше є адміністративно-правовими, фінансово-правовими та ін.

З урахуванням принципу юридичної рівності побудовані всі інші принципи цивільно-правового методу. Так, **диспозитивність** можлива тільки тоді, коли в основі угоди лежить вільне волевиявлення сторін. Вона надає право сторонам визначити характер своїх взаємовідносин у межах, встановлених законом, а також у відповідних випадках формувати свої права і обов'язки. Диспозитивні начала проявляються у диспозитивних правових нормах, які надають суб'єктам цивільного права можливість у певних межах, за своєю волею, на свій розсуд врегульовувати ті чи інші належні їм цивільні права і обов'язки. Як результат цього, договір чи одностороння угода є не лише юридичними фактами, а й засобами врегулювання змісту цивільних прав та обов'язків.

Наявність диспозитивних засад у цивільному праві не означає, що в ньому відсутні імперативні норми. Але вони не є визначальними. В основному цивільні правові відносини формуються під впливом диспозитивних норм.

Виходячи із засад рівності і незалежності учасників цивільних правовідносин, **закон надає можливість вирішувати спори, що виникають між ними, або безпосередньо самим учасникам конкретних відносин на підставі взаємної домовленості або спеціально створеним для розгляду таких спорів державним органам чи третім особам.** Важливим є те, що такий орган не повинен бути пов'язаним з жодною із сторін особистими, майновими або адміністративними відносинами, оскільки за наявності такого зв'язку буде порушено принцип рівності сторін. Спори між учасниками цивільних відносин, як правило, розглядаються судом, господарським судом, третейським судом після подачі відповідного позову однією із зацікавлених сторін. Оскільки сторони цивільно-правових відносин пов'язані між собою, як правило, тільки правочином, то встановлено, що та із сторін, яка добровільно взяла на себе зобов'язання і не виконала їх, повинна відшкодувати іншій стороні збитки, що фактично виникли у цієї сторони внаслідок невиконання того, на що ця сторона у відповідності з правочином розраховувала.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували предмет цивільно-правового регулювання суспільних відносин, де головне місце займають майнові відносини, врегульовані цивільним правом. Саме тому цивільне право безпосередньо пов'язане з економікою. До предмета цивільного права також належать особисті немайнові відносини, які мають свою специфіку: невідчужуваність від особи, відсутність вартісного змісту. Другим критерієм відмежування галузі права є цивільно-

правовий метод регулювання суспільних відносин. Порівняння з імперативним методом регулювання, який застосовується у адміністративному праві, дозволив визначити основні особливості цивільно-правового методу, а саме: юридична рівність та майнова відокремленість сторін, диспозитивний характер відносин, компенсаційний характер відповідальності.

III. ФУНКЦІЇ, ПРИНЦИПИ ТА СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Функції цивільного права — це напрями впливу цивільно-правових норм на суб'єктів права. Це обумовлені предметом та забезпечуваними законодавством цілями правової галузі певні напрямки цивільно-правового впливу на майнові чи особисті немайнові відносини, а також на поведінку учасників цих відносин. Цивілістична наука, цивільне законодавство, практика розрізняють такі функції цивільного права: **регулятивну, охоронну, компенсаційну та превентивну**.

Сутність **регулятивної функції** цивільного права полягає в тому, що нею охоплюються відносини, які виникають із актів правомірної, дозволеної і, як правило, корисної діяльності суб'єктів цивільного права. Тому і реалізація зазначеної правової функції здійснюється за рахунок позитивного регулювання відповідних правових відносин шляхом встановлення загальних правил, що створюють правові підстави для можливості здійснення правомірних дій, спрямованих а правомірне досягнення певних юридичних результатів. Наприклад, цивільно-правові договори.

Сутність **охоронної функції** цивільного права вбачається в тому, що вона забезпечує саму юридичну можливість захисту порушених суб'єктивних майнових чи особистих немайнових прав, сприяє певній нормалізації порушених майнових чи особистих немайнових відносин. Завдяки останній обставині охоронна функція набуває деякого відновлювального значення.

Останньою охоплюються відносини, що виникають, наприклад, внаслідок невиконання або неналежного виконання цивільно-правових договорів або заподіяння шкоди чи інших не пов'язаних з правопорушеннями односторонніх дій.

Сутність **компенсаційної функції** полягає у поновленні порушеного інтересу на еквівалентній основі. За таких обставин виникає питання не лише правового захисту, а перш за все питання заміни перенесених кредитором майнових чи особистих немайнових втрат на певні майнові блага, з вимогами про стягнення яких кредитор звертається до боржника. З юридичної точки зору заміна витрат, що виникли на боці кредитора, іншими передбаченими законом, договором чи визнаними судом майновими благами вважається компенсацією, а охоплюючи її цивільно-правова функція має назву **компенсаційної**.

Сутність **превентивної функції** полягає у наступному: відповідні занопоположення цивільного права набувають попереджувального інформативного значення запобіжного засобу своєрідного стимулювання осіб утримуватись від певних правопорушень, від посягань на суб'єктивні права інших осіб.

Під принципами цивільного права розуміють основні засади, в яких втілені корінні, найхарактерніші риси цього права. Керуючись принципами права, законодавець проводить удосконалення цивільного законодавства, врегульовує ті суспільні відносини, які раніше цивільним правом не регулювалися. Становлення і розвиток цивільного права базується як на загально-правових принципах, так і на спеціальних.

Загально-правові принципи визначаються в Конституції України. Вони поширюються на всі галузі права. До спеціальних слід віднести такі принципи, викладені у ст.3 ЦК України від 16 січня 2003 року:

- неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
- неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- свобода договору;
- свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
- судовий захист цивільного права та інтересу;
- справедливість, добросовісність та розумність.

Право - це не просто сукупність правових норм, а й певна їх система. Правова система складається з галузей права, кожна з яких, в свою чергу також системно організована, має свій предмет і метод регулювання, свою структуру розподілу правових елементів. Елементами правової структури є юридичні **норми** та **інститути**.

Цивільне право, як і інші галузі права, має свою систему. Структуризація цивільно-правових елементів проводиться не стихійно, а на підставі вироблених наукою і практикою загальних підходів. Існують такі підходи до побудови системи цивільного права.

Інституційний підхід. Він передбачає розподіл правових норм за окремими інститутами. Під **цивільно-правовим інститутом** розуміють групу цивільно-правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини (відносини найму, купівлі-продажу, спадкування тощо).

Пандектний підхід. Його суть полягає в тому, що він передбачає виділення загальної частини цивільного права і відокремлення речового права від зобов'язального. Пандектна система відображає статичку речового і динаміку зобов'язального права — основних майнових прав, що виникають у суспільстві.

Цивільне право України будується за пандектною системою. Можливість виділення загальної частини цивільного права свідчить про те, що окремі інститути галузі мають спільні характеристики, які фактично можуть бути відокремлені в самостійний блок.

Цивільно-правові норми загального характеру складають загальну частину цивільного права. Вона називається загальною тому, що стосується всіх суспільних відносин, які регулюються цивільним правом. До таких норм відносяться норми про суб'єктів, про угоди, представництво і довіреність, позовну давність.

Спеціальна, або особлива, частина цивільного права регулює спеціальні (особливі) суспільні відносини і складається з таких інститутів: право власності; зобов'язальне право; авторське право; право на відкриття; право на винахід та інші результати творчості, що використовуються у виробництві; спадкове право; правоздатність іноземних громадян та юридичних осіб; застосування цивільних, законів іноземних держав і міжнародних договорів. Зафіксована в чинному ЦК України система інститутів цивільного права не є незмінною. Систему цивільного

права слід відрізняти від систематизації цивільно-правових норм. Формами систематизації є **кодифікація та інкорпорація**.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували поняття та види функцій цивільного права, значення компенсаційної функції для регулювання цивільних правовідносин, а також поняття принципів цивільного права, їх нормативне закріплення у цивільному законодавстві. Особливу увагу ми приділили системі цивільного права України, розкрили поняття та особливості пандектного підходу до формування системи цивільного права у співвідношенні із інституціональним.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ:

Отже, сьогодні ми розглянули одну з найголовніших тем цивільного права. Протягом лекції ми розглянули поняття та особливості предмету, методів, принципів, системи, джерел цивільного права. Ця лекція є найголовнішою, оскільки в ній закріплюються загальні засади функціонування цивільного права як галузі права. Таким чином, ми з'ясували, що термін «цивільне право» застосовується у декількох значеннях, а саме як галузь права, як галузь законодавства, як наука та як учбова дисципліна. Ці визначення не співпадають, однак доповнюють один одне, розкриваючи в різній площині багатозначний термін «цивільне право». Особливу увагу ми приділили встановленню ознак цивільного права як галузі права, таких як юридична рівність, майнова відокремленість, вільне волевиявлення. Під принципами цивільного права розуміють основні засади, в яких втілені корінні, найхарактерніші риси цього права. Керуючись принципами права, законодавець проводить удосконалення цивільного законодавства, врегульовує ті суспільні відносини, які раніше цивільним правом не регулювалися. Становлення і розвиток цивільного права базується як на загально-правових принципах, так і на спеціальних.

Ми з'ясували поняття та види функцій цивільного права, значення компенсаційної функції для регулювання цивільних правовідносин, а також поняття принципів цивільного права, їх нормативне закріплення у цивільному законодавстві. Особливу увагу ми приділили системі цивільного права України, розкрили поняття та особливості пандектного підходу до формування системи цивільного права у співвідношенні із інституціональним. Право - це не просто сукупність правових норм, а й певна їх система. Правова система складається з галузей права, кожна з яких, в свою чергу також системно організована, має свій предмет і метод регулювання, свою структуру розподілу правових елементів. Елементами правової структури є юридичні норми та інститути.

Питання до самоконтролю:

1. Що означає поняття «цивільне право»?
2. Які основні ознаки приватного права, що відокремлюють його від публічного права?
3. Які відносини складають предмет цивільно-правового регулювання цивільного права?
4. Які ознаки методу цивільного права?
5. В чому полягає компенсаційна функція цивільного права?
6. Яке місце займає цивільне право в системі галузей права?
7. Які основні функції та принципи цивільного права?
8. Які системи цивільного права вам відомі?
9. Визначте елементи системи цивільного права: речове право, спадкове право, право власності, договір купівлі-продажу, роздрібна купівля-продаж, договір поставки, сімейне право, зобов'язальне право, договір оренди.

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ
з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 2 «Джерела цивільного права.
Поняття та система цивільного законодавства»

для здобувачів вищої
освіти
юридичного факультету

Дніпро- 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

ВСТУП

1. Джерела цивільного права. Поняття цивільного законодавства. Система цивільного законодавства.
2. Дія цивільного законодавства. Співвідношення загального та спеціального цивільного законодавства. Аналогія права і аналогія закону.
3. Значення судової та господарської практики, правил і норм моралі при застосуванні цивільного законодавства.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

5. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996.- N 30.- ст. 141.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
7. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2002 р. - N 21-22. - ст.135.
8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р. - N 18, N 19-20, N 21-22.- ст.144.

Наукові та навчально-методичні джерела:

10. Цивільне право України: Підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер.- 2010. – 567 с.
11. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. – К.: Істина. - 2007. – 224 с.
12. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер.- 2008. – 703с.
13. Цивільне право України. Підручник: У 2 т./ За заг. редакцією В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К: Юрінком Інтер,2004. – Т.1.- 480 с.
14. Харитонов Є.О., Дрімлюк А.І., Калітенко О.М. Цивільне право (в запитаннях і відповідях). – Х.: ТОВ «Одісей», 2008. – 576 с.
15. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Х.: ТОВ «Одісей», 2010. – 1200 с.
16. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред.. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2011. – Ч. 1. – 692 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Розгляд питань цієї теми закладає основні підходи до правозастосовчої діяльності як необхідного елементу професії юриста. Студенти насамперед мають з'ясувати поняття і види джерел цивільного права, до яких цивільне законодавство зараховує не лише нормативно-правові акти, а й міжнародні договори та правові звичаї. Важливим є розуміння співвідношення понять «цивільне право як галузь права» та «цивільного законодавства», а також співвідношення цивільного законодавства з іншими галузями законодавства (господарським, сімейним, трудовим, житловим, митним тощо).

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами.

ВСТУП

Сучасна правова система України вступила на стан реформування, що зумовлено побудовою в нашому суспільстві демократичної, соціальної, правової держави, яка б існувала і творила право для людини, для захисту її загальновизнаних прав і свобод. Встановлення європейського типу публічного правопорядку і законності в країні – його має забезпечити і гарантувати на своїй території молода незалежна державна – є метою такого реформування правової системи.

Інтереси України як самостійної незалежної демократичної держави вимагають забезпечення розвитку ринкових відносин на чітко визначеній законодавчій базі, що дасть можливість утвердитись нашій державі як високоцивілізованому суспільству й інтегруватись у європейській та світовій простір. Проте у сучасних умовах вітчизняне законодавство, зокрема цивільне, не відповідає існуючим економічним реаліям.

Що стосується **актуальності** теми, то необхідно зазначити, що внаслідок регулювання нормами цивільного права суспільних відносин за участю громадян та організацій, вони набувають правової форми і стають правовими відносинами. Навчання цивільному праву передбачає пізнання цивільно-правових норм, практики їх застосування, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

Метою лекції сьогодні є з'ясування теоретичних аспектів та практичної реалізації цивільного законодавства, головних положень цивільних правовідносин, їх поняття, зміст, підстави виникнення зміни та припинення.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами.

Тож, розглянувши питання необхідності, актуальності та мету вивчення цивільного права слід перейти саме до поняття джерел цивільного права.

І. ДЖЕРЕЛА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА. ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА. СИСТЕМА ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Термін «джерела права» прийшов у сучасне правознавство із римського права. Під джерелами права розуміють форму вираження правових норм, що мають загальнообов'язкове значення. Найбільш поширеним у сучасних правових системах джерелом цивільного права є **нормативні акти** у всьому їх різноманітті. В цивільно-правовій сфері вони традиційно охоплюються поняттям цивільного законодавства. За радянські часи нормативні акти рахувалися єдиним джерелом цивільного права, тому це поняття було вичерпано категорією цивільного законодавства.

Активне включення України у мирову економіку вимагає врахування у законодавстві міжнародних норм. Тому, міжнародні угоди та договори (ст.10 ЦК України), що ратифіковані Верховною Радою України і згідно з Конституцією є частиною національного законодавства (договір ВОІВ про авторське право від 20.грудня 1996 р.); В ЦК України ст.4 закріплено положення про відповідність законів, які приймаються ЦК України, в противному випадку – відповідний закон повинен розглядатися разом з законом про внесення змін у ЦК України. Таким чином, вони також враховуються як джерело цивільного права.

У сфері майнового обігу у силу його складності значну роль завжди зберігав звичай, зокрема **звичай ділового обороту**. За ст.7 ЦК України звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері суспільних відносин. Звичай може бути зафіксований у відповідному документі. Якщо звичай суперечить договору або закону, то він не застосовується. З певним застереженням можна вести мову про використання звичаєвих правил вже сьогодні. Так, ст. 149 КТМУ передбачає, що за відсутності угоди сторін щодо тривалості часу вантажних робіт, розміру плати перевізнику за простій, розмір винагороди за дострокове закінчення розвантаження визначається відповідно до термінів і ставок, прийнятих у відповідному порту.

В англо-американській правовій системі роль основного джерела права виконує **судовий прецедент**. В континентальній, в тому числі українській правовій системі судовий прецедент формально не вважається джерелом права, хоча фактично значення судової практики достатньо велике.

Не є джерелом цивільного права і **цивілістична доктрина**. Обґрунтовані вченими висновки є результатом наукового тлумачення закону, але не мають обов'язкового характеру.

Не вважаються джерелами права і **індивідуальні акти**, які не містять правових норм, тобто загальнообов'язкових правил поведінки. Наприклад, за ч.3 ст. 6 ЦК України «Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд», але такий договір стосується лише сторін цієї угоди і не розглядається як нормативний акт.

Норми моралі самі по собі теж не є джерелом права, але їх роль при застосуванні цивільно-правових норм не можна зменшувати, оскільки відповідно до чинного

законодавства при здійсненні прав і виконанні обов'язків суб'єкти прав повинні виконувати не тільки закони, а й моральні принципи суспільства.

Поняття цивільного законодавства тісно пов'язано з поняттям цивільного права як галузі права. Цей зв'язок проявляється в тому, що норми цивільного права знаходять свій зовнішній вираз у відповідних нормативних актах. Сукупність цих нормативних актів і складає цивільне законодавство. Нормативні акти, в яких відображені норми цивільного права, інакше ще прийнято називати джерелами цивільного права.

Цивільне право як галузь права	Цивільне законодавство
1. Сукупність юридичних норм	1. Система нормативних актів
2. Внутрішня форма права, зміст якого визначається соціально - економічними особливостями суспільних відносин	2. Зовнішня форма права тісно пов'язана з його змістом.
3. Складається з норм, які регулюють майнові та особисті немайнові відносини, заснованих на юридичній рівності сторін.	3. Складається з нормативних актів, що містять норми не тільки цивільно-правові, але й інших галузей права: • Цивільно – правових актів, які містять в тому числі норми інших галузей права (ст.ст. 335 (безхазяйна річ), 338 (знахідка), 352 (викуп пам'ятки історії та культури), 376 (самочинне будівництво) ЦК України) – адміністративно – правові норми. • Норм права, що містяться у комплексних нормативних актах. Приклад – Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 7.12.2000 р. • Норм права, що містяться у нормативних актах інших галузей законодавства. Наприклад, ЗКУ від 25.10.2001 р. гл. 20 містить норми щодо придбання земельних ділянок на підставі цивільно-правових угод, МКУ від 11 липня 2002 року містить норми ст. 102 щодо укладення договорів зберігання на складі тимчасового зберігання, ст.177 щодо укладення договору доручення між митним брокером та особою, яку він представляє.

4. Не співпадає за обсягом з цивільним законодавством. Галузей законодавства значно більше, ніж галузей права (сімейне, екологічне, аграрне, житлове), тому деякі цивільно-правові відносини регулюються нормами інших	4. Не співпадає за обсягом з цивільним правом. Воно не охоплює усіх норм цивільного права, як галузі права, тому що цивільно-правові норми поряд з нормами інших галузей права можуть складати самостійні галузі законодавства. Приклад – земельне, сімейне, лісове, житлове та інші.
---	--

Структура цивільного законодавства є будовою і внутрішньою формою організації системи цивільних нормативних актів. Цивільно – правові нормативні акти залежно від їх юридичної сили та часу прийняття перебувають на різних структурних рівнях.

Систему цивільного законодавства України у залежності від юридичної сили нормативних актів складають:

- **Конституція України**, яка має найвищу юридичну силу (ст.ст. 13, 14, 41 – цивільно-правові засади регулювання відносин власності, ст.ст. 21, 23, 24, 27-32 – цивільно-правове регулювання особистих немайнових відносин);
- Після Конституції України вищу юридичну силу мають **закони** (Цивільний кодекс України від 18.07.1963 р., Закони України «Про господарські товариства», «Про авторське право та суміжні права», «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» та інші). **Підзаконні нормативні акти** приймаються на підставі та на виконання законів. До них належать – Постанови Верховної Ради України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств та відомств, які зареєстровані у Міністерстві юстиції;
- **Локальні нормативні акти** – Рішення місцевих Рад з питань цивільно-правових відносин, Статути кооперативних та громадських організацій та інші.

Систему цивільного законодавства України у залежності від часу прийняття нормативних актів складають 3 рівня:

1. Закони та інші нормативні акти, що прийняті за час незалежності України, з урахуванням переходу суспільства до ринкової економіки.
2. Цивільний кодекс України, який діє згідно Закону України “Про правонаступництво” від 12 вересня 1991 року в тій мірі, в якій він не суперечить знову прийнятому законодавству.
3. Інші нормативні акти колишнього СРСР, які регулюють відносини, не врегульовані знову прийнятим законодавством (Наприклад, Житловий Кодекс, що введено в дію з 01.січня 1984р.).

Крім вертикальної системи зв'язку нормативних актів цивільне законодавство має і так звану горизонтальну систему. Принципом її побудови є виокремлення і групування актів щодо того чи іншого предмета регулювання (відносини по передачі майна у власність, тимчасове користування). За цією ознакою можна виділити такі складові частини цивільного законодавства, як транспортне законодавство, законодавство страхове, торговельне, будівельне, орендне, законодавство про інтелектуальну власність та ін. Зараз відбувається значне оновлення цивільного законодавства. Одночасно, 16 січня 2003 року були

ухвалені Цивільний Кодекс, Господарський Кодекс, а 10 січня 2002 року – Сімейний Кодекс. Всі ці кодекси вступили у силу з 1 січня 2004 року. ЦК України, як основний нормативний акт цивільного законодавства, спирається на найновіші досягнення світової правової науки і культури, відзначається чітким приватноправовим змістом і спрямованістю на приватну особу. ЦК України побудовано за пандектною системою і складається із 6 книг.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що термін «джерела цивільного права» охоплює як нормативно-правові акти у всьому спектрі їх існування, так і нормативні договори, правові звичаї тощо. Особливу увагу ми приділили встановленню співвідношення джерел цивільного права та цивільного законодавства, які не співпадають за своїм змістом, а також визначенню системи цивільного законодавства за юридичною силою нормативних актів.

Термін «джерела права» прийшов у сучасне правознавство із римського права. Під джерелами права розуміють форму вираження правових норм, що мають загальнообов'язкове значення. Найбільш поширеним у сучасних правових системах джерелом цивільного права є нормативні акти у всьому їх різноманітті. В цивільно-правовій сфері вони традиційно охоплюються поняттям цивільного законодавства. За радянські часи нормативні акти рахувалися єдиним джерелом цивільного права, тому це поняття було вичерпано категорією цивільного законодавства.

II. ДІЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА. СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛЬНОГО ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА. АНАЛОГІЯ ПРАВА І АНАЛОГІЯ ЗАКОНУ

Звичайно прийнято розрізняти дію правових актів, у тому числі і цивільного законодавства, у часі, у просторі і за колом осіб. Дія їх підпорядковується загальним правилам. Однак є і деякі особливості, якими характеризується дія цивільно-правових норм.

Момент, яким визначається дія цивільно-правового акта, прийнято вважати часом вступу його в силу. Порядок вступу в силу законів визначається ст.94 Конституції України, що передбачає вступ у силу Законів після закінчення 10 днів із дня їхнього офіційного опублікування, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Цивільно-правовий акт, за загальним правилом, не має зворотної сили, інакше кажучи не застосовується до тих відносин, що виникли до введення його в дію. Т.ч. діє на майбутнє. Це правило знає **2 виключення**:

1. Якщо знову прийнятий акт цивільного законодавства скасовує або пом'якшує цивільну відповідальність особи (ч.2 ст. 5 ЦК України).
2. Цивільно-правовий акт застосовується до тих правовідносин, що виникли до його вступу в силу, однак права й обов'язки по яким, відповідно до колишнього законодавства не одержали ще остаточного завершення (п.4 Прикінцевих положень). Хоча загальне правило ст.5 передбачає дію нового акту ЦК України лише до прав та обов'язків, що виникли з моменту набрання чинності законом.

За загальним правилом, дія будь-якого нормативного акту не обмежено ні яким терміном. Існують наступні **правила припинення дії цивільно-правових нормативних актів**.

1. В знову прийнятому нормативному акті міститься пряма вказівка про скасування раніше діючого нормативного акту.
2. Якщо прямої вказівки не має, але колишній нормативний акт суперечить новому, його необхідно вважати скасованим.

Дія цивільних законів у просторі припускає визначену територію, на яку поширюються норми цивільного права. Цивільно-правові нормативні акти в Україні діють на всій території держави або на визначеній його частині в залежності від виду і характеру цих актів. Громадяни й організації однієї держави можуть знаходитися в цивільних правовідносинах із громадянами іншої держави. Тому кожна держава допускає в певних випадках застосування іноземного закону. Норми цивільного законодавства України, що вказують на те, право якої держави повинне бути застосоване до даних правовідносин, прийнято називати колізійними нормами. Зазначені правові відносини, що виникають між державами. Так, звичайно, форма угоди укладеної за кордоном, підкоряється законам місця її здійснення, у відношенні нерухомого майна, що знаходиться в Україні - законам України. Відносини по спадкуванню визначаються, як правило, за законом тієї країни, де спадкодавець мав останнє місце проживання. До

відносин, що впливають із права власності застосовується закон місця знаходження майна і т.д.

Чинності цивільного закону за колом осіб характеризується тим, що він може поширюватися в межах території своєї дії на всі особи – як фізичні, так і юридичні. У силу прямої вказівки закону він може застосовуватися лише до визначених учасників відповідних відносин. Наприклад, Закон України “Про господарські товариства” поширюється тільки на господарські товариства.

Цивільне законодавство розмежовується **на загальне і спеціальне**. При цьому необхідно мати у виді 2 наступних правила:

1. Якщо суспільні відносини регулюються спеціальними нормами цивільного законодавства, то загальні норми цивільного законодавства в даному випадку не застосовуються. Приклад – у відповідності зі ст. 257 ЦК України загальний строк позовної давності складає 3 роки, однак ст. 258 ЦК України передбачає скорочені строки в 1 рік по позовах про стягнення неустойки. У відповідності зі ст. 208 ЦК України правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у 20 і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян 100 грн. повинні відбуватися в простій письмовій формі, однак ст. 547 ЦК України передбачає, що правочин про неустойку, гарантію, поруку повинен бути укладений у письмовій формі незалежно від суми правочину.

2. Якщо в спеціальній нормі цивільного законодавства те чи інше питання не врегульоване, необхідно керуватися загальними нормами цивільного законодавства. Приклад – Щодо форми договору купівлі-продажу, не передбачені спеціальні правила, тому необхідно керуватися загальною нормою ст. 208 ЦК України.

Самостійне значення має розподіл цивільного законодавства на загальне і спеціальне в змісті обсягу охоплюваних відносин.

- ЦК України відноситься до числа загальних нормативних актів, оскільки він розрахований на регулювання всіх майнових відносин, охоплюваних цивільним правом.

- До числа спеціальних відносяться нормативні акти, що поширюють свою дію тільки на визначені види відносин (умови перевезення вантажів, пасажирів і багажу автомобільним транспортом визначається Статутом автомобільного транспорту). Спеціальні акти видаються у відповідності з ЦК України і не можуть йому суперечити.

Цивільному законодавству, на відміну від кримінального, відомий інститут аналогії. Кримінальне право має справу з злочинними діями, тому виходить з принципу: поведінка, що не кваліфікується за кримінальним законом, як злочинна не може бути підставою для застосування покарання. Цивільне законодавство в переважній більшості регулює правомірну, суспільно корисну діяльність громадян та організацій. При цьому важливо передбачити всі можливі випадки вчинення правомірних дій. Разом з тим, не можливо обмежувати правомірну діяльність суворими межами закону, що призвело б до сковування розумної господарської ініціативи учасників цивільного обороту. Навіть найдосконаліша система права не може охопити всю різноманітність суспільних

відносин, які потребують правового регулювання. Під прогалиною в праві розуміють випадки, коли певні суспільні відносини потребують правового регулювання, але воно не передбачене конкретним законом, правовою нормою. Для заповнення прогалин в діючому цивільному законодавстві застосовують аналогію закону та аналогію права. Аналогія закону і аналогія права як засоби усунення прогалин в законодавстві передбачені в ч. 8 ст. 8 ЦПК України: «Якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого - суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права) ». У ЦК України також передбачається врегулювання цивільних відносин за аналогією у ст.8 ЦК України.

Під аналогією закону розуміють застосування до неврегульованих цивільних відносин норми, що регулює подібні суспільні відносини. Застосування закону за аналогією можливо лише при наявності наступних умов:

1. Необхідно, щоб відносини були майновими або особистими немайновими за своїм характером і складали предмет правового регулювання цивільного права.
2. Необхідно, щоб ці цивільні відносини не були врегульовані безпосередньо нормами цивільного права.
3. Необхідно, щоб була норма, яка б регулювала подібні цивільні відносини. Подібність цивільних відносин визначається за їх структурою (об'єкт, суб'єкти, зміст).

Наприклад, в ЦК України відсутні норми, які б регулювали відносини в зв'язку з здійсненням дій, одною особою в інтересах іншої особи без доручення останнього. В цьому випадку необхідно застосовувати норми, які регулюють подібні відносини, що виникають із договору доручення і передбачені ст.386-394 ЦК України.

В деяких випадках, законодавець сам вказує на необхідність застосування аналогічного закону. Так, наприклад, відносини по купівлі-продажу і відносини по міні певного майна подібні між собою.

Під аналогією права розуміють заповнення прогалин в законодавстві на підставі загального змісту законів. Застосування закону за аналогією можливо лише при наявності наступних умов:

1. Необхідно, щоб відносини були майновими або особистими немайновими за своїм характером і складали предмет правового регулювання цивільного права.
2. Необхідно, щоб ці цивільні відносини не були врегульовані безпосередньо нормами цивільного права.
3. Необхідно, щоб не було норми, яка б регулювала подібні цивільні відносини, тобто спір не можливо вирішити на підставі аналогії закону.

Можливість застосування аналогії передбачено ч. 1 ст.11 ЦК України: цивільні права та обов'язки виникають також з дій осіб, які хоч і не передбачені законом, але внаслідок загальних засад і змісту цивільного законодавства породжують цивільні права та обов'язки.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Застосування цивільного законодавства обумовлює розгляд його дії у часі, у просторі і за колом осіб; зворотної сили актів цивільного законодавства, співвідношення загального та спеціального законодавства; колізійних норм та їх застосування. Складними для сприйняття є питання аналогії закону й аналогії права. Метою застосування аналогії є заповнення прогалин у правовому регулюванні цивільних відносин за допомогою норм, які регулюють подібні цивільні відносини (аналогія закону), або виходячи із загальних засад і змісту цивільного законодавства (аналогія права). Цивільному законодавству, на відміну від кримінального, відомий інститут аналогії. Кримінальне право має справу з злочинними діями, тому виходить з принципу: поведінка, що не кваліфікується за кримінальним законом, як злочинна не може бути підставою для застосування покарання. Цивільне законодавство в переважній більшості регулює правомірну, суспільно корисну діяльність громадян та організацій. При цьому важливо передбачити всі можливі випадки вчинення правомірних дій. Разом з тим, не можливо обмежувати правомірну діяльність суворими межами закону, що призвело б до сковування розумної господарської ініціативи учасників цивільного обороту.

ІІІ. ЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАКТИКИ, ПРАВИЛ І НОРМ МОРАЛІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Під судовою практикою звичайно розуміють ті рішення судів, які приймаються судами при розгляді певної категорії справ (наприклад, щодо відшкодування шкоди). Рішення суду по конкретній справі мають обов'язкову силу лише для суб'єктів цієї справи і, звичайно. Джерелом права вони не є. Джерелом права не можуть вважатися і узагальнення судової практики з певних категорій справ, позиції колегії в цивільних справах Верховного Суду України.

Роль судової практики залежить від системи приватного права. У англо-американській системі вона належить до джерел (форм) цивільного права, в інших системах приватного права відіграє допоміжну роль.

Українська традиція приватного права належить до континентальних систем, і тому **судовий прецедент офіційно не є джерелом цивільного права в Україні.**

Водночас не можна недооцінювати значення судової практики, а роль її потребує спеціального розгляду.

Під «судовою практикою» розуміють керівні роз'яснення вищих судів щодо застосування цивільного законодавства. Такі Роз'яснення містяться в постановах Пленуму Верховного Суду України, а також листах Президії Вищого арбітражного (господарського) суду України. Вони приймаються на основі аналізу і узагальнення судової практики, даються в порядку судового тлумачення і є обов'язковими при вирішенні цивільних спорів у справах відповідної категорії. Таким чином, виникає ситуація, коли, з одного боку, формально судовий прецедент не визнаний, але, з іншого — всі державні органи, насамперед суди, зобов'язані керуватися тлумаченням норм, яке дав Верховний Суд. Звідси випливає, що керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, формально не створюючи нових норм права, водночас фактично мають обов'язкову силу. Про обов'язковість цих роз'яснень свідчить вимога, згідно з якою у мотивувальній частині рішення у цивільній справі мають міститися в необхідних випадках посилання на відповідні керівні роз'яснення Пленуму Верховного Суду України (п.12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18 грудня 2009 р. №14 «Про судові рішення у цивільній справі»).

Таким чином, хоча формально постанови пленумів вищих судів покликані лише тлумачити і роз'яснювати сенс цивільного законодавства, але фактично вони є джерелами (формами) цивільного права.

По-друге, термін "судова практика" використовується для позначення багаторазового, уніфікованого розв'язання судами однієї і тієї ж категорії справ. Судова практика, якщо тлумачити її як сукупність судових рішень, не є джерелом цивільного права. **Водночас судова практика, що складається таким чином, відображає тенденції тлумачення і застосування законодавства і може спричинити непрямий вплив на рішення в кожному окремому випадку.** Тому вивчення і аналіз практики судів різних рівнів, що складається, безумовно, корисне для юриста.

Разом з тим, судова практика тісно пов'язана з джерелами права і має важливе значення у цивільному законодавстві.

По-перше, саме за допомогою судової практики встановлюється таке розуміння і тлумачення закону, яке розкриває його зміст і розвиває його положення.

По-друге, саме цивільна практика є вихідною для цивільного законодавства. Завдяки судовій практиці в нормативному порядку урегульовуються відносини, які до цього цивільним законодавством не регламентувалися.

По-третє, застосування цивільно-правових норм на практиці дозволяє з'ясувати, наскільки ефективною і повною є діюча норма, виявити прогалини, неточності, суперечності, які закладені в ній, усунути їх і цим самим удосконалити норму права.

Більшість цивілістів вважають, що правова норма і її тлумачення – явища різного роду. Якщо тлумачення визнавати частиною тієї норми, яка підлягає тлумаченню, то тим самим відкривається можливість зміни норми шляхом її тлумачення. Особливе місце займають рішення Конституційного Суду України, які можуть визнавати окремі норми чи закони України не дійсними, як не відповідні нормам Конституції України.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Під судовою практикою звичайно розуміють ті рішення судів, які приймаються судами при розгляді певної категорії справ (наприклад, щодо відшкодування шкоди). Рішення суду по конкретній справі мають обов'язкову силу лише для суб'єктів цієї справи і, звичайно, джерелом права вони не є. Джерелом права не можуть вважатися і узагальнення судової практики з певних категорій справ, позиції колегії в цивільних справах Верховного Суду України.

Роль судової практики залежить від системи приватного права. У англо-американській системі вона належить до джерел (форм) цивільного права, в інших системах приватного права відіграє допоміжну роль.

Також, ми з'ясували, що термін "судова практика" використовується для позначення багаторазового, уніфікованого розв'язання судами однієї і тієї ж категорії справ.

Судова практика, якщо тлумачити її як сукупність судових рішень, не є джерелом цивільного права. Водночас судова практика, що складається таким чином, відображає тенденції тлумачення і застосування законодавства і може спричинити непрямий вплив на рішення в кожному окремому випадку. Тому вивчення і аналіз практики судів різних рівнів, що складається, безумовно, корисне для юриста.

Разом з тим, судова практика тісно пов'язана з джерелами права і має важливе значення у цивільному законодавстві.

ВИСНОВОК З ТЕМИ:

Отже, сьогодні ми розглянули одну з найголовніших тем цивільного права. Протягом лекції ми розглянули поняття та види джерел цивільного права, систему цивільного законодавства, правила застосування цивільного законодавства, а також значення судової та господарської практики, правил і норм моралі при застосуванні цивільного законодавства. Слід пам'ятати, що за загальним правилом акти цивільного законодавства не мають зворотної дії у часі, тобто не поширюються на ті правовідносини, що виникли до набрання ними чинності. Однак, з цього правила є виключення, передбачені ст.5 ЦК України, а також у Прикінцевих та перехідних положеннях Цивільного кодексу України. Складними для сприйняття є питання аналогії закону й аналогії права. Метою застосування аналогії є заповнення прогалин у правовому регулюванні цивільних відносин за допомогою норм, які регулюють подібні цивільні відносини (аналогія закону), або виходячи із загальних засад і змісту цивільного законодавства (аналогія права). А також ми з'ясували, що термін "судова практика" використовується для позначення багаторазового, уніфікованого розв'язання судами однієї і тієї ж категорії справ. Судова практика, якщо тлумачити її як сукупність судових рішень, не є джерелом цивільного права. Водночас судова практика, що складається таким чином, відображає тенденції тлумачення і застосування законодавства і може спричинити непрямий вплив на рішення в кожному окремому випадку. Тому вивчення і аналіз практики судів різних рівнів, що складається, безумовно, корисне для юриста.

Застосування цивільного законодавства обумовлює розгляд його дії у часі, у просторі і за колом осіб; зворотної сили актів цивільного законодавства, співвідношення загального та спеціального законодавства; колізійних норм та їх застосування. Складними для сприйняття є питання аналогії закону й аналогії права. Метою застосування аналогії є заповнення прогалин у правовому регулюванні цивільних відносин за допомогою норм, які регулюють подібні цивільні відносини (аналогія закону), або виходячи із загальних засад і змісту цивільного законодавства (аналогія права).

Питання до самоконтролю:

1. Яка структура Цивільного кодексу України?
2. Що означає дія закону у часі, у просторі та за колом осіб?
3. Яка роль судової та господарської практики в удосконаленні, тлумаченні та застосуванні цивільного законодавства?
4. Які умови застосування закону та права за аналогією?
5. Чим відрізняється аналогія права від аналогії закону?
6. Які основні форми застосування судової практики?
7. Яка роль норм моралі в застосуванні цивільного законодавства?
8. Яка роль судової практики в застосуванні цивільного законодавства?
9. Які відносини є абсолютними і відносними?
10. Чим відрізняються майнові відносини від особистих немайнових відносин?

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ
з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 3 Цивільні правовідносини. Здійснення та захист цивільних прав

для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро - 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

ВСТУП

1. Поняття, особливості, структура та види цивільних правовідносин.
2. Класифікація цивільних правовідносин.
3. Здійснення та захист цивільних прав та інтересів. Форми та способи захисту цивільних прав.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

9. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996.- N 30.- ст. 141.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
11. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2002 р. - N 21-22. - ст.135.
12. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р. - N 18, N 19-20, N 21-22.- ст.144.

Наукові та навчально-методичні джерела:

17. Цивільне право України: Підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер.- 2010. – 567 с.
18. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. – К.: Істина. - 2007. – 224 с.
19. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер.- 2008. – 703с.
20. Цивільне право України. Підручник: У 2 т./ За заг. редакцією В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К: Юрінком Інтер, 2004. – Т.1.- 480 с.
21. Харитонов Є.О., Дрімлюк А.І., Калітенко О.М. Цивільне право (в запитаннях і відповідях). – Х.: ТОВ «Одісей», 2008. – 576 с.
22. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Х.: ТОВ «Одісей», 2010. – 1200 с.
23. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред.. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2011. – Ч. 1. – 692 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою лекції є вивчення основ теорії цивільного права, центральним ядром якої і є вчення про цивільне правовідношення. Послідовне вивчення питань цієї теми дозволить студентам скласти чітке уявлення про цивільні правовідносини, його структурні особливості та елементи, про суб'єкти цивільних прав та обов'язків, а також практики застосування цивільно-правових норм під час здійснення та захисту прав суб'єктів цивільних правовідносин, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її

здобутками, ознайомлення з її проблемами.

ВСТУП

Перша частина сьогоднішньої лекції є актуальною, оскільки цивільні правовідносини є предметом регулювання цивільного права. Тому встановлення їх ознак, особливостей, що притаманні цивільним правовідносинам порівняно з іншими видами правовідносин, зокрема, трудовим, екологічним, сімейним, господарським тощо є необхідною умовою правильного правозастосування. Важливими як з точки зору теорії цивільного права, так і з практичної точки зору є також питання структури цивільних правовідносин та їх класифікації за різноманітними критеріями.

Друга частина сьогоднішньої лекції є актуальною, оскільки одним із **головних принципів** цивільного права виступає принцип судового захисту та інтересу (ст. 3 ЦК України) і **невідривно пов'язана із попередніми темами**. Тому детальне роз'яснення здійснення та захисту цивільних прав, їх форм, способів та видів становитиме **мету** другої частини сьогоднішньої лекції.

Актуальність цієї теми не викликає сумнівів, оскільки життя настільки різноманітне і щоденно укладаються безліч договорів, інших правочинів, що не завжди суб'єкти правовідносин здійснюють свої права та виконують обов'язки належним чином, що призводить до необхідності уповноваженій особі застосовувати передбачені законом форми та способи захисту цивільних прав та інтересів.

Метою сьогоднішньої лекції виступатиме з'ясування теоретичних аспектів поняття, особливостей, структури та видів цивільних правовідносин, а також з'ясування питання здійснення та практичної реалізації захисту цивільних прав.

І. ПОНЯТТЯ, ОСОБЛИВОСТІ, СТРУКТУРА ТА ВИДИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Здійснюючи різного роду діяльність, як окремі індивіди, так і організації цих індивідів вступають між собою в різні відносини, що у силу їхнього суспільного характеру одержали назву суспільних відносин. Деякі з цих відносин регулюються не правом, а іншими соціальними нормами — нормами моралі, етичними нормами й ін. Але якщо суспільні відносини врегульовані нормами права, вони іменуються правовідносинами. Цивільне правовідношення являє собою суспільні відносини, урегульоване цивільним правом. Таким чином, цивільно-правові відносини — це та **форма**, завдяки якій норми цивільного права реалізуються в житті.

Найчастіше **цивільне правовідношення** визначають як засноване на нормах цивільного закону правовідношення, що складається з приводу матеріальних і нематеріальних благ, учасники якого, володіючи правовою автономією і майновою відокремленістю, виступають як юридично рівні носії прав і обов'язків, реалізація яких забезпечується можливістю застосування засобів державно-примусового впливу. У цьому визначенні вже закладені основні ознаки цивільних правовідносин. Будучи одним з видів правовідносин, цивільні правовідносини мають такі загальні для всіх правовідносин ознаки, як суспільний і вольовий характер цих відносин, їх урегульованість правовими нормами. Але існує також ряд специфічних моментів, що відрізняють цивільні правовідносини від інших правовідносин, наприклад, адміністративних. До числа таких ознак відносяться:

1. Це певні майнові і деякі особисті немайнові відносини, а також відносини, що виникають в сфері інтелектуальної діяльності.
2. Широке коло учасників цивільних правовідносин. Ними можуть бути будь-які суб'єкти права: фізичні особи, юридичні особи і держава.
3. Юридична рівність учасників цивільних правовідносин по відношенню друг до друга, їх організаційно-правова і майнова відокремленість, що робить неможливим панування одного із суб'єктів над іншим, підпорядкування волі іншого своїй волі.
4. Ініціатива і диспозитивність учасників у становленні і реалізації цивільних правовідносин. Це означає, що основна частина цивільних правовідносин виникає і реалізується з волі їхніх учасників, що, як правило, мають значну самостійність у питанні про встановлення змісту цих правовідносин. Своєрідним вираженням ініціативи і диспозитивності учасників є цивільно-правовий договір.
5. Безліч найрізноманітніших об'єктів цивільних правовідносин.
6. Специфіка мір і особливий позовний порядок захисту цивільних прав, а також характер цивільно-правової відповідальності. Невиконання будь-ким із учасників право відносин взятих обов'язків або порушення чужих прав тягне за собою застосування до порушника засобів державного примусу. Як правило, засоби такого примусу носять майновий характер.
7. Різноманітність підстав виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин, іменованих юридичними фактами. Цивільні правовідносини виникають не тільки з підстав, передбачених законом і іншими правовими актами, але також з дій громадян і юридичних осіб, що хоча і не передбачених законом, але

в силу загальних засад і змісту цивільного законодавства породжують цивільні права й обов'язки.

Будь-яке цивільне правовідношення являє собою складне правове явище, що складається з трьох необхідних елементів:

1) суб'єктів правовідносини; 2) об'єкта правовідносини; 3) змісту цивільного правовідносини.

Під **суб'єктним складом** цивільного правовідносини розуміють учасників цивільних правовідносини, що, у свою чергу, іменуються особами або суб'єктами правовідносин. У кожному правовідношенні беруть участь не менш двох суб'єктів, у противному випадку немає суспільних відносин, а отже, не може бути і правовідносин. Одні учасники правовідносин мають права і є **уповноваженими** особами, інші — несуть обов'язки і є **зобов'язаними** особами, однак у більшості випадків вони є одночасно уповноваженими і зобов'язаними особами. Як уповноваженою, так і зобов'язаною стороною може бути одна чи декілька осіб. У деяких цивільних правовідносинах на зобов'язаній стороні може виступати невизначена кількість зобов'язаних осіб (наприклад, у правовідносинах власності суб'єктивному праву власника протистоїть обов'язок кожної особи утримуватися від порушення цього права).

У деяких цивільних правовідносинах суб'єкти мають спеціальну назву. Наприклад, в зобов'язальному правовідношенні наділеного правами суб'єкта називають **кредитором**, а іншого, що має обов'язки (зобов'язаного), **боржником**. В цивільному правовідношенні боржник і кредитор протистоять один одному і не можуть співіснувати один без одного.

Необхідною умовою участі осіб в цивільних правовідносинах є наявність у нього цивільної правоздатності — абстрактної, загальної здатності особи мати передбачені законом права і нести обов'язку. Для того щоб своїми діями здобувати цивільні права і створювати для себе цивільні обов'язки, суб'єкти цивільних правовідносин повинні мати дієздатність. Іноді в науковій літературі правоздатність і дієздатність поєднуються в єдиному понятті «правосуб'єктність», що, у свою чергу, визначається як соціально-правова здатність особи бути учасником цивільних правовідносин.

Суб'єктами цивільних правовідносин можуть бути:

1) фізичні особи — громадяни України, а також іноземні громадяни й особи без громадянства, що користуються однаковими з громадянами України майновими й особистими, немайновими правами (за виключеннями, встановленими в законі);

2) юридичні особи — підприємства будь-яких форм власності, об'єднання, громадські організації, кооперативи, господарські товариства, іноземні підприємства й організації і т.д.;

3) Українська держава.

Право- і дієздатність суб'єктів цивільних правовідносин неоднакові.

Так, наприклад, юридичні особи мають спеціальну правоздатність, а держава може бути учасником не всіх цивільно-правових відносин (воно, наприклад, не

може бути спадкодавцем). Склад учасників конкретного цивільного правовідношення не є незмінним і може мінятися в результаті правонаступництва.

Питання щодо об'єкта цивільного правовідношення є спірним і дискусійним в науці цивільного права. Так, іноді під об'єктом цивільних правовідносин розуміють поведінку його учасників. Однак більш розповсюдженою є точка зору, відповідно до якої об'єктом цивільного правовідношення є те благо, із приводу якого виникає цивільне правовідношення і у відношенні якого існують суб'єктивне право і відповідний йому обов'язок. Об'єктами цивільних правовідносин можуть бути речі, дії (у тому числі послуги), результати дій, результати духовної і інтелектуальної творчості, а також особисті немайнові блага.

Речі – це предмети матеріального світу (як природні, так і створені людиною), що задовольняють певні людські потреби. Дії – це різні по характеру і змісту роботи та послуги. Об'єктами цивільних правовідносин є як дії фізичні (наприклад, навантажувальні роботи), так і юридичні (наприклад, дії, здійснювані за договором представництва). До числа об'єктів цивільних правовідносин відносяться також результати духовної і інтелектуальної творчості, у тому числі виключні права на них. Об'єктом правової охорони можуть бути також особисті немайнові блага, що належать індивіду від народження чи в силу закону, і які невідчужувані непередавані іншим способом (наприклад, честь і гідність людини).

Зміст цивільного правовідношення, як уже зазначалось, складають цивільні права і обов'язки суб'єктів правовідношення. При цьому один із суб'єктів має правомочності на здійснення певних дій для задоволення свого інтересу, а другий несе відповідні цим правомочностям обов'язки).

Право, що належить конкретній особі, називається **суб'єктивним цивільним правом**, а відповідний цьому праву обов'язок другої особи - **суб'єктивним цивільним обов'язком**. Зміст суб'єктивного цивільного права полягає в тому, що закон уповноважує суб'єкта права:

- 1) здійснювати певні дії (наприклад, володіти річчю, користуватись та розпоряджатись нею);
- 2) вимагати відповідної поведінки від зобов'язаних осіб (наприклад, передати річ, виконати роботу, сплатити гроші і т.д.);
- 3) звертатись у необхідних випадках до суду з вимогою розглянути питання про застосування примусової сили державного апарату до зобов'язаних осіб.

Отже, **суб'єктивне цивільне право** - це засноване на цивільно-правових нормах право особи здійснювати певні дії і вимагати задоволення свого інтересу від зобов'язаної особи.

Зміст цивільно-правового обов'язку полягає в тому, що закон (договір) зобов'язує особу до певної поведінки (здійснити певні дії чи утриматись від певних дій) для задоволення інтересів уповноваженої особи.

Суб'єктивний цивільний обов'язок - це заснована на законі міра відповідної (щодо задоволення інтересів певної особи) поведінки зобов'язаної особи.

Суб'єктивне цивільне право (обов'язок) необхідно відрізняти від об'єктивного права (цивільного та будь-якого іншого). Об'єктивне право (право в об'єктивному розумінні) - це сукупність правових норм, а суб'єктивне цивільне право (обов'язок) -

це право (обов'язок), яке на лежить конкретному суб'єктові цивільних правовідносин.

Між об'єктивним і суб'єктивним правом існує тісний зв'язок: суб'єктивне право випливає з об'єктивного, засноване на ньому. Необхідно враховувати й те, що об'єктивне право встановлюється державою, а тому воно породжує певні відносини носіїв суб'єктивних прав і обов'язків не лише один до одного, а й до держави. Суть останніх полягає в тому, що держава визначає в об'єктивному праві (в нормах права) зміст суб'єктивних прав та обов'язків, встановлює мету здійснення суб'єктивних прав і надає можливість захистити порушені права.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що найчастіше цивільне правовідношення визначають як засноване на нормах цивільного закону правовідношення, що складається з приводу матеріальних і нематеріальних благ, учасники якого, володіючи правовою автономією і майновою відокремленістю, виступають як юридично рівні носії прав і обов'язків, реалізація яких забезпечується можливістю застосування засобів державно-примусового впливу. У цьому визначенні вже закладені основні ознаки цивільних правовідносин. Будучи одним з видів правовідносин, цивільні правовідносини мають такі загальні для всіх правовідносин ознаки, як суспільний і вольовий характер цих відносин, їх урегульованість правовим нормами. Але існує також ряд специфічних моментів, що відрізняють цивільні правовідносини від інших правовідносин, наприклад, адміністративних. цивільно-правові відносини є різновидом правових галузевих відносин, тому їм властиві ознаки як правових відносин (як виду соціальних відносин), так і галузевих цивільно-правових. У визначенні поняття цивільно-правових відносин передбачені загальні ознаки правових відносин (виникнення на підставі правових норм, приналежність учасникам відносин суб'єктивних прав і обов'язків, можливість застосування засобів державного примусу). В ньому також показані ознаки предмету цивільного права (майнові та особисті немайнові відносини), а також ознаки методу цивільного права (майнова відокремленість, юридична рівність учасників, юридичні факти як підстава виникнення, зміни і припинення суб'єктивних цивільних прав і обов'язків). Особливу увагу ми приділили встановленню елементів цивільного правовідношення: суб'єктного складу, об'єкту, змісту.

II. КЛАСИФІКАЦІЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Класифікація цивільних правовідносин проводиться за їх ознаками:

- **за характером змісту** розрізняють право відносини майнові, правовідносини, що виникають у сфері інтелектуальної діяльності, і немайнові правовідносини;
- **за зв'язками між учасниками** - абсолютні і відносні;
- **за залежністю задоволення інтересів уповноваженої особи** від дій інших осіб розрізняють речові і зобов'язальні правовідносини;
- **за структурою** - прості і складні;
- **по підставах виникнення** – регулятивні й охоронні;
- **по тривалості існування** – термінові і безстрокові.

Розмежування цих видів цивільних правовідносин має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення для розуміння суті взаємовідносин сторін в правовідношенні, для конкретного застосування цивільного законодавства в тому чи іншому випадку.

Правовідносини майнові, немайнові та ті, що виникають у сфері інтелектуальної діяльності. Поділ цивільних правовідносин за характером змісту заснований на вченні про предмет цивільно-правового регулювання і характеризується тим, що:

по-перше, суб'єктивні майнові права можуть передаватися, тоді як особисті немайнові права та право авторства, за загальним правилом, не можуть бути відокремлені від їх носія. Наприклад, засвідчене право авторства не можливо продати чи подарувати іншій особі. Воно не переходить до інших осіб і після смерті автора;

по-друге, у випадках порушення майнових прав інтереси уповноваженої особи можуть бути задоволені шляхом поновлення порушених прав (наприклад, суд може зобов'язати незаконного володільця повернути річ власнику); особисті немайнові права захищаються засобами немайнового характеру;

по-третє, у деяких випадках, передбачених законом, допускається відшкодування моральної шкоди.

Майнові правовідносини за своїм складом неоднорідні. Деякі з них складають правовідносини власності, інші - зобов'язальні майнові правовідносини.

Абсолютні і відносні правовідносини. Як вже зазначалося, правовідносини поділяють на абсолютні і відносні за їх суб'єктним складом.

В **абсолютному правовідношенні** уповноваженій особі протистоїть необмежена кількість зобов'язаних осіб. Наприклад, у правовідносинах власності власник виступає уповноваженою особою, а всі інші особи, які існують одночасно з ним, є зобов'язаними по відношенню до власника. В абсолютному правовідношенні визначаються межі поведінки уповноваженої особи, її обов'язок утримуватись від дій, які б порушували права інших осіб. Та ким чином, в абсолютному правовідношенні і уповноважена особа, і зобов'язані особи повинні діяти у межах встановлених правил. Порушення будь-котрим із них таких правил тягне для порушника негативні наслідки.

У **відносному правовідношенні** уповноваженій особі протистоїть конкретна зобов'язана особа, яка повинна здійснити на користь уповноваженої особи певні дії. Як от: передати майно у її власність, виконати певну роботу, надати відповідну послугу, сплатити визначену суму грошей і т.п. Прикладом відносного цивільного правовідношення може бути будь-яке цивільно-правове зобов'язання, що виникає із договору чи факту заподіяння шкоди.

Відносне правовідношення виникає також у разі порушення прав власника, права авторства, особистих немайнових прав, оскільки тут має місце конкретна уповноважена особа і конкретна зобов'язана особа - порушник чужих прав.

Право уповноваженої особи в абсолютному правовідношенні може бути порушене будь-ким. Право уповноваженої особи в відносному правовідношенні може бути порушене тільки конкретною особою, яка приймає участь в цьому правовідношенні. Так, позикодавець може вимагати повернення боргу тільки від позичальника.

Отже, право уповноваженої особи в абсолютному правовідношенні захищається від порушення будь-якою особою, а право уповноваженої особи у відносному правовідношенні захищається від порушення з боку конкретно визначених осіб.

Речові і зобов'язальні правовідносини. Поділ правовідносин на речові і зобов'язальні не слід розуміти так, що в основі його лежить наявність чи відсутність зв'язку правовідносин з речами. З речами зв'язані не лише речові, а й багато зобов'язальних правовідносин (наприклад, договори купівлі-продажу, майнового найму тощо). В основі поділу правовідносин на речові і зобов'язальні лежить характер залежності задоволення інтересів уповноваженої особи (носія права) від дій інших осіб.

Якщо майновий інтерес уповноваженої особи може бути задоволений її власними діями, а всі інші особи зобов'язані лише не заважати їй, то такі правовідносини називаються **речовими**. Це правовідносини власності, відносини по володінню і користуванню майном.

Якщо ж для задоволення інтересу уповноваженої особи необхідні активні дії конкретних зобов'язаних осіб, то такі правовідносини називаються **зобов'язальними**.

Отже, речові права реалізуються безпосередньо уповноваженою особою, реалізація ж зобов'язальних правовідносин завжди пов'язана з виконанням обов'язку конкретною зобов'язаною особою (боржником).

Прості і складні правовідносини. Простими називаються правовідносини, в яких одній особі належить тільки одне право, а другій тільки один обов'язок. Наприклад, правовідношення, що виникає із договору позики.

Складними є правовідносини, в яких обидві сторони мають як права, так і обов'язки. Так, за договором купівлі-продажу майна покупець має право вимагати передачі йому проданої речі і в той же час зобов'язаний сплатити продавцю її вартість. Продавець, в свою чергу, зобов'язаний передати річ, і в той же час має право вимагати сплати грошей за цю річ. Розмежування правовідносин на прості і складні інколи є досить важливим. У складних правовідносинах нерідко

зустрічаються елементи, що відносяться до різних зобов'язань. Наприклад, при перевезенні речей виникає обов'язок не тільки перевезти річ, а й зберегти її. В основу класифікації правовідносин покладені різні ознаки. Тому те саме правовідношення може бути одночасно майновим, абсолютним і речовим (правовідносини власності) або майновим, відносним, зобов'язальним.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що цивільно-правові відносини класифікуються за різноманітними критеріями. Найбільш важливі види цивільних правовідносин такі: майнові та особисті немайнові цивільні правовідносини; речові та зобов'язальні цивільні правовідносини; абсолютні та відносні цивільні правовідносини; прості та складні цивільні правовідносини; регулятивні й охоронні цивільні правовідносини тощо. Кожна класифікація має юридичне значення, що відбивається на особливостях правозастосування.

III. ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ. ФОРМИ ТА СПОСОБИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Здійснення суб'єктивного цивільного права – це реалізація уповноваженою особою тих можливостей, які є в змісті цього права. Якщо зміст цивільного правовідношення в виді суб'єктивних прав і обов'язків є статикою правовідношення, то здійснення цивільних прав і обов'язків – це динаміка правовідносин, тобто реалізація втілених в ньому можливостей.

У ч. 1 ст. 12 ЦК України зазначено, що особи здійснюють свої цивільні права вільно, на власний розсуд, тобто всі питання, пов'язані з використанням суб'єктивних цивільних прав, вирішуються уповноваженою особою на свій розсуд. При цьому відмова від здійснення (нездійснення) особами своїх цивільних прав не буде підставою для їх припинення, крім випадків, передбачених законом (ч. 2 ст. 12 ЦК України). Ч. 1 Ст. 271 ЦК України: зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя, причому здійснення відбувається лише особисто.

Носій суб'єктивного цивільного права може його здійснювати будь-яким дозволим законом способом. Кожна особа, здійснюючи свої цивільні права і виконуючи обов'язки, має право вибору такого способу здійснення цивільних прав, який, на її думку, найбільш доцільний за даних умов. Саме такі дії уповноваженої особи і називаються **способом здійснення цивільних прав та виконання обов'язків**.

Як правило, свої цивільні права уповноважена особа здійснює шляхом власних **активних дій**. Так, власник може сам користуватись належним йому майном, може передати його в оренду, продати, подарувати або знищити.

Не виключена можливість і **пасивних дій** носія суб'єктивних прав. Держава, як суб'єкт цивільного правовідношення, надавши право кожному громадянину відповідно до законодавства України користуватись природними об'єктами для задоволення власних потреб «Кожен громадянин має право користуватись природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону» (ч.3 ст. 324 ЦК України), діє теж пасивно, здійснюючи належне їй право власності.

Суб'єктивне цивільне право може здійснюватись як уповноваженою особою безпосередньо, так і з допомогою представника. Здійснення особистих немайнових прав, а також сімейних прав відбувається особисто, але за дітей особисті права можуть здійснювати батьки. «Зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя.» (ст. 271 ЦК України, ст. 14 СК України).

Здійснення суб'єктивних прав нерозривно пов'язане з виконанням обов'язків. Особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї (ч.2 ст. 14 ЦК України). Якщо кредитор, вимагаючи повернення боргу, здійснює своє право, то боржник, повертаючи борг, виконує свій обов'язок. Виконання обов'язку забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства.

Виконувати обов'язки можна як активно, так і пасивно. Шляхом активної

поведінки виконується обов'язок зобов'язаної особи у відносних правовідносинах. Наприклад, продавець передає річ покупцеві, він діє активно. Щодо абсолютних правовідносин, то виконання обов'язку зобов'язаної особи відбувається шляхом пасивних дій. Всі особи, які не є власниками певного майна, зобов'язані не чинити перепон власникові у володінні, користуванні чи розпорядженні належним йому майном.

При здійсненні цивільних прав встановлюються певні межі. **Межі здійснення цивільних прав і виконання обов'язків** – це встановлені законом або договором границі діяльності суб'єктів правовідношення по реалізації можливостей, які складають його зміст. «Цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства» (ст.13 ЦК України). Ці межі встановлюються законом по таким критеріям:

1. Способам здійснення (правила про допустимість тих чи інших засобів здійснення. Безхазяйне відношення до пам'ятників історії і культури, які є власністю особи не допускається (ст. 352 ЦК України));

2. Цілями здійснення (заборона використовувати здійснення цивільних прав і обов'язків для досягнення соціально шкідливих цілей (ч.2. ст.13 ЦК України – при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині.). Наприклад, з метою змусити мешканців комунальної квартири у центрі міста продати свої кімнати і відселитися, власник однієї із кімнат, який має намір викупити квартиру, заселяє туди наркоманів або бомжей.);

3. Строкам здійснення (здійснення цивільних прав і обов'язків має відбуватися у встановлені законом строки, пропуск яких виключає можливість примусового виконання. Наприклад, право на захист порушеного права втрачається після спливу строків позовної давності);

4. Формам і засобам захисту (закон допускає лише чітко визначені форми і засоби їх захисту).

При порушенні уповноваженою особою встановлених законом, договором, моральними принципами меж здійснення своїх прав можна говорити про зловживання правом. «Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах» (ч.3 ст. 13 ЦК України). Наймач використовує найняте майно не за призначенням; підрядчик при виготовленні речі не виконує вказівок замовника; власник, придбавши собаку, не додержується правил її утримання, від чого потерпають сусіди та інші громадяни, — все це приклади зловживання правом.

Природа терміну “зловживання правом” у теорії цивільного права розглядалася, зокрема М.Агарковим, В. Грибановим, М. Бару. **Зловживання правом** — це особливе цивільне правопорушення. Специфіка його в тому, що дії порушника впливають з належних йому прав, але при цьому порушують права й охоронювані законом інтереси інших осіб. Відомі випадки, коли особа використовує свої права виключно з метою заподіяти шкоду іншій особі (такі дії порушника називаються **шиканою**). **Шикана** може бути як матеріального, так і процесуального характеру.

Навмисне знищення власником належного йому майна з тим, щоб таким чином отримати вигідні страхові виплати, — це шикана в матеріальному розумінні.

Позивач, аби "насолити" відповідачеві, звертається до суду з позовом про відшкодування йому моральної шкоди, наперед знаючи про безперспективність такого позову. Адже доводити свою невинуватість повинен відповідач, а це, як відомо, несе для нього багато незручностей майнового й морального характеру. Це приклад процесуальної шикани.

Виходячи з викладеного, можна дати таке визначення поняття зловживання цивільним правом. Це таке цивільне правопорушення, яке чиниться уповноваженою особою при здійсненні нею належного їй права та виконанні обов'язку шляхом використання недозволених конкретних форм поведінки.

Від зловживання правом необхідно відрізнити порушення чужого права. Якщо хтось заволодіє чужим майном, не маючи на це права, то він діє протиправне. В наведеному прикладі особа не здійснює свого права, а відтак і не зловживає ним.

Цивільне законодавство не тільки надає можливість суб'єктам цивільних правовідносин набувати та здійснювати суб'єктивні права, а й можливість їх захищати.

Право на захист належних особі цивільних прав — це можливість застосування уповноваженою особою заходів правоохоронного характеру у разі посягання на її суб'єктивні права чи охоронювані законом інтереси або у разі їх порушення з метою поновлення порушеного права і припиненні дій, що порушують право. Кожний спосіб захисту цивільного права може застосовуватися в певному процесуальному порядку, який іменується **формою захисту цивільних прав**. В науці цивільного права розрізняють:

Юрисдикційну форму захисту — це захист цивільних прав державними або уповноваженими державою органами. Юрисдикційна форма захисту означає можливість захисту цивільних прав у судовому або адміністративному порядку. Згідно зі ст. 16 ЦК України, захист цивільних прав здійснюється у встановленому порядку судом. Цивільні права можуть захищатись також у випадках і порядку, встановлених законом, Президентом України, органами державної влади або органу місцевого самоврядування, а також нотаріусом (ст.17,18 ЦК України). На відміну для традиційних форм захисту цивільних прав, звернення до нотаріусу — це нова форма захисту. Згідно зі ст.18 ЦК України нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі. Порядок вчинення виконавчих написів нотаріусами встановлений ст. 83 Закону України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року. Цей спосіб захисту цивільних прав застосовується досить часто, оскільки дозволяє швидко здійснити захист порушених прав, що позитивно впливає на активність господарського обігу, а таке завдання є основним у цивільному законодавстві. Виконавчі написи здійснюються як державними, так і приватними нотаріусами у випадках, якщо заборгованість має безспірний характер та термін позовної давності за нею ще не сплив на підставі документів, що містяться в переліку документів, за якими стягнення заборгованості проводиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 1172 від 29 червня 1999 р.

• **Неюрисдикційну форму захисту** – це захист цивільного права самостійними діями уповноваженої особи без звернення до державних або інших уповноважених органів. Конституція України надала право кожному захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами. **Самозахист цивільних прав** – це здійснення уповноваженою особою не заборонених законом дій фактичного або юридичного порядку, спрямованих на захист його особистих або майнових прав і інтересів у відповідності до моральних засад суспільства (ст.19 ЦК України). Ці міри можуть бути загальноприйнятими у суспільстві або передбачені законом чи договором. До загальноприйнятих відносяться такі фактичні дії, як використання різного роду охоронних засобів і приладів у виді замків, охоронної сигналізації, решіток. Крім того, законом, як кримінальним, так і цивільним передбачені такі міри самозахисту як необхідна оборона (ст. 1169 ЦК України) і крайня необхідність (ст. 1171 ЦК України). І в тому, і в іншому випадку при захисті своїх прав громадянин не повинен перевищувати меж дозволеного. Тобто, способи самозахисту повинні відповідати змісту права, що порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

Засоби оперативного впливу – це такі юридичні міри, які застосовуються до порушника безпосередньо уповноваженою особою як стороною у цивільному відношенні без звернення за захистом права до компетентних органів. Наприклад:

- одностороння відмова від порушеного іншою стороною договору;
- затримка вантажу одержувачу до внесення їм оплати;
- перевід на попередню оплату продукції.

На відміну від самозахисту, засоби оперативного впливу носять не фактичний, а юридичний характер. Односторонній характер мір оперативного впливу потребує спеціальних гарантій:

- застосування їх можливе тільки у випадках, передбачених законом або договором;
- їх застосування не позбавляє можливості зобов'язаної особи звернутися до суду.

Способами захисту цивільних прав визнаються заходи примусового характеру, які можуть бути застосовані до правопорушника. Загальний перелік цих засобів передбачений у ст. 16 ЦК України. До них належать:

- визнання цих прав;
- визнання правочину недійсним;
- припинення дії, яка порушує право;
- відновлення становища, яке існувало до порушення;
- примусове виконання обов'язку в натурі;
- компенсація моральної шкоди;
- зміна правовідношення;
- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної

влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб;

□ інші способи захисту, що встановлені у законі або договорі (наприклад, ст.432 ЦК України встановлює як спосіб захисту прав інтелектуальної власності зупинення за рішенням суду пропуску через митний кордон України товарів, імпорту чи експорту яких здійснюється з порушенням прав інтелектуальної власності).

Відшкодування збитків — це найбільш поширений спосіб захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. Він застосовується як у договірних, так і в позадоговірних відносинах. Цей спосіб полягає в тому, що боржник відшкодовує кредиторowi понесені ним майнові збитки. На відміну від компенсації в натурі, у даному випадку йдеться про грошову компенсацію на користь потерпілої особи. Під збитками законодавець визначає:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати, якби її право не було порушене (упущена вигода) (п.2. ч. 2 ст. 22 ЦК України).

Як сам факт спричинення збитків, так і їх розмір мають бути доведені визначеним законом шляхом при примусовому стягненні збитків. Це правило поширюється як на стягнення реальних збитків, так і на стягнення упущеної вигоди.

За загальним правилом збитки відшкодовуються у повному обсязі, але якщо законом або договором передбачено інший розмір, то відшкодування може здійснюватися у більшому або меншому розмірі.

Відшкодування моральної шкоди. Цей спосіб захисту полягає у покладенні на порушника обов'язку сплатити потерпілому грошову компенсацію за фізичні або моральні страждання, які той переніс внаслідок скоєного правопорушення. Моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю, якого особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі, гідності і ділової репутації фізичної або юридичної особи (п.4 ч.2 ст. 23 ЦК України).

Отже, законодавець дає вичерпний перелік ознак моральної шкоди, що дозволить у майбутньому уникнути безпідставних судових позовів про відшкодування моральної шкоди.

Моральна шкода компенсується як грошовими коштами, так і іншим майном.

Моральна шкода, завдана фізичній чи юридичній особі неправомірними діями, відшкодовується на загальних підставах, тобто за наявності вини. **Винятки становлять такі випадки:**

1) шкоду завдано життю і здоров'ю фізичної особи джерелом підвищеної небезпеки;

2) шкоду завдано фізичній особі внаслідок її незаконного засудження; незаконного притягнення до кримінальної відповідальності; незаконного застосування таких запобіжних заходів, як взяття під варту, підписка про невиїзд; незаконного затримання; незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту або виправних робіт;

3) в інших випадках, передбачених законом.

Однією з особливостей моральної шкоди є те, що негативні зміни відбуваються у свідомості потерпілого і форма, в якій вони виражаються назовні, залежить від особливостей психіки суб'єкта, і факт, спосіб, інтенсивність таких проявів може свідчити про наявність моральної шкоди, але не про її розмір.

Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди як правило одноразово, якщо інше не встановлено законом або договором.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що вільне здійснення особою на власний розсуд належних їй цивільних прав має встановлені законом або договором певні межі, яких вона мусить дотримуватися. Порушення меж здійснення цивільних прав з метою завдати шкоди іншій особі у цивільному праві називається «шикана». Кожна особа має право на захист своїх прав та інтересів у разі їх порушення, невизнання чи оспорювання, та наступне відшкодування збитків і компенсацію моральної шкоди за вчиненні протиправні дії. Розрізняють форми та способи захисту цивільних прав, які чітко визначені законом. Диспозитивність учасників цивільних відносин полягає у можливості вибору тих форм та способів захисту, які передбачені у законодавстві.

ВИСНОВОК З ТЕМИ:

Сьогодні ми розглянули комплексну важливу тему, впродовж якої нами були розглянуті питання, поняття особливостей, структури та видів цивільних правовідносин, а також питання здійснення та практичної реалізації захисту цивільних прав. Окрему увагу нами приділено формам та способам захисту цивільних прав. Цілеспрямований юридичний вплив на суспільні відносини здійснюється у формі правовідношення, яке виступає правовою формою зв'язків та взаємодії їх учасників.

Цивільне правовідношення - це результат правового регулювання відносин між його учасниками нормами цивільного права. Водночас цивільне правовідношення виступає і засобом правового впливу на фактичні відносини людей, адже за межами практичної діяльності суб'єктів права правова норма втрачає своє значення, а вплив останньої на суспільні відносини не можна відокремити від правовідношення. Маю надію, що цю тему ви засвоїте добре, оскільки в масштабі дуже невеликого часу ми спромоглися зазначити ключові питання, на які ви будете звертати увагу при розгляді кожної наступної теми, а саме щодо здійснення та захисту цивільних прав та таке інше. Ми з'ясували, що здійснення суб'єктивного цивільного права – це реалізація уповноваженою особою тих можливостей, які є в змісті цього права. Якщо зміст цивільного правовідношення в виді суб'єктивних прав і обов'язків є статикою правовідношення, то здійснення цивільних прав і обов'язків – це динаміка правовідносин, тобто реалізація втілених в ньому можливостей.

У ч. 1 ст. 12 ЦК України зазначено, що особи здійснюють свої цивільні права вільно, на власний розсуд, тобто всі питання, пов'язані з використанням суб'єктивних цивільних прав, вирішуються уповноваженою особою на свій розсуд. При цьому відмова від здійснення (нездійснення) особами своїх цивільних прав не буде підставою для їх припинення, крім випадків, передбачених законом (ч. 2 ст. 12 ЦК України). Ст. 271 ЦК України: зміст особистого немайнового права становить можливість фізичної особи вільно на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя, причому здійснення відбувається лише особисто.

Носій суб'єктивного цивільного права може його здійснювати будь-яким дозволим законом способом. Кожна особа, здійснюючи свої цивільні права і виконуючи обов'язки, має право вибору такого способу здійснення цивільних прав, який, на її думку, найбільш доцільний за даних умов. Саме такі дії уповноваженої особи і називаються способом здійснення цивільних прав та виконання обов'язків.

Як правило, свої цивільні права уповноважена особа здійснює шляхом власних активних дій. Так, власник може сам користуватись належним йому майном, може передати його в оренду, продати, подарувати або знищити.

Не виключена можливість і пасивних дій носія суб'єктивних прав. Держава, як суб'єкт цивільного правовідношення, надавши право кожному громадянину відповідно до законодавства України користуватись природними об'єктами для задоволення власних потреб (ч.3 ст. 324 ЦК України), діє теж пасивно, здійснюючи належне їй право власності.

Суб'єктивне цивільне право може здійснюватись як уповноваженою особою безпосередньо, так і з допомогою представника. Здійснення особистих немайнових прав, а також сімейних прав відбувається особисто, але за дітей особисті права можуть здійснювати батьки

Питання до самоконтролю:

1. Дайте визначення здійснення суб'єктивних цивільних прав.
2. Що означає термін «зловживання правом»?
3. Які межі здійснення цивільних прав встановлені цивільним законодавством?
4. В чому полягає виконання обов'язку?
5. Які способи захисту цивільних прав?
6. В чому відмінність способів та форм захисту цивільних прав?
7. Які форми захисту цивільних прав?
8. В чому полягає моральна шкода?
9. Який склад збитків?
10. В чому полягає виконання обов'язку в натурі як спосіб захисту цивільних прав?

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ
з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 4 Фізичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин

для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро- 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

ВСТУП

1. Поняття фізичної особи. Правосуб'єктність фізичних осіб. Поняття та зміст правоздатності фізичних осіб.
2. Поняття дієздатності. Категорії фізичних осіб за обсягом дієздатності. Опіка та піклування.
3. Ім'я та місце проживання фізичної особи. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996.- N 30.- ст. 141.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
3. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2002 р. - N 21-22. - ст.135.
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003 р. - N 18, N 19-20, N 21-22.- ст.144.

5. Наукові та навчально-методичні джерела:

6. Цивільне право України: Підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузницької. – К.: Юрінком Інтер.- 2010. – 567 с.
7. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. – К.: Істина. - 2007. – 224 с.
8. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер.- 2008. – 703с.
9. Цивільне право України. Підручник: У 2 т./ За заг. редакцією В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К: Юрінком Інтер,2004. – Т.1.- 480 с.
10. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2010. – 1200 с.
11. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред.. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2011. – Ч. 1. – 692 с.
12. Лінік, Є. П. Опіка та піклування / Є. П. Лінік, Т. В. Омельчук . — К. : Фурса С. Я., 2006 . - 52 с.
13. Домбругова А. Повна цивільна дієздатність фізичних осіб: способи набуття // Юридичний вісник України. – 2004. – № 11. – С. 14
14. Левенець І.В. Медико-експертні аспекти змін обсягу цивільної дієздатності в Цивільному кодексі України // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. – 2004. - № 4. – С. 140-144.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою лекції є вивчення основ теорії цивільного права, що визначають можливість участі у цивільних правовідносинах людей як учасників цивільних правовідносин, центральним ядром якої і є вчення про фізичних осіб. Послідовне вивчення питань цієї теми дозволить студентам скласти чітке уявлення про поняття фізичної особи, особливості право та дієздатності фізичних осіб, їх індивідуалізацію, юридичні підстави та наслідки визнання особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою, а також практики застосування цивільно-правових норм у правовідносинах за участю фізичних осіб, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами.

ВСТУП

Тема «Фізичні особи як суб'єкти цивільного права» є логічним продовженням попередньої лекції, де ми зупинялися на розгляді структури цивільних правовідносин. Як відомо, елементами структури цивільних правовідносин є суб'єкти, об'єкт та зміст (суб'єктивні права та юридичні обов'язки). Суб'єкти цивільних правовідносин діють в якості особливих соціальних фігур - власників майна, продавців, покупців, яких називають особами. Поняття особи відноситься до всіх суб'єктів цивільного права. Разом з тим, в рамках цього загального поняття особи необхідно розрізняти особи фізичні, тобто люди в якості суб'єктів цивільного права і особи юридичні, в ролі яких виступають організації. Необхідно відмітити, що ЦК УРСР, говорячи про людей як суб'єктів цивільного права, називає їх не **фізичними особами**, а **громадянами**, що неможливо визнати правильним. Поняття громадянина - державно-правове поняття, яке визначає приналежність людини до держави, його постійний політико-правовий зв'язок з державою, що відзначається в їх взаємних правах та обов'язках як суб'єктів державно-правових відносин, які є предметом публічного права. Разом з тим застосування в цивільному законодавстві терміна "громадянин" можливо в тому розумінні, що особами фізичними визнаються громадяни. Але фізичними особами в якості суб'єктів цивільного права визнаються не тільки громадяни України, але і іноземці, а також особи без громадянства.

У ЦК України від 16 січня 2003 року глави 4, 5, 6 присвячені безпосередньо регулюванню правовідносин щодо правового статусу фізичних осіб як суб'єктів цивільного права, що і буде предметом нашого розгляду.

І. ПОНЯТТЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ. ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВОЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Поняття фізичної особи рівнозначно поняттю людина. Людина є індивід – фізична (біологічна) істота, якої притаманна вища форма розвитку психіки – свідомість. Так як людина – це соціальна істота, яка не може бути незалежною від суспільства, то вона діє і як особа, як суб'єкт цивільно-правових відносин. Це відображено в ст. 6 Загальної декларації прав людини, затвердженої Генеральною Ассамблеєю ООН 10 грудня 1948 року., де зазначається, що кожна людина, де б вона не знаходилась, має право на визнання її правосуб'єктності. Вона член “людської сім'ї”, під якою розуміється всесвітня, єдина людська сім'я. На цьому базується сучасне вчення про природні і невід'ємні права людини, а також практика спілкування держав, яка отримує своє закріплення в відповідних міжнародно-правових документах і національному законодавстві держав. У ст.24 ЦК України передбачено, що людина як учасник цивільних відносин вважається фізичною особою.

Щоб мати можливість брати участь у цих відносинах, закон наділяє фізичних осіб цивільною правосуб'єктністю. З теоретико-правової точки зору під правосуб'єктністю розуміється можливість того чи іншого суб'єкта бути учасником правовідносини, тобто здатність бути суб'єктом права. **Правосуб'єктність є особливою властивістю, політико-юридичною властивістю певної особи і включає три елементи:**

1. **правоздатність** – здатність мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки;
2. **дієздатність** – здатність реалізувати права й обов'язки своїми діями;
3. **деліктоздатність** – здатність нести юридичну відповідальність за свої дії.

Крім громадян України суб'єктами цивільного права можуть бути іноземці (особи, що володіють громадянством іноземної держави і не мають громадянства України) і особи без громадянства (тобто не приналежні до громадянства України і не мають доказів приналежності до громадянства іншої держави). ЦК України закріплює за іноземцями безумовний (тобто не потребуючої взаємності з боку держави іноземного громадянина) національний режим. Суть його полягає в тому, що права іноземців на території України визначаються в принципі українськими законами, а не законодавством держави, до якого належить іноземець. Окремі виключення з цього правила можуть бути встановлені по відношенню до деяких прав, які можуть набувати тільки громадяни України: так, згідно Кодексу торговельного мореплавства і Повітряного кодексу до складу екіпажа морського чи повітряного судна можуть входити лише українські громадяни.

Цивільна правоздатність згідно зі ч.1 ст. 25 ЦК України— це здатність мати цивільні права та обов'язки. Така здатність визнається за всіма громадянами України. Вона виникає в момент народження громадянина і припиняється його смертю. Таким чином, правоздатність — це невід'ємна властивість кожного громадянина. Він є правоздатним протягом всього свого життя незалежно від віку та стану здоров'я. Правоздатність не можна змішувати із суб'єктивними правами, якими володіє громадянин.

Правоздатність	Суб'єктивне право
1. Властивість суб'єкта цивільних правовідносин.	1. Елемент цивільних правовідносин
2. Загальна, абстрактна можливість мати права та обов'язки, передумова виникнення суб'єктивного цивільного права.	2. Це використана можливість, означає наявність конкретних повноважень стосовно конкретних матеріальних благ.
3. Невідчужувана від особи, не можна відмовитися або передати іншій особі.	3. Може передаватися іншим особам.
4. Обсяг рівний у всіх громадян.	4. Обсяг різний у громадян.
5. Виникає - в момент народження, не змінюється протягом життя, припиняється у момент смерті.	5. Виникає, змінюється або припиняється на підставі юридичних фактів.
6. Не може бути обмежена, крім випадків прямо передбачених у законі, не можна позбавити взагалі.	6. Може обмежуватися, можна позбавити, наприклад, за згодою сторін.

Обсяг правоздатності громадянина визначено в ст.26 ЦК України. При цьому слід зазначити, що обсяг правоздатності — це якісна, а не кількісна категорія, оскільки зміст цивільної правоздатності полягає в можливості набуття прав, а не в їх сукупності У ч.5 ст.26 ЦК України зазначається здатності фізичних осіб мати цивільно-правові обов'язки.

Цивільній правоздатності притаманні певні властивості:

- **Правоздатність фізичних осіб** закріплюється як рівна для всіх і однакова для кожного незалежно від походження, соціального і майнового становища, расової та національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин (ч.1 ст.26 ЦК України). Відхилення від принципу рівної правоздатності не можна вбачати в тому, що деякі громадяни фактично або за прямою вказівкою закону не можуть (не здатні) мати окремі права та обов'язки (неповнолітні, психічно хворі). Наприклад, малолітній не може мати такі елементи змісту правоздатності, як право заповідати майно або бути членом кооперативу. У таких випадках йдеться про неможливість мати деякі права, яка поширюється однаковою мірою на усіх громадян (наприклад, на усіх неповнолітніх), і, таким чином,, принцип рівності правоздатності не порушується, не має винятків.

- **Невідчужуваність правоздатності та неможливість її обмеження.** Правоздатність визнається за кожною фізичною особою. При цьому відповідно до закону фізична особа не має права відмовитися від правоздатності або обмежити її. Отже, правоздатність є невідчужуваною. Частина 1 ст.27 ЦК України встановлює, що правочин, спрямований на обмеження правоздатності, є недійсним. Фізична особа має право, додержуючись встановлених законом вимог, розпоряджатися суб'єктивними правами (продати або подарувати належну йому річ тощо), але не може розпорядитися своєю правоздатністю. Проте слід зазначити, що обмеження

правоздатності можливо «у випадках, коли таке обмеження передбачене Конституцією України» (ч.2 ст.27 ЦК України). За чинним законодавством обмеження правоздатності можливо, зокрема, як покарання за вчинений злочин, причому фізична особа за вироком суду може бути позбавлена правоздатності не в цілому, а лише здатності мати деякі права — обіймати певні посади, займатися певною діяльністю.

Примусове обмеження правоздатності не можна змішувати з позбавленням фізичної особи деяких суб'єктивних прав. Так, конфіскація майна за вироком суду означає позбавлення фізичної особи права власності на певні речі та цінності, але не пов'язана з обмеженням правоздатності.

Цивільна правоздатність виникає в момент народження. Момент народження дитини визначається відповідно до даних медичної науки. З точки зору права не має значення, чи була дитина життєздатною: важливо, щоб вона народилася живою та не раніше 6 місяців вагітності. Навіть, якщо вона житиме дуже короткий час, її народження і смерть реєструються в органах РАГСу. В окремих випадках закон (ст.1200 ЦК України (відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого, дитині, що народилася після його смерті), 1222 ЦК України (визнання зачатої дитини спадкоємцем) охороняє права зачатої, але ще не народженої дитини. Але в цих випадках мова йде тільки про охорону прав майбутньої людини, а не про права ненародженої дитини, тобто правоздатність не виникає. Момент народження людини медицина пов'язує з початком самостійного дихання. Як виключення з загального правила, здатність мати деякі права та обов'язки може виникати не з моменту народження, а по досягненню особою певного віку (здатність заключати трудовий договір, вступати в шлюб, мати права водія). Це відбувається в тих випадках, коли правоздатність і дієздатність виникають одночасно.

Припиняється правоздатність тільки смертю особи (ч.4 ст. 25 ЦК України), незалежно від причин її настання. Для визначення моменту, з яким цивільне законодавство пов'язує припинення правоздатності, необхідно говорити про біологічну смерть людини, тобто про момент, коли повернення людини до життя виключається (на відміну від клінічної смерті, коли існує можливість відновлення життєздатності організму людини). Доки людина жива — вона є правоздатною незалежно від стану здоров'я. Факт смерті тягне за собою безумовне припинення правоздатності, тобто припинення існування громадянина як суб'єкта права. Стаття 15 Закону «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» від 16 липня 1999 року передбачає порядок та умови визнання смерті людини: «Людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її мозку. Смерть мозку означає повну і незворотну втрату всіх його функцій. Момент смерті мозку може бути встановлено, якщо виключені всі інші можливі за даних обставин причини втрати свідомості та реакцій організму. Діагностичні критерії смерті мозку та процедура констатації моменту смерті людини встановлюються Міністерством охорони здоров'я України. Факт смерті потенційного донора встановлюється консилиумом лікарів відповідного закладу охорони здоров'я або наукової установи». Таким чином, правоздатність по загальному правилу виникає тільки один раз і припиняється також тільки один раз.

Цивільна правоздатність не може бути змінена або обмежена за волею окремих осіб. Відмова громадянина від належних йому прав не тягне за собою факту припинення цих прав, за винятком випадків, коли така відмова допускається законом. Закон допускає два види обмеження цивільної правоздатності - добровільний і примусовий.

Одним із прикладів добровільного обмеження цивільної правоздатності може бути випадок, коли громадянин, який став ченцем, добровільно відмовляється від деяких цивільних прав. У зв'язку з тим, що законом не заборонено вступ до культової установи (монастиря), то фактично дозволяється і самообмеження цивільних прав.

Прикладом добровільного обмеження цивільної правоздатності є також закріплена в законодавчих актах заборона працівникам деяких відомств обіймати посади, пов'язані з підприємницькою діяльністю. Так, обіймаючи посаду державного службовця, фізична особа мусить бути обізнаний з такою заборонаю і добровільно з нею погодитись. Застосовуючи таке обмеження, держава повинна компенсувати його пільгами соціального та іншого характеру. Добровільне обмеження називають ще **спеціальним правовим статусом**. Вважається, що фізична особа є повністю правоздатним, але в межах свого правового статусу, закріпленого законом.

Примусове обмеження цивільної правоздатності допустиме лише тоді, коли воно передбачене законом з обов'язковим переліком випадків і встановленням порядку такого обмеження (ст. 27 ЦК України).

Примусовим обмеженням цивільної правоздатності слід вважати обмеження, яке:

- Здійснюється у випадках, передбачених законом (позбавлення волі, виправні роботи без позбавлення волі, позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, адміністративний нагляд, позбавлення права управляти транспортним засобом тощо);
- Застосовується компетентним органом (судом, начальником органу внутрішніх справ), органами охорони здоров'я (здійснення спеціальних заходів профілактики та лікування соціально небезпечних захворювань);
- Є реакцією на протиправну поведінку фізичної особи, або є заходом профілактики та лікування небезпечних захворювань (туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепра, хронічні алкоголізм, наркоманія, а також карантинні захворювання) згідно Основ законодавства України про охорону здоров'я від;
- Не перевершує строків, передбачених законом, або необхідних для лікування (позбавлення волі не може перевершувати 20 років);
- Виконується під контролем спеціальних державних органів.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що поняття фізичної особи легально закріплено у ст.24 ЦК України і рівнозначно поняттю людина. Людина є індивід – фізична

(біологічна) істота, якої притаманна вища форма розвитку психіки – свідомість. Політико-юридична властивість, що визначає можливість фізичної особи бути учасником цивільних правовідносин, тобто правосуб'єктність включає три основних елемента: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Щоб мати можливість брати участь у цих відносинах, закон наділяє фізичних осіб цивільною правосуб'єктністю. З теоретико-правової точки зору під правосуб'єктністю розуміється можливість того чи іншого суб'єкта бути учасником правовідносин, тобто здатність бути суб'єктом права. Правосуб'єктність є особливою властивістю, політико-юридичною властивістю певної особи і включає три елементи:

1. правоздатність – здатність мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки;
2. дієздатність – здатність реалізувати права й обов'язки своїми діями;
3. деліктоздатність – здатність нести юридичну відповідальність за свої дії.

Крім громадян України суб'єктами цивільного права можуть бути іноземці (особи, що володіють громадянством іноземної держави і не мають громадянства України) і особи без громадянства (тобто не приналежні до громадянства України і не мають доказів приналежності до громадянства іншої держави). ЦК України закріплює за іноземцями безумовний (тобто не потребуючої взаємності з боку держави іноземного громадянина) національний режим. Суть його полягає в тому, що права іноземців на території України визначаються в принципі українськими законами, а не законодавством держави, до якого належить іноземець. Окремі виключення з цього правила можуть бути встановлені по відношенню до деяких прав, які можуть набувати тільки громадяни України: так, згідно Кодексу торговельного мореплавства і Повітряного кодексу до складу екіпажа морського чи повітряного судна можуть входити лише українські громадяни.

II. ПОНЯТТЯ ДІЄЗДАТНОСТІ. КАТЕГОРІЇ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЗА ОБСЯГОМ ДІЄЗДАТНОСТІ. ОПІКА ТА ПІКЛУВАННЯ

Під цивільною дієздатністю фізичної особи розуміється її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав, і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ст. 30 ЦК України).

Дієздатність припускає усвідомленість і правильну оцінку людиною вчинених дій, що мають правове значення, тобто ця властивість суб'єкта цивільного права залежить від ступеня психічної зрілості особи. Зрілість же психіки залежить від віку і психічного здоров'я людини, тому законодавець не може довільно закріпити момент, з якого людина вважається цілком дієздатним. Необхідно враховувати медичні норми психічного становлення людини. Тому дієздатність осіб різного віку і стану психіки різна. Згідно ч.1 ст.30 ЦК України Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними.

Дієздатність складається з таких елементів, як:

- здатність людини самостійно здійснювати приналежні йому права,
- здатність укладати правочини, здобуваючи тим самим нові права і покладаючи на себе нові обов'язки (правочиноздатність),
- здатність нести цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяна його протиправними діями (деліктоздатність).

Дієздатність, як і правоздатність, невідчужувана. Ніхто не може бути обмежений у дієздатності інакше, як у випадках і порядку, установлених законом.

Цивільний кодекс України виходить з певної класифікації фізичних осіб за віком при визначенні обсягу їхньої дієздатності. До 6 років дитина вважається недієздатною внаслідок незрілості психіки. Стаття 31 ЦК України закріплює **часткову дієздатність малолітніх (до 14 років)**, що складається в здатності:

1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, стосується предмета, який має невисоку вартість, та відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку;

2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної творчої діяльності, що охороняються законом.

Малолітні не відповідають за заподіяну ними шкоду.

Неповнолітні у віці від 14 до 18 років мають неповну дієздатність, оскільки можуть укладати правочини з письмової згоди батьків, усиновителів або попечителів. При цьому розширюється обсяг дієздатності, реалізованої самостійно: до обсягу дієздатності попереднього віку ст. 32 ЦК України додає право без згоди батьків, усиновителів і попечителя

1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;

2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної творчої діяльності, що охороняються законом;

3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

4) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок).

Неповнолітні особи вчиняють інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. На правочини щодо транспортних засобів або нерухомого майна, які вчиняються неповнолітніми особами, згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників має бути дана письмово і нотаріально посвідчена. Неповнолітні особи можуть розпоряджатися коштами, що внесені іншими особами у банківські (кредитні) установи на їхнє ім'я, за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Згода на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержана від будь-кого з батьків. За наявності достатніх підстав суд за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальників, органів опіки та піклування може обмежити право неповнолітньої особи або позбавити її права самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами. Суд скасовує своє рішення про обмеження або позбавлення цього права, якщо відпали обставини, які були підставою прийняття такого рішення.

Крім розширення здатності самостійно здійснювати права й правочиноздатності для фізичних осіб цього віку закон передбачає і виникнення **деліктоздатності**. Неповнолітні у віці від 14 до 18 років самостійно несуть відповідальність за заподіяну шкоду, що закріплено ст. 33, 1179 ЦК України. Тут же відбита специфіка деліктоздатності громадян цього віку, яка полягає в тому, що при відсутності коштів для відшкодування шкоди в неповнолітнього тягар відшкодування цієї шкоди до досягнення повноліття цілком чи у відсутній частині покладається на батьків (усиновителів) чи попечителя неповнолітнього, якщо вони не доведуть, що шкода виникла не з їхньої вини. Виключенням є відповідальність за договорами, які укладаються неповнолітніми в межах їх дієздатності самостійно – тут субсидіарна відповідальність батьків не передбачена.

У повному обсязі цивільна дієздатність виникає з настанням повноліття, тобто по досягненні 18-літнього віку, оскільки з цим віком пов'язується представлення про повне психічне становлення людини. **Повна дієздатність** означає і зовсім самостійну майнову відповідальність фізичної особи. Фізична особа відповідає за своїми обов'язками всім приналежним йому майном, за винятком майна, на яке відповідно до закону не може бути звернене стягнення. Визначаючи 18-річчя як момент настання повної дієздатності абсолютної більшості фізичних осіб, Цивільний кодекс України, як виключення, закріплює випадки, коли повна дієздатність може наступити раніше 18 років (ст.35 ЦК України):

- коли законом допускається вступ у шлюб до досягнення 18 років, фізична особа, що не досягла 18-літнього віку, здобуває дієздатність у повному обсязі з моменту вступу в шлюб. Придбана в такий спосіб повна дієздатність зберігається і після розірвання цього шлюбу до досягнення 18 років (ст.34 ЦК України);
- емансипація неповнолітнього, яка можлива у таких випадках: здійснення неповнолітнім, що досяг 16 років, трудової діяльності за трудовим договором (контракту), здійснення їм підприємницької діяльності або народження дитини. При згоді на емансипацію неповнолітнього обох батьків, усиновителів або попечителя рішення про неї приймається органом опіки і піклування, а при відсутності такої згоди – судом.

При патології розвитку психіки, що виражається в тому, що людина внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, вона може бути в судовому порядку визнана **недієздатною**, навіть якщо є повнолітньою (ст.39 ЦК України). Згідно ст.3 Закону України «Про психіатричну допомогу» (22.02.2000) встановлюється презумпція психічного здоров'я, тобто кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених законодавством. Справа про визнання фізичної особи недієздатною може бути почата за заявою членів його родини, прокурора, органа опіки і піклування, психіатричного лікувального закладу й інших осіб, зазначених у ст. 256 ЦПК України. Для визначення психічного стану фізичної особи суд призначає судово-психіатричну експертизу. При видужанні даної особи, що констатується повторною судово-психіатричною експертизою, суд приймає рішення про визнання фізичної особи дієздатною (ст.42 ЦК України).

Цивільний кодекс передбачає можливість **обмеження повної дієздатності**. Обґрунтуваннями такого обмеження є, наприклад, нерозумна витрата заробітку, уживання спиртних напоїв і наркотичних засобів. Обмеження дієздатності фізичної особи можливо тільки в судовому порядку у наступних випадках:

1. За наявності достатніх підстав можливо обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися заробітком, стипендією або іншими доходами або взагалі позбавлення її такого права (ч.5 ст.32 ЦК України).

2. Якщо фізична особа страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними (ч.1 ст.36 ЦК України).

3. Якщо фізична особа унаслідок зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких за законом вона повинна утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Особливість обмеження полягає в тому, що воно стосується права одержувати і розпоряджатися заробітком, пенсією й іншими доходами і укладати правочини (крім дрібних побутових). Ці дії такий громадянин може здійснювати лише за згодою попечителя. Однак він самостійно несе майнову відповідальність по укладеним ним угодам і за заподіяну ним шкоду. У випадку припинення існування підстави обмеження дієздатності обсяг дієздатності даного громадянина відновлюється в судовому порядку.

Той факт, що певна частина правоздатних громадян цілком чи частково не має дієздатність, викликав до життя інститут опіки і піклування, що насамперед має на меті заповнити відсутню дієздатність цієї категорії громадян для забезпечення і захисту їхніх інтересів. Цей інститут дозволяє здійснювати набуття і реалізацію цивільних прав і обов'язків (за винятком тих, котрі носять суцільно особистий характер і не можуть бути здійснені через представника) недієздатними чи не цілком дієздатними людьми за допомогою цілком дієздатних людей, що діють у ролі опікунів і попечителів. Правове регулювання зараз здійснюється ст. ст. 243-251 Сімейного Кодексу України (опіка та піклування над дітьми), гл.6 ст.ст.55-79 ЦК

України) та Наказом Держкомітету у справах сім'ї та молоді, Міносвіти, Мінохорони здоров'я, Мінпраці та соціальної політики від 26.05.99 «Про затвердження Правил опіки та піклування».

Опіка встановлюється над малолітніми (у віці до 14 років), а також над громадянами, визнаними судом недієздатними внаслідок психічного розладу. Опікуни є представниками підопічних у силу закону і укладають від їхнього імені й у їхніх інтересах усі необхідні правочини (ст. 243 Сімейного Кодексу, ст. 58 ЦК України).

Піклування встановлюється над неповнолітніми у віці від 14 до 18 років; а також над фізичними особами, обмеженими судом у дієздатності (ст.59 ЦК України). Попечитель не укладає правочинів замість підопічного, але здійснює контроль шляхом дачі згоди на здійснення тих правочинів, що , який знаходиться під піклуванням, не вправі укладати самостійно. При цьому згода попечителя повинна бути письмовою, особливо якщо правочин вимагає письмової форми. Попечитель, роблять підопічним сприяння в здійсненні ними своїх прав і виконанні обов'язків, а також охороняють їх від зловживань з боку третіх осіб. Попечитель не є законним представником підопічного.

Таким чином, можна сказати, що основне розходження між опікою і піклуванням перебуває в обсязі цивільно-правових обов'язків, що закон покладає на опікунів і попечителів, виходячи з обсягу дієздатності їх підопічних.

Опіка та піклування над малолітніми та неповнолітніми особами встановлюється органами опіки та піклування, в інших випадках – судом (ст.60 ЦК України).

Функції опікунів та піклувальників поширюються не тільки на майнові, але і на особисті немайнові права осіб, які потребують встановлення опіки та піклування. Згідно Закону України “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині” від 16 липня 1999 року у випадках, коли реципієнт не досяг п'ятнадцятирічного віку чи визнаний судом недієздатним, трансплантація застосовується за згодою об'єктивно інформованих його батьків або інших законних представників. Щодо осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років чи визнаних судом обмежено дієздатними трансплантація застосовується за згодою об'єктивно інформованих реципієнтів, об'єктивно інформованих їх батьків або інших законних представників.

Органами опіки і піклування є органи місцевого самоврядування. Призначення опікуна (попечителя) здійснюється постановою глави районної, міський, районної в місті адміністрації за місцем проживання особи, що потребує встановлення опіки (піклування), чи за місцем проживання опікуна (попечителя). Підготовча робота з оформлення опікунства (піклування) і нагляд за діяльністю опікуна (попечителя) здійснюється районними відділами управління освітою, соціального захисту населення, охорони здоров'я відповідної територіальної адміністрації.

Опікуном (попечителем) може бути призначений тільки повнолітній дієздатний громадянин за умови його згоди на це. Згода підопічного не є обов'язковою умовою для призначення опікуна (попечителя), але у випадках, коли це можливо, його бажання враховується. Опікунами (попечителями) призначаються повнолітні дієздатні особи, переважно близькі підопічному. При їхній відсутності – на вибір

органів опіки і піклування. Закон забороняє призначення опікунами і попечителями осіб, позбавлених батьківських прав. «Опікун або піклувальник призначаються переважно з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними, можливості особи виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника» (ч.4 ст.63 ЦК України).

Опікуни і попечителі здійснюють надані їм права під наглядом органів опіки і піклування. Так, опікун не вправі без попереднього дозволу органа опіки і піклування здійснювати, а попечитель - давати згоду на здійснення угод по відчуженню, у тому числі чи обміну даруванню майна, здачі його в найом (оренду), у безплатне користування чи в заставу, розділу майна або виділу з нього частки, угод, що тягнуть відмовлення від приналежних підопічному прав (відмовлення від спадщини, неприйняття майна в дарунок і т.п.), а також будь-яких інших правочинів, що тягнуть зменшення майна підопічного (ст.68 ЦК України). Тільки за згодою органів опіки і піклування опікуном можуть витрачатися доходи підопічного, за винятком сум, необхідних для утримання самого підопічного. Закон встановлює і певні обмеження дій опікунів і попечителів у відношенні підопічних. Опікуни (попечителі), їхні чоловіки і близькі родичі не вправі укладати угоди з підопічними, за винятком безоплатних угод, спрямованих на вигоду підопічного.

Неналежне виконання опікунських (піклувальних) обов'язків тягне відсторонення опікуна (попечителя) від виконання цих обов'язків постановою голови місцевої адміністрації.

Опіка припиняється: над неповнолітніми – автоматично по досягненні ними 14-літнього віку (заміняється піклуванням); над недієздатними душевнохворими – на підставі рішення суду про визнання їх дієздатними у випадку видужання.

Піклування припиняється: над неповнолітніми – по досягненні ними повноліття, при вступі неповнолітнього у шлюб, а над повнолітніми обмежено дієздатними – на підставі рішення суду про скасування обмеження дієздатності. **Опіка і піклування припиняються** також у випадку смерті підопічного або оголошення його померлим.

Згідно зі ст.17 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання. Така норма є у ЦК України – ст.71.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що дієздатність фізичних осіб як один із елементів правосуб'єктності, полягає не тільки у здатності особи своїми діями створювати для себе цивільні права та їх здійснювати, а також здатність створювати цивільні обов'язки та їх виконувати та нести відповідальність в разі їх невиконання. Суттєвою відмінністю дієздатності фізичної особи від правоздатності є їх момент виникнення та припинення, а також застосування інституту

законних представників в разі недостатнього обсягу дієздатності особи. Дієздатність припускає усвідомленість і правильну оцінку людиною вчинених дій, що мають правове значення, тобто ця властивість суб'єкта цивільного права залежить від ступеня психічної зрілості особи. Зрілість же психіки залежить від віку і психічного здоров'я людини, тому законодавець не може довільно закріпити момент, з якого людина вважається цілком дієздатним. Необхідно враховувати медичні норми психічного становлення людини. Повна дієздатність означає і зовсім самостійну майнову відповідальність фізичної особи. Фізична особа відповідає за своїми обов'язками всім приналежним йому майном, за винятком майна, на яке відповідно до закону не може бути звернене стягнення. Визначаючи 18-річчя як момент настання повної дієздатності абсолютної більшості фізичних осіб, Цивільний кодекс України, як виключення, закріплює випадки, коли повна дієздатність може наступити раніше 18 років.

III. ІМ'Я ТА МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ. ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ТА ОГОЛОШЕННЯ ЇЇ ПОМЕРЛОЮ

Право на ім'я є особистим правом фізичної особи. Фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям, яке включає прізвище, власне ім'я та по батькові, якщо інше не впливає із закону або національного звичаю. Індивідуалізація окремої фізичної особи здійснюється перш за все за її іменем, яке надається при народженні. Відомості про ім'я мають також значення для забезпечення і захисту його цивільних прав, оскільки всі фізичні особи мають право набувати цивільних прав тільки під своїм іменем, і не мають права користуватися іменем інших фізичних осіб. Здійснюючи окремі цивільні права, фізична особа відповідно до закону може використовувати псевдонім (вигадане ім'я) або взагалі не користувалися ні своїм, ні вигаданим ім'ям (ст.28 ЦК України).

Відомості про ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) заносяться до актового запису про народження дитини відповідно до правил, передбачених статтями 62, 63, 166 КпШС (ці норми згідно перехідних положень Сімейного кодексу будуть діяти до прийняття відповідного закону).

Фізична особа має право змінити своє прізвище та ім'я, якщо воно йому не подобається, по досягненні 16 років (ч.1 ст. 295 ЦК України) , фізична особа, яка досягла 14 років, має право змінити своє прізвище та (або) власне ім'я за згодою батьків (ч.2 ст.295 ЦК України).

У ст. 296 ЦК України передбачені спеціальні правила щодо використання імені:

Прописка не породжує право на проживання і не визначає місце проживання, а розглядається як його фіксація (реєстрація). Тимчасове проживання громадянина в іншому місці в силу тих чи інших причин (наприклад, навчання, спеціального відрядження) зараз не створює для нього нового місця проживання, але після вступу у дію ЦК України, також буде вважатися місцем проживання.

Точне визначення місця проживання має велике значення для стабільності цивільних правовідносин, для належного захисту цивільних прав.

З місцем проживання закон пов'язує місце виконання зобов'язань. Так, згідно ст.532 ЦК України, якщо місце виконання зобов'язань не визначене, виконання повинно бути проведено грошовим зобов'язанням - за місцем проживання кредитора в момент виникнення зобов'язання, а якщо кредитор під час виконання зобов'язання змінив місце проживання і повідомив про це боржника, - то в новому місці проживання кредитора і віднесенням на рахунок кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця; по всіх інших зобов'язаннях - за місцем проживання боржника..

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. (ч.1 ст.1221 ЦК України).

Неабиякого значення набуває місце проживання для визначення підсудності по спорах з цивільного права. Підсудність цивільних справ за загальним правилом визначається за місцем проживання відповідача. Справи, що виникають у зв'язку із стягненням аліментів, відшкодуванням шкоди, заподіяної смертю або тілесними ушкодженнями, та деякі інші справи можуть розглядатися за місцем проживання позивача. За місцем проживання громадянина, як правило, вирішується питання про взяття на квартиру для поліпшення житлових умов. Поряд з цим з місцем

проживання пов'язана презумпція про те, що громадянин завжди перебуває у місці свого проживання.

Як бачимо, з місцем проживання закон зв'язує виникнення і припинення багатьох юридичних фактів, що можуть тим чи іншим чином впливати на майновий та інший стан фізичних осіб.

Трапляються випадки, коли фізична особа тривалий час відсутня у місці постійного проживання, не повідомляє про своє місце знаходження, а заходи по встановленню його місця знаходження не мають позитивних наслідків.

Виникає невизначеність у правовідносинах за участю відсутнього. Якщо ця невизначеність тягне за собою юридично значимі наслідки, то зацікавлена особа може захистити свої права за допомогою двох цивільно-правових інститутів, «Визнання громадянина безвісно відсутнім» і «Оголошення громадянина померлим».

Визнання безвісної відсутності – засвідчений у судовому порядку факт відсутності фізичної особи і відомостей про неї в місці її проживання протягом одного року – ч.1 ст.43 ЦК України.

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою може мати місце при встановленні таких умов:

- а) фізична особа протягом року відсутня за місцем постійного проживання;
- б) про місцезнаходження фізичної особи протягом цього ж строку зацікавленим особам нічого не відомо;
- в) вжиті заходи для встановлення місця перебування фізичної особи не дали результатів;
- г) питання, заради яких заявник просить визнати фізичну особу безвісно відсутньою, є юридично важливими і не можуть бути вирішені без такого визнання.

Перебіг річного строку починається з дня одержання останніх відомостей про відсутнього. Якщо неможливо встановити цей день, початком безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані останні відомості. Коли ж неможливо встановити місяця, в якому були одержані останні відомості про відсутнього, перебіг річного строку починається з першого січня наступного року.

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою здійснюється в судовому порядку за місцем його постійного проживання за заявою зацікавлених осіб, прокурора в порядку, передбаченому гл.4 розділу 4 ЦПК України. Суд, крім врахування свідчень заявника про розшук безвісно відсутнього, вживає заходів для встановлення точніших відомостей про відсутнього (надсилає запити до органів внутрішніх справ, інших правоохоронних органів, виконкомів місцевих рад тощо).

Правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутнім:

1. Над майном безвісно відсутньої особи встановлюється опіка. З цього майна видається утримання громадянам, яких безвісно відсутній зобов'язаний за законом утримувати. За рахунок цього ж майна погашається заборгованість по інших зобов'язаннях безвісно відсутнього (ст. 44 ЦК України).

2. Неповнолітні та повнолітні непрацездатні діти, непрацездатні батьки, дружина, незалежно від віку і працездатності, якщо вона доглядає дітей безвісно відсутнього,

які не досягли восьми років, вправі вимагати призначення їм пенсій у зв'язку з визнанням годувальника безвісно відсутнім.

3. Дружина безвісно відсутнього набуває право розірвати шлюб у спрощеному порядку через органи РАГС (ст.107 Сімейного Кодексу).

4. Припиняються зобов'язання, тісно пов'язані з особою безвісно відсутнього (наприклад, дія доручення, договір підряду).

Якщо після визнання фізичної особи безвісно відсутнім він з'явиться в місці свого постійного проживання, або буде встановлене його місце перебування, то суд на підставі заяви зацікавлених осіб скасовує рішення про визнання цієї фізичної особи безвісно відсутнім (ст.45 ЦК України).

Всі правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою в разі її повернення подальшому виконанню не підлягають.

Оголошення фізичної особи померлою – це встановлена судом презумпція (припущення) загибелі особи, що відсутня протягом визначеного часу і про яку немає ніяких відомостей у місці її проживання – ст.46 ЦК України.

Оголошення фізичної особи померлою провадиться в судовому порядку за таких умов:

- фізична особа протягом трьох років відсутня за місцем свого постійного проживання;
- протягом цього ж строку ніяких відомостей про його місцезнаходження не надійшло;
- вжиті заходи для встановлення місця перебування цієї фізичної особи не дали результатів;
- визнання юридично поважними причини, заради яких заявник просить визнати фізичну особу померлою.

Якщо фізична особа пропала безвісті за обставин, що загрожували смертю, або є підстави припускати його загибель від певного нещасного випадку, то трирічний строк скорочується до шести місяців. Військовослужбовці або інші фізичні особи, які пропали без вісті у зв'язку з воєнними діями, можуть бути в судовому порядку оголошені померлими не раніше, ніж після закінчених двох років з дня закінчення воєнних дій. На підставі рішення суду про оголошення фізичної особи померлою органи РАГСу видають заінтересованим особам свідоцтво про його смерть. Днем смерті фізичної особи, оголошеної рішенням суду померлою, вважається день вступу в законну силу цього рішення. Юридичним наслідком оголошення фізичної особи померлою є припинення або перехід до спадкоємців усіх прав та обов'язків, які належали йому, як суб'єкту права, тобто це такі самі наслідки, які тягне за собою смерть людини (припиняються зобов'язання, пов'язані з особою громадянина, оголошеного померлим; припиняється шлюб; певні особи набувають право на одержання пенсій).

Внаслідок того, що оголошення особи померлою має підставою лише припущення його смерті, не виключається можливість появи або виявлення його місця перебування. Тому ЦК України передбачена заборона відчуження спадкового майна особи, оголошеної померлою протягом 5 років (ст.47 ЦК України).

Правові наслідки скасування судом рішення про оголошення фізичної особи померлою:

1. Поновлюється особисто-правовий статус фізичної особи.
2. Повернення майна, яке збереглося на момент появи фізичної особи і яке перейшло безоплатно до інших осіб після оголошення відсутнього померлим. Але повертається тільки майно у натурі, вартість відчуженого майна стягти вже неможливо.
3. Можливість повернення майна від осіб, до яких майно перейшло за відплатними правочинами за умови доведення, що ці особи знали про те, що фізична особа, оголошена померлою є живою.
4. Якщо майно перейшло в порядку спадкування до держави, то воно повертається власникові або повертається вартість реалізації цього майна.
5. Поновлення шлюбних відносин можливе на підставі ч.3 ст. 118 Сімейного Кодексу шляхом скасування розірвання шлюбу за умови, що ніхто з подружжя не перебуває у повторному шлюбі.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Розглянувши третє питання, ми з'ясували, що засобами індивідуалізації фізичної особи є її ім'я та місце проживання. Право на ім'я є особистим правом фізичної особи. Фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям, яке включає прізвище, власне ім'я та по батькові, якщо інше не впливає із закону або національного звичаю. Індивідуалізація окремої фізичної особи здійснюється перш за все за її іменем, яке надається при народженні. Відомості про ім'я мають також значення для забезпечення і захисту його цивільних прав, оскільки всі фізичні особи мають право набувати цивільних прав тільки під своїм іменем, і не мають права користуватися іменем інших фізичних осіб. Здійснюючи окремі цивільні права, фізична особа відповідно до закону може використовувати псевдонім (вигадане ім'я) або взагалі не користувалися ні своїм, ні вигаданим ім'ям. Визнання безвісної відсутності – засвідчений у судовому порядку факт відсутності фізичної особи і відомостей про неї в місці її проживання протягом одного року. Оголошення фізичної особи померлою – це встановлена судом презумпція (припущення) загибелі особи, що відсутня протягом визначеного часу і про яку немає ніяких відомостей у місці її проживання. В разі відсутності особи тривалий час у місці проживання, що спричиняє невизначеність у цивільних відносинах за участю цієї фізичної особи, передбачено можливість визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення померлою у судовому порядку в окремому провадженні.

ВИСНОВКИ ПО ТЕМІ:

Таким чином, ми розглянули всі основні питання теми «Фізичні особи як суб'єкти цивільного права», з'ясували сутність відповідних правових категорій та визначили межу, що відрізняє цивільно-правовий підхід щодо встановлення можливості участі фізичних осіб у цивільно-правових відносинах від публічно-правового. Слід пам'ятати, що правосуб'єктність як політико-юридична властивість фізичної особи, що визначає можливість участі у цивільних правовідносинах, включає такі основні елементи як правоздатність та дієздатність. , ми з'ясували, що дієздатність фізичних осіб як один із елементів правосуб'єктності, полягає не тільки у здатності особи своїми діями створювати для себе цивільні права та їх здійснювати, а також здатність створювати цивільні обов'язки та їх виконувати та нести відповідальність в разі їх невиконання. Суттєвою відмінністю дієздатності фізичної особи від правоздатності є їх момент виникнення та припинення, а також застосування інституту законних представників в разі недостатнього обсягу дієздатності особи. Дієздатність припускає усвідомленість і правильну оцінку людиною вчинених дій, що мають правове значення, тобто ця властивість суб'єкта цивільного права залежить від ступеня психічної зрілості особи. Зрілість же психіки залежить від віку і психічного здоров'я людини, тому законодавець не може довільно закріпити момент, з якого людина вважається цілком дієздатним. Необхідно враховувати медичні норми психічного становлення людини. Повна дієздатність означає і зовсім самостійну майнову відповідальність фізичної особи. Фізична особа відповідає за своїми обов'язками всім приналежним йому майном, за винятком майна, на яке відповідно до закону не може бути звернене стягнення. . Право на ім'я є особистим правом фізичної особи. Фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям, яке включає прізвище, власне ім'я та по батькові, якщо інше не впливає із закону або національного звичаю. Індивідуалізація окремої фізичної особи здійснюється перш за все за її іменем, яке надається при народженні. Відомості про ім'я мають також значення для забезпечення і захисту його цивільних прав, оскільки всі фізичні особи мають право набувати цивільних прав тільки під своїм іменем, і не мають права користуватися іменем інших фізичних осіб. Здійснюючи окремі цивільні права, фізична особа відповідно до закону може використовувати псевдонім (вигадане ім'я) або взагалі не користувалися ні своїм, ні вигаданим ім'ям. Визнання безвісної відсутності – засвідчений у судовому порядку факт відсутності фізичної особи і відомостей про неї в місці її проживання протягом одного року. Оголошення фізичної особи померлою – це встановлена судом презумпція (припущення) загибелі особи, що відсутня протягом визначеного часу і про яку немає ніяких відомостей у місці її проживання Разом з тим, обсяг лекції не вичерпує всього теоретичного та законодавчого матеріалу, тому при підготовці до семінарських та практичних занять необхідно ознайомитися з змістом рекомендованих нормативних актів, а також вивчити відповідну главу у підручнику «Цивільне право України. Академічний курс. Загальна частина» за заг. ред. Я.М.Шевченко.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ

Питання до самоконтролю:

1. Дайте визначення правосуб'єктності фізичної особи.
2. Які особливості правосуб'єктності іноземних громадян?
3. Як виникає та припиняється правоздатність фізичних осіб?
4. Що слід розуміти під поняттям дієздатності?
5. Які підстави виникнення повної дієздатності фізичних осіб.
6. Який обсяг дієздатності неповнолітніх?
7. Який обсяг дієздатності малолітніх?
8. Які ознаки дрібного побутового правочину?
9. Які підстави обмеження в дієздатності повністю дієздатних фізичних осіб?
10. Які особливості правового статусу фізичної особи як підприємця?
11. Що таке опіка та піклування?
12. Що розуміється під ім'ям і місцем проживання фізичної особи?
13. Що розуміють під поняттям «акти цивільного стану»?
14. Які підстави визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення її померлою?

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ
з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 8 Правочини як підстава виникнення, зміни або припинення
цивільних правовідносин

(

для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро- 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

- I. Поняття правочинів, їх особливості у системі юридичних фактів. Класифікація правочинів.
- II. Воля та волевиявлення у правочині. Засоби вираження волі у правочинах. Усна, письмова та нотаріальна форма правочину. Державна реєстрація правочину.
- III. Поняття та види недійсних правочинів. Правові наслідки недодержання сторонами вимог закону при вчиненні правочину.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Нормативно-правові акти:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, N 30, ст. 141
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., №435-IV // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356
3. Житловий кодекс Української РСР від 30.06.1983 р., № 5464/X // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1983, Додаток до N 28, ст.573
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 3-4, ст.27
5. Про нотаріат: Закон України від 02.09.93р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1993, N 39, ст.383. Редакція від 01.01.2016, підстава 1709-18
6. Про електронні документи та електронний документообіг Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, N 36, ст.275. Редакція від 30.09.2015, підстава 675-19.
7. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів України, затв. наказом Міністерства юстиції України від 25. 08. 1994.
8. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 року
9. Инструкция о порядке регистрации выданных, возвращенных и использованных доверенностей на получение ценностей. Утв. приказом Минфин Украины от 16. 05. 96 № 99. - Бюллетень НАМБУ. - 1996. - № 8. - с.49.
- 10.Положение об Едином реестре доверенностей. Утв. приказом Минюста Украины от 29. 05. 99 №29/5. ОВУ. - 1999. - № 20-21. -ст. 1128.

Наукові та навчально-методичні джерела:

1. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред Я.М.Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 506 с.
2. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. – К.: Істина, 2004. – 224 с.
3. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В.Боброва, А.С. Довгерт та ін., За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 703с.
4. Цивільне право України. Підручник: У 2 т./ За заг. редакцією В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К: Юрінком Інтер, 2008. – Т.1.- 480 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою лекції є з'ясування теоретичних аспектів та практичної реалізації головних положень цивільних правовідносин, їх поняття, зміст, підстави виникнення зміни та припинення, теоретичні особливості правочинів, їх види, умови дійсності та особливості визнання їх недійсними.

Послідовне вивчення питань цієї теми дозволить студентам скласти чітке уявлення про поняття правочину та його особливості, юридичні підстави та наслідки визнання правочину недійсним, а також практики застосування цивільно-правових норм, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

ВСТУП

Тема нашої лекції має назву правочини і слід зупинитися на **актуальності** цієї теми: найуніверсальнішою та найдоцільнішою формою здійснення товарно-грошових та інших майнових відносин в умовах ринкової економіки виступає правочин, що є складовою і багатоплановою цивільно-правовою категорією, яка відображає різні аспекти соціального буття – економічний, юридичний, соціальний, політичний та психологічний.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами.

I. ПОНЯТТЯ ПРАВОЧИНІВ, ЇХ ОСОБЛИВОСТІ У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОЧИНІВ

Юридичні факти – це життєві обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Юридичний склад – система юридичних фактів, пов'язаних між собою так, що правові наслідки настають лише при наявності всіх елементів цього складу.

Юридичні факти класифікуються за різними критеріями:

- В залежності від характеру наслідків юридичні факти класифікуються на правостворюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі.
- В залежності від наявності та характеру вольового елементу юридичні факти класифікуються на дії та події. Дії – правомірні та правопорушення. Правомірні дії поділяються на: **юридичні акти** характеризуються здійсненням дій, спеціально спрямованих на встановлення, зміну або припинення цивільних правовідносин. В залежності від характеру суб'єктів поділяються на правочини і адміністративні акти. **Юридичні вчинки** – дії, спеціально не спрямовані на встановлення юридичних наслідків, але такі, що породжують їх в силу закону. Юридичні стани – це складні юридичні факти, що характеризуються відносною стабільністю і тривалістю періоду існування, протягом якого вони можуть неодноразово викликати юридичні наслідки (наприклад, шлюб, опіка).

Правочин - дія суб'єктів цивільного права, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків (ч.1 ст.202 ЦК України). **Всі правочини є юридичними фактами**, але при цьому вони мають багато ознак, що відрізняють їх від інших юридичних фактів.

По-перше, правочинами є тільки такі дії, що не суперечать чинному законодавству, тобто тільки правомірні дії. Це відрізняє їх від неправомірних дій.

По-друге, правочини завжди здійснюються суб'єктами цивільного права, тобто особами, що володіють дієздатністю в повному обсязі. Причому сторони в правочині завжди є рівноправними суб'єктами цивільного права. Це відрізняє правочини від таких юридичних фактів, як адміністративні акти, для учасників яких характерні відношення влади і підпорядкованості.

По-третє, правочини є вольовими актами поведінки людей і тим самим відрізняються від таких юридичних фактів, як події. При цьому вольовий характер правочинів виражається в тому, що сторони, укладаючи правочин, хочуть досягти визначеного правового результату. Внутрішнє бажання особи укласти той або інший правочин і тим самим досягти потрібного результату іменується **волею**. Проте наявності внутрішньої волі особи недостатньо для укладення правочину. Необхідно, щоб вона будь яким способом була виражена зовні. Таке зовнішнє вираження внутрішнього бажання особи на вчинення правочину іменується **волевиявленням**. Для правочинів характерно збіг волі і волевиявлення. Даною ознакою правочини відрізняються від таких юридичних фактів, як юридичні вчинки.

Юридичні вчинки породжують, змінюють і. припиняють визначені правові наслідки не в силу того, що на це спрямовано волю особи, яка вчинила вчинок, а в силу прямої вказівки на це у законі. Наприклад, коли художник пише картину, його

дії спрямовані, насамперед, на реалізацію його творчих спроможностей, а от право на продаж цієї картини й одержання авторської винагороди виникає в нього в силу того, що це прямо закріплено в законі, але не в силу того, що на це були спрямовані дії художника.

Правочини поряд з іншими юридичними фактами можуть бути елементами юридичного складу.

Класифікація правочинів може проводитися по різних підставах на певні **види**.

Так, у залежності від числа сторін, волевиявлення яких необхідне для укладення правочину, їх можна розділити на **односторонні, двосторонні і багатосторонні**.

Одностороннім є правочин для вчинення якого достатньо волі і дії однієї сторони (наприклад, видача доручення, укладення заповіту, оголошення конкурсу). При цьому необхідно мати виду, що з боку однієї з сторін можуть виступати одночасно декілька суб'єктів цивільного права (наприклад, оголошення одного конкурсу декількома юридичними особами).

Двосторонні правочини - це дії двох сторін, спрямовані на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин. Іншими словами, двосторонні правочини - це всі договори, для котрих характерно волевиявлення двох сторін на вчинення правочину, причому волевиявлення сторін повинно бути взаємно узгоджено. Зокрема, при купівлі - продажу дії сторін втілюються в передачі продавцем речі покупцю й отриманні переданих за це покупцем грошей. І хоча при цьому дії сторін носять зустрічний характер, тобто ці дії відбуваються для досягнення протилежних цілей, факт взаємної узгодженості цих дій дає підстави вважати зазначені дії правочином.

До розряду договорів ставляться і **багатосторонні правочини**, тобто такі, у яких беруть участь три і більш сторони. При цьому права і обов'язки за правочином виникають у всіх її учасників одночасно. Прикладом такого правочину може служити договір про сумісну діяльність.

Наступна класифікація правочинів поділяє їх на **платні і безоплатні** в залежності від обов'язку сторін надавати зустрічне матеріальне відшкодування.

До безоплатних правочинів відносяться такі, у яких обов'язок учинити дію майнового характеру лежить лише на одній стороні, що не вправі потребувати зустрічного майнового надання. Прикладом таких правочинів можуть бути договори дарування, позики і т.д.

Безоплатні правочини породжують правовідносини, у котрих кожна зі сторін управі жадати від іншої сторони тим або іншою уявою визначеного майнового надання. Наприклад, договори купівлі-продажу, довічного утримання, постачання і т.д.

Як правило, платний або безоплатний характер правочину визначається законодавством. Але при цьому є ряд договорів, для яких законодавець установив можливість їхнього укладення, як на платних, так і на безоплатних засадах (наприклад, договір доручення).

У залежності від моменту, із якого правочин вважається укладеним, всі

правочини поділяються на **реальні і консенсуальні**.

Консенсуальним є правочин, що укладається з моменту досягнення сторонами згоди по всіх істотних умовах цього правочину. У момент, коли така згода досягнута, правочин вважається укладеним, і у його сторін виникають відповідні права й обов'язки. Так, досягнення сторонами за договором купівлі-продажу згоди про предмет і ціну породжує обов'язок продавця передати річ у власність покупцю і зустрічному обов'язку покупця - сплатити за цю річ визначену грошову суму.

Для укладення **реального правочину** однієї згоди сторін недостатньо. Поряд із цим необхідна також передача речі, без котрої такий договір не може вважатися укладеним. Іншими словами, для реальних правочинів вирішальне значення має не момент досягнення згоди, а момент передачі речі. Прикладом реального правочину є договір зберігання, тому що права й обов'язки в хранителя виникають тільки з моменту передачі йому на збереження визначеної речі.

За значенням підстави правочину для її дійсності, всі правочини поділяються на **абстрактні і каузальні**. Під підставою правочину розуміють юридичну ціль, досягненню якої підпорядковано правочин.

Правочини, у яких визначені підстави їх вчинення, називаються **каузальними**. До них відносяться велика частина цивільно-правових договорів (міна, збереження, комісія і т.д.)

Абстрактними є правочини, в змісті яких не визначені підстави їх вчинення. Найбільше яскравим прикладом абстрактного правочину є видача векселя, у якому закріплений обов'язок особи виплатити визначену грошову суму іншій особі у визначений час і в конкретному місці, але немає ніяких указівок на підстави видачі даного векселя.

Правочини бувають терміновими і безстроковими. У **безстрокових правочинах** не визначається ні момент вступу її в дію, ні момент її припинення. Такий правочин, як правило, негайно набирає сили і припиняється за вимогою однієї зі сторін (наприклад, договір майнового найму, укладений на невизначений час).

Терміновими є правочини, у яких визначений або момент виникнення у сторін прав і обов'язків, або момент їх припинення. Термін, що сторони визначили як момент виникнення прав і обов'язків у сторін, іменується відкладальним (наприклад, сторони укладають договір постачання в серпні з тим, що він почне діяти з першого вересня). Термін, із настанням якого сторони зв'язують закінчення дії правочину, є скасувальним. Наприклад, сторони домовилися, що хранитель зберігає передане за договором зберігання майно до 7 квітня.

Від термінових необхідно відрізняти **умовні правочини**, по яким виникнення або припинення прав і обов'язків за правочином приурочено до настання події. Для того, щоб **правочин** був визнаний умовним, зазначена подія повинна мати місце в майбутньому і щодо неї має бути невідомо, наступить вона чи ні. Як і термінові, умовні правочини можна розділити на два види: **із скасувальною обставиною і з відкладальною обставиною**, суть яких аналогічна скасувальним і відкладеним термінам (ст.212 ЦК України).

Умовні правочини відрізняються від термінових тим, що термін наступить завжди, а от умова може наступити, а може і не наступити. У літературі виділяють також **фідуціарні правочини**, тобто такі, що носять довірчий характер, засновані на довірі однієї сторони іншій стороні (наприклад, доручення, комісія і т.д.). Особливість фідуціарних **правочинів** полягає в тому, що зміна характеру взаємовідносин сторін, утрата їхнього довірчого характеру можуть призвести до припинення відносин в односторонньому порядку.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що правочин - дія суб'єктів цивільного права, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. Всі правочини є юридичними фактами, але при цьому вони мають багато ознак, що відрізняють їх від інших юридичних фактів. Правочин - дія суб'єктів цивільного права, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. Всі правочини є юридичними фактами, але при цьому вони мають багато ознак, що відрізняють їх від інших юридичних фактів.

Правочинами є тільки такі дії, що не суперечать чинному законодавству, тобто тільки правомірні дії. Це відрізняє їх від неправомірних дій.

Правочини завжди здійснюються суб'єктами цивільного права, тобто особами, що володіють дієздатністю в повному обсязі. Причому сторони в правочині завжди є рівноправними суб'єктами цивільного права. Це відрізняє правочини від таких юридичних фактів, як адміністративні акти, для учасників яких характерні відношення влади і підпорядкованості.

Правочини є вольовими актами поведінки людей і тим самим відрізняються від таких юридичних фактів, як події. При цьому вольовий характер правочинів виражається в тому, що сторони, укладаючи правочин, хочуть досягти визначеного правового результату. Внутрішнє бажання особи укласти той або іншій правочин і тим самим досягти потрібного результату іменується *волею*. Проте наявності внутрішньої волі особи недостатньо для укладення правочину. Необхідно, щоб вона будь яким способом була виражена зовні. Таке зовнішнє вираження внутрішнього бажання особи на вчинення правочину іменується **волевиявленням**. Для правочинів характерно збіг волі і волевиявлення. Даною ознакою правочини відрізняються від таких юридичних фактів, як юридичні вчинки.

Правочини поряд з іншими юридичними фактами можуть бути елементами юридичного складу.

II. ВОЛЯ ТА ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ У ПРАВОЧИНІ. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВОЛІ У ПРАВОЧИНАХ. УСНА, ПИСЬМОВА ТА НОТАРІАЛЬНА ФОРМА ПРАВОЧИНУ. ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ПРАВОЧИНУ

Сутність правочину складають: воля та волевиявлення сторін.

- 1). **Воля** являє собою бажання, намір особи вступити у правочин, тобто його психічний стан. Зміст волі формується під впливом економічних і інших потреб. Потреби втілюються в меті правочину, тобто в правовому результаті, на яку спрямована воля її учасників. Ціль правочину необхідно відрізняти від мотиву, по якому вона відбувається. Мотиви підштовхують сторони до здійснення правочину і не є її правовими компонентами. Тому помилковий мотив не може вплинути на дійсність правочину. Поки воля особою не висловлена, залишається невідомим його намір здійснити операцію.
- 2). Висловлена (виражена) воля називається **волевиявленням**. Виявляючи волю, її носій доводить до відома особи, з яким він хоче укласти правочин, свій намір. Оскільки воля втілюється між ними не повинно бути розбіжності. Існує т.зв. презумпція (припущення) відповідності волі і волевиявлення у правочині. Невідповідність між ними може виникнути в результаті помилки, омани. У випадках розбіжності волі і волевиявлення виникає необхідність визнання правочину недійсним.

Види волевиявлення (ст.205 ЦК України):

- **словесне** – коли сторона словесно виражає свою волю;
- **письмове** – коли воля виражається у документі;
- за допомогою реальних дій (конклюдентних). **Конклюдентними діями** називається звичайна за даних обставин поведінка особи, із якої ясно випливає її намір (бажання) здійснити операцію на заздалегідь відомих умовах. *Наприклад, оплата проїзду в метро, розміщення товару на прилавку, саме по собі вже означають намір особи укласти правочин.* Правочини за допомогою конклюдентних дій можуть укладатися лише у випадках, якщо законом не встановлений інший засіб вираження волі стосовно до даних правочинів;
- Виявлення волі може мати місце і за допомогою **мовчання**. Проте таке вираження волевиявлення припускається тільки у випадках, передбачених законом або угодою сторін. *Так, згідно ст. 764 ЦК договір майнового найму вважається продовженням на той самий строк на тих самих умовах, якщо жодна із сторін протягом 1 місяця після закінчення строку дії договору не заявила о його припиненні.*

Форма правочину - це засіб вираження волі сторін, що беруть участь у правочині.

Відповідно до ст.205 ЦК України правочини можуть вчинятися **усно** або в **письмовій формі** (простої або нотаріальної). Форма правочину обирається на розсуд осіб, які її укладають, за винятком випадків, коли закон зобов'язує укласти правочин у певній формі.

- **Усним** є правочин, у якому воля сторін виявляється в процесі безпосередніх переговорів між сторонами (*переговори сторін при їх особистій зустрічі,*

переговори по телефону або радіо, що не супроводжуються укладанням якогось письмового документа). Усний правочин може бути укладений в наступних випадках – ст. 206 ЦК України:

1. Усно можуть вчинятися правочини, які повністю виконуються сторонами у момент його вчинення, за винятком правочинів, щодо яких потрібне нотаріальне посвідчення або державна реєстрація, а також правочинів, для яких недодержання письмової форми має наслідком їх недійсність (довіреність, договір застави, договір страхування).

Юридичній особі, що сплатила за товари та послуги на підставі усного правочину з іншою стороною, має бути виданий документ, що підтверджує підставу та суму одержаних коштів.

2. Правочини на виконання договору, укладеного письмово, можуть за домовленістю сторін вчинятися усно, якщо це не суперечить положенням договору або закону. *(Наприклад, укладення комісіонером на виконання договору комісії договорів з третіми особами в усній формі).*

3. У випадках, передбачених у законі: За ст. 33 Закону України «Про авторське право та суміжні права» в ред. від 23 грудня 1993 року в усній формі може укладатися договір про використання (опублікування) твору в періодичних виданнях (газетах, журналах тощо). Згідно ст. 828 ЦК України договір позики речі побутового призначення може укладатися усно. За ст. 719 ЦК України договір дарування предметів особистого користування та побутового призначення може бути укладений усно.

• Цивільний кодекс передбачає випадки, коли правочини повинні укладатися **в простій письмовій формі**: ст. 208 ЦК.

а) правочини між юридичними особами, а також між юридичними і фізичними особами, за винятком правочинів, що укладаються в усній формі;
 б) фізичних осіб між собою на суму понад зазначену в законі, що перевищує щонайменше у двадцять разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, які можуть укладатися усно;
 в) інші правочини, щодо яких закон потребує додержання письмової форми (правочини щодо забезпечення виконання зобов'язань – ст. 547 ЦК України, договір позики за участю юридичних осіб, а також позичка нерухомості незалежно від суб'єктного складу – ст. 828 ЦК України, договір найму будівлі – ст. 793 ЦК України, договір найму житла – ст. 811 ЦК України, договір найму транспортного засобу – ст. 799 ЦК України, договір дарування майнового права та договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому, а також дарування особливо цінних рухомих речей – ст. 719 ЦК України, договір перевезення вантажу – ст. 909 ЦК України, договір транспортного експедирування – ст. 930 ЦК України).

Письмова форма виражається або в укладанні одного документа, підписаного сторонами, або в обміні листами, телеграмами, телетайпограмами, телефонограмами, радіограмами, в тому числі за допомогою електронного та іншого технічного засобу зв'язку. Письмові правочини повинні бути підписані особами, що їх укладають, або їх представниками. Правочин, що укладається юридичними особами, підписується уповноваженими на те особами і скріплюється

печаткою.

У сучасних правових системах затвердилося поняття "Електронний обмін даними" (ЕОД), тобто передача уніфікованих за встановленою схемою даних між різними інформаційними системами за допомогою електронного зв'язку. В українській практиці електронного документообігу розповсюдженим засобом захисту інформації є так називаний електронний цифровий підпис (ЕЦП). Останній одночасно служить підтвердженням вірогідності переданої за допомогою ЕОМ документації, а також свідченням того, що вона складена і підписана належним чином уповноваженою особою. Технологія цифрового підпису дозволяє захистити інформацію від несанкціонованого прочитання, зміни і підробки поза залежністю від ступеня захисту каналу зв'язку. Згідно ст.18 Закону України "Про платіжні системи та переказ грошей в Україні" від 5 квітня 2001 р. встановлюється правовий статус електронного документа та електронного цифрового підпису на рівні з паперовим документом. ч.3 ст. 207 ЦК України передбачає, що використання при вчиненні правочинів факсимільного відтворення підпису за допомогою засобів механічного або іншого копіювання, електронно-числового підпису або іншого аналога власноручного підпису допускається у випадках, передбачених законом, іншими нормативно-правовими актами або письмовою згодою сторін, яка містить зразки відповідного аналога власноручного підпису.

Якщо фізична особа у наслідок фізичної вади, хвороби або іншої поважної причини не в змозі власноручно підписатися, за її дорученням текст правочину у її присутності підписує інша особа. Підпис останньої повинний бути засвідчений нотаріусом або організацією, у якій працює або навчається фізична особа, що укладає правочин, або житлово-експлуатаційною організацією за місцем її проживання, або адміністрацією стаціонарного лікувально-профілактичного закладу, у якому вона знаходиться на лікуванні, з указівкою причин, у силу яких особа, що укладає правочин не може підписати її власноручно (ч. 4 ст. 207 ЦК України).

Суб'єкти за згодою можуть укласти у письмовій формі будь-який правочин, хоча за законом така форма і не обов'язкова для нього (ст.639 ЦК України). Не є письмовими правочини, які супроводжуються видачею документів, що підтверджують їх виконання (наприклад, копії чеків), а також правочини, укладення яких підтверджується видачею номерків, жетонів.

- Різновидом письмової форми є **нотаріальна форма** правочину - засіб державного узаконення волі осіб, що укладають правочин (ст. 209 ЦК України). Нотаріальне посвідчення правочинів здійснюється відповідно до Закону України "Про нотаріат" від 2 вересня 1993 року. Оформлюючи правочин, нотаріус засвідчує законність її умов, цілі, встановлює дійсну волю суб'єктів. Нотаріальна форма правочину повинна бути додержана як у випадках, передбачених у законі, так і при наявності угоди сторін про нотаріальне оформлення правочину.

Перелік правочинів, які відповідно до чинного законодавства підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню:

- договори про відчуження (купівля-продаж, міна (ст.657 ЦК України), дарування (ст.719 ЦК України), довічне утримання (ст.745 ЦК України) жилого будинку, іншого нерухомого майна;
- згода на здійснення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна (ч.2 ст.32 ЦК України);,
- договори про заставу нерухомого майна, транспортних засобів, космічних об'єктів, товарів в обороті або у переробці (стаття 13 Закону України «Про заставу» від 02 жовтня 1992 р, ст.577 ЦК України);
- договір найму будівлі, споруди строком на 3 роки (ст.793 ЦК України), транспортного засобу за участю фізичної особи (ст.799 ЦК України) або позички (ст. 828 ЦК України);
- *договір ренти (ст.732 ЦК України), договір управління нерухомим майном (ст.1031 ЦК України);*
- *правочини, що впливають із спадкових відносин: заповіти (ст. 1247 ЦК України), спадковий договір (ст.1304 ЦК України), зміна розміру частки у спадщині (ст.1267 ЦК України), зміна черговості одержання права на спадкування (ст.1259 ЦК України);*
- *довіреності на укладання правочинів, що потребують нотаріальної форми, довіреності, що видаються в порядку передоручення (ст. 245 ЦК України), довіреності для подачі заяви про реєстрацію шлюбу через представника (ст.28 СК);*
- *правочини, що укладаються при здійсненні права спільної власності (ст. 364, 367, 369,372 ЦК України);*
- *договір про створення АТ, якщо засновниками є фізичні особи (ст.153 ЦК України);*
- *шлюбний договір (ст.94 СК України).*

У випадках, встановлених законом, до нотаріального оформлення правочину дорівнюється посвідчення її певною посадовою особою виконавчого комітету сільських (селищних), міських Рад народних депутатів (ст. 37 Закону України «Про нотаріат», консульських установ України (ст. 38 Закону України «Про нотаріат»), посвідчення заповітів і довіреностей згідно ст.40 Закону України «Про нотаріат» командиром військової частини, головним лікарем лікарні, капітаном морського судна і т.д.)

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що форма правочину - це засіб вираження волі сторін, що беруть участь у правочині. Відповідно до ст.205 ЦК України правочини можуть вчинятися усно або в письмовій формі (простої або нотаріальної). Форма правочину обирається на розсуд осіб, які її укладають, за винятком випадків, коли закон зобов'язує укласти правочин у певній формі. Форма правочину — це спосіб вираження волі осіб, які беруть у ньому участь.

Цивільне законодавство і практика укладення правочинів допускають різноманітні форми останніх — від найпростіших до ускладнених спеціальними процедурами. Зокрема досить поширеними у вітчизняній практиці є такі форми вчинення правочинів: 1) конклюдентними діями; 2) шляхом мовчання; 3) усно; 4)

письмово; 5) письмово з нотаріальним посвідченням; 6) письмово з дотриманням спеціальних вимог (державна реєстрація тощо). Одним із найпростіших способів вираження волі є конклюдентні дії, тобто, звичайна за таких обставин поведінка особи, з якої ясно випливає намір (бажання) особи здійснити правочин на заздалегідь відомих умовах. Правочини за допомогою конклюдентних дій можуть вчинятися лише у випадках, коли це не суперечить їх суті й законом не встановлений інший спосіб вираження волі стосовно таких правочинів.

ІІІ. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ. ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕДОДЕРЖАННЯ СТОРОНАМИ ВИМОГ ЗАКОНУ ПРИ ВЧИНЕННІ ПРАВОЧИНУ

Під недійсним правочином розуміють дії фізичних і юридичних осіб, які хоч і спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, але не створюють цих наслідків через невідповідність вчинених дій вимогам законодавства. Тобто недійсний правочин не в змозі викликати правові наслідки, наступу яких бажають сторони, однак може викликати наслідки, наступу яких сторони не передбачали і не бажали (наприклад, повернення отриманого майна, виникнення обов'язку відшкодувати збитки, моральну шкоду).

Загальною підставою визнання правочину недійсним є (ст. 215 ЦК України) недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог закону щодо умов його дійсності, встановлених частинами 1-3, 5-6 ст. 203 ЦК України.

Вказана норма ЦК України визначає лише загальні умови недійсності правочину, але при наявності спеціальних норм закону умови недійсності правочину визначаються цими спеціальними нормами. Слід зазначити, що недійсним може бути визнаний лише вчинений правочин, однак визнання його недійсним не потребує реального виконання сторонами, оскільки воно не має значення для визнання правочину недійсним. Це викликано тим, що за загальним правилом правочин вважається недійсним з моменту його вчинення, а у випадку, якщо права та обов'язки за таким правочином передбачалися лише на майбутнє, припиняється можливість їх настання у майбутньому (ст. 236 ЦК України), оскільки неможливо повернути усе одержане за ними (наприклад, уже здійснене користування за договором майнового найму, зберігання за договором схову тощо). Правочин може бути визнаний недійсним повністю або в окремій частині, однак недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини (ст. 217 ЦК України).

Так, якщо визнана недійсною частина правочину належить до випадкових умов, вона виключається з правочину без наслідків для інших його частин. Однак, якщо ця частина містить істотну умову, без якої правочин не відповідає вимогам закону, він може бути визнаний недійсним.

Беручи до уваги те, що дійсність правочину залежить від елементів, які його складають, та взявши за критерій порушення вимог

Щодо дійсності правочину, серед конкретних підстав визнання правочину недійсним можна визначити:

- 1) дефекти суб'єктного складу (відсутність у сторін правочину Дієздатності — у фізичних та правоздатності — у юридичних осіб);
- 2) дефекти форми правочину, що стосуються виключно письмової форми правочину (недодержання сторонами простої письмової форми правочину, яка передбачена законом, тягне недійсність правочину лише у випадках, передбачених законом, на відміну від цього недодержання нотаріальної форми правочину спричинює його недійсність);

3) дефекти змісту правочину (невідповідність умов правочину вимогам законодавства, наприклад, фіктивні, удавані правочини, правочини, що порушують публічний порядок);

4) дефекти волі (правочини, вчинені без внутрішньої волі на їх вчинення, та угоди, в яких внутрішня воля особи сформувалася неправильно). Так, без внутрішньої волі вчиняються правочини особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій або не могла керувати ними, або правочини, вчинені особою під впливом обману.

Залежно від характеру порушення закону при вчиненні правочинів та правових наслідків, вчинення таких правочинів останні поділяються **на нікчемні та заперечні**.

Нікчемним є правочин, недійсність якого прямо встановлена законом, наприклад, правочин, що порушує публічний порядок (ст. 228 ЦК України), односторонній чи двосторонній правочин, щодо якого недодержано вимоги законодавства про нотаріальне посвідчення (статті 219-220 ЦК України), правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів) або опікуна (ст. 222 ЦК України), правочин, вчинений особою, над якою встановлена опіка, без дозволу органу опіки та піклування (ст. 224 ЦК України), правочин, вчинений недієздатною фізичною особою за відсутності його схвалення опікуном (ст. 226 ЦК України).

У випадках, встановлених законом, нікчемними є правочини, щодо яких недодержана письмова форма, встановлена законом, наприклад, договір дарування майнового права та договір дарування з обов'язком передати дарунок у майбутньому (ст. 719 ЦК України), договір банківського вкладу (ст. 1059 ЦК України), кредитний договір (ст. 1055 ЦК України), правочини щодо забезпечення зобов'язань (ст. 547 ЦК України). Визнання нікчемного правочину судом недійсним законом не вимагається (ст. 215 ЦК України).

Водночас у випадках, передбачених законом (ч. 2 ст. 218, ч. 2 ст. 219, ч. 2 ст. 220, ч. 2 ст. 221, ч. 2 ст. 224, ч. 2 ст. 226 ЦК України), нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним (наприклад, якщо сторони при укладенні договору купівлі-продажу нерухомості домовилися за всіма істотними умовами договору, Щ^о підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна зі сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення). Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою зацікавленою в цьому особою. Наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи має право застосувати суд. Треба також зазначити, що правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть бути змінені за домовленістю сторін.

Іншим різновидом правочину, що може бути визнаний недійсним, є **заперечний правочин**, тобто правочин, недійсність якого прямо не впливає із закону, але одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом. Зазначений правочин породжує права і обов'язки сторін, проте його дійсність перебуває під загрозою, оскільки закон надає відповідним особам право заперечувати його у судовому порядку.

Прикладами заперечного правочину є правочин, вчинений неповнолітньою особою

за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника (ст. 222 ЦК України), правочин, вчинений фізичною особою, яка обмежена у дієздатності за межами її цивільної дієздатності, без згоди піклувальника (ст. 223 ЦК України), правочин, вчинений дієздатною фізичною особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК України), правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії) (ст. 227 ЦК України), правочин, який вчинено під впливом помилки (ст. 229 ЦК України) та ін. Від недійсності правочину слід відрізняти відмову від нього. Закон дає право особі, яка вчинила правочин, відмовитися від нього (ст. 214 ЦК України). Тобто особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього на свій розсуд. Однак, якщо такою відмовою порушено права іншої особи, ці права підлягають судовому захисту.

Особи, які вчинили дво- або багатосторонній правочин, мають право за взаємною згодою сторін, а також у випадках, передбачених законом, відмовитися від нього, навіть і в тому разі, якщо його умови повністю ними виконані.

Відмова від правочину вчиняється у такій самій формі, в якій було вчинено правочин. Так, відмова від правочину, вчиненого у простій письмовій формі, має бути вчинена у простій письмовій формі, а відмова від правочину, вчиненого у письмовій нотаріальній формі, має бути вчинена у письмовій нотаріальній формі. У разі відмови від правочину її правові наслідки встановлюються законом чи домовленістю сторін.

У разі, коли сторони, вчинивши правочин, ще не приступили до його виконання, правочин лише визнається недійсним у порядку, визначеному законом. Однак у разі, якщо хоча б одна зі сторін правочину виконала його повністю або частково, правові наслідки має і сам факт визнання правочину недійсним, оскільки воно пов'язане з усуненням майнових наслідків, що виникли внаслідок його виконання. Згідно із законом недійсний правочин не спричиняє юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю.

Аналіз норм ЦК України дозволяє безпосередньо визначити дві групи правових наслідків недійсності правочину: двостороння реституція (від лат. — відновлювати, відшкодовувати) і відшкодування збитків та моральної шкоди.

Двосторонньою реституцією є повернення сторін правочину у той майновий стан, в якому вони перебували до його вчинення, відповідно з чим у разі недійсності правочину кожна зі сторін зобов'язана повернути одна одній у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, у тому числі тоді, коли те, що одержано, полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, — відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. Наприклад, у випадку визнання недійсним договору купівлі-продажу покупець зобов'язаний повернути продавцеві придбане за договором майно, а продавець — повернути покупцеві отримані за майно кошти.

Двостороння реституція є загальним правилом майнових наслідків недійсного правочину, що застосовується завжди, якщо законом не встановлені особливі умови їх застосування або особливі правові наслідки окремих видів недійсності правочинів. Прикладом майнових наслідків недійсності правочину у вигляді

двосторонньої реституції є правочини з дефектами суб'єктного складу (наприклад, статті 221, 222, 226 ЦК України), правочини з дефектами форми (статті 218, 219, 220 ЦК України), правочини юридичних осіб, на вчинення яких вони не мали права (ст. 227 ЦК України), правочини, вчинені під впливом помилки (ст. 229 ЦК України), правочиня, вчинені під впливом тяжких обставин (ст. 233 ЦК України). Для застосування двосторонньої реституції не має значення, хто винний у недійсності правочину.

Крім двосторонньої реституції, ЦК України передбачає як наслідок недійсності правочину відшкодування збитків та моральної шкоди. Згідно з пунктом 2 ст. 216 ЦК України у разі, якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною, при цьому закон у деяких випадках покладає на винну сторону обов'язок відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі (статті 230, 231 ЦК України).

Зазначені правові наслідки недійсності правочину у вигляді двосторонньої реституції та відшкодування збитків і моральної шкоди застосовуються завжди, якщо положеннями закону щодо окремих видів недійсних правочинів не встановлені інші правові наслідки.

Правові наслідки недійсності правочинів, встановлених законом, можуть бути змінені за домовленістю сторін правочину, винятком з цього є нікчемні правочини, правові наслідки недійсності яких не можуть бути змінені сторонами (ст. 216 ЦК України).

Правочини з дефектами суб'єктного складу. Цивільна дієздатність

(правочиноздатність) осіб, які не досягли 14 років, обмежується правом самостійно здійснювати дрібні побутові правочини (ч. 1 ст. 31 ЦК).

Частина 1 ст. 221 ЦК визначає, що правочин, який вчинено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, може бути згодом схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним з них - тим, з ким дитина проживає (якщо батьки живуть окремо), або опікуном.

Схвалення можливе як у активній (шляхом заяви про схвалення), так і у пасивній формі. Причому перевага у ЦК України надається пасивному схваленню: правочин вважається схваленим, якщо батьки (усиновлювачі або опікун), дізнавшись про вчинення правочину малолітнім, протягом одного місяця не заявили претензії другій стороні.

У разі відсутності схвалення дій малолітньої особи правочини, вчинені нею, є нікчемними. Для визнання такого правочину нікчемним необхідно:

- 1) щоб хоча б однією з його сторін виступала особа, яка не досягла 14 років;
- 2) щоб правочин виходив за межі дрібного побутового;
- 3) щоб було відсутнє схвалення дій малолітньої особи з боку осіб, вказаних у ч. 1 ст. 221 ЦК.

Наслідки визнання договору, вчиненого малолітньою особою, недійсним відрізняються залежно від того, хто є його контрагентом — особа з повною дієздатністю, особа частково дієздатна чи особа недієздатна.

Якщо правочин з малолітньою особою вчинила фізична особа з повною цивільною

дієздатністю, то має місце двостороння реституція. При цьому фізична особа з повною цивільною дієздатністю зобов'язана повернути батькам (усиновлювачам) або опікуну малолітньої особи все те, що вона одержала від останньої за таким правочином. У свою чергу батьки (усиновлювачі) або опікун малолітньої особи зобов'язані повернути дієздатній стороні все одержане нею за цим правочином у натурі, а за неможливості повернути одержане в натурі — відшкодувати його вартість за цінами, які існують на момент відшкодування.

Поверненням у первісний стан відносини сторін вичерпуються У випадку, якщо дієздатна особа доведе, що не знала про вік другої сторони. Проте якщо буде встановлено, що у момент вчинення правочину дієздатна особа знала або могла знати про вік другої сторони, то вона зобов'язана також відшкодувати збитки, завдані недійсного правочину.

Якщо обома сторонами правочину є малолітні особи, ч.5 ст.221 ЦК України передбачає двосторонню реституцію: кожна з сторін правочину зобов'язана повернути другій стороні все, що одержала за цим правочином, у натурі. При цьому наявність чи відсутність вини самого малолітнього, його батьків (усиновлювачів) або опікуна до уваги не береться — достатньо самого факту укладення та виконання такого правочину. Але вина батьків (усиновлювачів) або опікуна набуває юридичного значення у тому разі, коли повернення майна неможливе. Тоді відшкодування вартості майна, переданого за правочином однією малолітньою особою іншій, провадиться батьками (усиновлювачами) або опікуном, якщо суд встановить, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було його предметом, сприяла винна поведінка цих осіб.

Якщо неповнолітня особа вчинила правочин з малолітньою особою, то має місце двостороння реституція, але з можливістю субсидіарного залучення до участі у відшкодуванні збитків батьків (усиновлювачів) або піклувальника (ч.3 ст.222 ЦК України).

На вимогу заінтересованої сторони правочин, вчинений малолітнім, може бути визнаний судом дійсним, але за умови, що він вчинений на користь малолітнього. Вимоги про визнання такого правочину дійсним можуть пред'являти батьки (усиновлювачі), опікуни особи, яка не досягла 14 років, або дієздатна сторона правочину.

Особи у віці від 14 до 18 років можуть укласти правочини за загальним правилом лише зі згоди своїх батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Проте будь-який укладений неповнолітніми особами правочин може набути юридичного значення у випадку активного або пасивного схвалення його батьками (усиновлювачами) або піклувальником неповнолітнього (ст.221 ЦК України).

Відсутність згоди і наступного схвалення батьків (усиновлювачів), піклувальників правочину, укладеного неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, є підставою для визнання судом такого правочину недійсним за позовом заінтересованих осіб (батьків, усиновлювача, піклувальника). У випадку якщо такий позов не пред'явлений, правочин є дійсним, оскільки фактично має місце схвалення його вказаними особами.

У разі визнання недійсним правочину, укладеного між неповнолітніми, настає

двостороння реституція: кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні усе одержане нею за цим правочином у натурі. У разі неможливості повернення одержаного в натурі відшкодовується його вартість за цінами, які існують на момент відшкодування. Якщо у неповнолітньої особи відсутні кошти, достатні для відшкодування, батьки (усиновлювачі) або піклувальник залучаються до субсидіарної відповідальності. Це означає, що вони зобов'язані відшкодувати завдані таким правочином збитки, якщо їх винна поведінка сприяла вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину.

Якщо контрагентом неповнолітнього у правочині була повнолітня особа, то у випадку визнання правочину недійсним настає двостороння реституція: сторони повертаються у стан, який існував до правочину. Крім того, якщо друга сторона правочину знала або мала знати про вік неповнолітньої особи і про відсутність згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника на здійснення цього правочину, вона зобов'язана відшкодувати неповнолітній особі збитки або втрату її майна.

Дія ст.222 ЦК України не поширюється на правочини, укладені неповнолітніми особами, яким дієздатність надана до досягнення 18-річного віку.

Фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена, може вчиняти правочини за межами її цивільної дієздатності лише зі згоди піклувальника або з наступним схваленням ним такого правочину (ст.221 ЦК України).

Правочини, вчинені фізичною особою, що обмежена у дієздатності, належать до оспорюваних, а отже, для визнання такого правочину недійсним піклувальник має подати позовну заяву до суду з вимогою про це.

Суд може визнати такий правочин недійсним, якщо буде встановлено наявність таких умов:

- 1) правочин суперечить інтересам самого підопічного, членів його сім'ї або осіб, яких він відповідно до закону зобов'язаний утримувати;
- 2) відсутня згода піклувальника на вчинення такого правочину. У разі визнання такого правочину недійсним настають загальні наслідки, передбачені ст.216 ЦК України.

Недієздатна фізична особа не може вчиняти будь-якого правочину. Це від її імені та в її інтересах робить призначений їй опікун. Тому усі вчинені недієздатною фізичною особою правочини є нікчемними (ст.226 ЦК України).

Водночас правове значення діям недієздатної особи може бути надане опікуном або судом.

Опікун може схвалити дрібний побутовий правочин, вчинений недієздатною фізичною особою, шляхом спеціальної заяви про схвалення дій підопічного або у пасивній формі. — не заявивши претензії другій стороні протягом одного місяця після того, як дізнається про вчинення правочину недієздатною особою (ст.221 ЦК України).

Суд може визнати юридичну силу за будь-яким правочином, вчиненим недієздатною фізичною особою, за умови, якщо: 1) опікун звернувся до суду з позовом про визнання правочину дійсним; 2) правочин вчинений на користь недієздатної фізичної особи.

Основним наслідком визнання недійсним правочину, вчиненого недієздатною

фізичною особою, є двостороння реституція. Дієздатна сторона зобов'язана повернути опікунові недієздатної фізичної особи все одержане нею за цим правочином, а в разі неможливості такого повернення — відшкодувати вартість майна за цінами, які існують на момент відшкодування. У свою чергу опікун зобов'язаний повернути дієздатній стороні все одержане недієздатною фізичною особою за цим правочином. Якщо ж майно не збереглося, опікун зобов'язаний відшкодувати його вартість, якщо вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла його винна поведінка. Проте у випадку коли опікун доведе відсутність своєї вини у вчиненні правочину, відшкодування шкоди третій особі не відбудеться. Таке рішення є логічним, оскільки у цьому випадку на третю особу покладаються негативні наслідки її необачних дій.

Додаткові наслідки визнання правочину недійсним можуть настати для дієздатного учасника договору. Зокрема, дієздатна особа зобов'язана відшкодувати опікунові недієздатної фізичної особи або членам її сім'ї моральну шкоду, якщо буде встановлено, що вона знала про психічний розлад чи недоумство другої сторони або могла припустити такий її стан. При цьому застосовуються загальні правила про відшкодування моральної шкоди (ст.23 ЦК України).

Правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії), може бути визнаний судом недійсним.

Стаття 227 ЦК України, яка передбачає цю ситуацію, продовжує традицію обмеження так званих «протистатутних правочинів», встановлених ст.50 ЦК 1963 р. Остання виходила з того, що кожна юридична особа має спеціальну правосуб'єктність, межі якої визначаються її статутом або загальним положенням про юридичні особи певного виду. Правочини, вчинені за цими межами, визнавалися недійсними.

Водночас ст.227 ЦК України переносить обмеження у іншу площину. Тепер правочиноздатність юридичної особи обмежується не її статутними цілями, а вимогою наявності у неї відповідного дозволу (ліцензії) на вчинення певного правочину (правочинів) певного типу. Правочин, укладений без такого дозволу (безліцензійний), може бути визнаний судом недійсним. При цьому наявність вини учасників правочину значення не має.

Однією стороною такого недійсного правочину завжди є юридична особа, яка діє без відповідного дозволу (ліцензії). Другою стороною може бути будь-який суб'єкт цивільного права.

Основним наслідком визнання такого правочину недійсним є двостороння реституція.

Додаткові наслідки визнання безліцензійного правочину недійсним мають місце, коли юридична особа ввела другу сторону в оману щодо свого права на вчинення такого правочину. У такому випадку вона зобов'язана відшкодувати контрагенту за договором моральну шкоду, завдану безліцензійним правочином. Умовою відшкодування моральної шкоди є вина юридичної особи, що уклала безліцензійний правочин, оскільки введення у оману може бути лише свідомим.

Правочини з дефектами волі

Одним з видів дефектів волі є тимчасовий стан, при якому людина внаслідок

функціональних розладів психіки, порушення фізіологічних процесів в організмі або інших хворобливих явищ не може розуміти значення своїх дій або керувати ними. Правочин, укладений у такому стані, не відображає справжньої волі особи щодо встановлення, припинення тощо цивільних прав і обов'язків.

Стан, при якому особа не усвідомлює своїх дій, може мати одну з трьох форм вияву:

- 1) вольову (стан, коли особа, хоча й більш або менш адекватно оцінює те, що відбувається, але у той же час не може керувати своїми діями);
- 2) інтелектуальну (особа не розуміє значення своїх дій, хоча може керувати ними);
- 3) змішану (у людини відсутня здатність як розуміти значення своїх дій, так і керувати ними).

Неспроможність дієздатної особи розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними може бути викликана різними обставинами: нервовим стресом, шоком від фізичної травми, алкогольним або наркотичним сп'янінням тощо.

Такий правочин може бути визнаний судом недійсним за позовом фізичної особи, яка в момент вчинення правочину перебувала у стані, за якого не могла усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. У разі смерті згаданої особи правочин може бути визнаний недійсним за позовом інших осіб, чиї цивільні права або інтереси порушені. Такими заінтересованими особами можуть бути родичі цієї особи, її спадкоємці за заповітом, треті особи.

Оскільки тимчасова нездатність фізичної особи усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними може бути початковою стадією важкого психічного захворювання, ч.2 ст.225 ЦК України передбачає, що у разі наступного визнання фізичної особи, яка вчинила правочин, недієздатною позов про визнання правочину недійсним може пред'явити її опікун.

Для того, щоб визначити стан фізичної особи у момент укладення правочину, суд призначає судово-психіатричну експертизу і виносить рішення про визнання правочину недійсним, враховуючи при цьому як висновок судово-психіатричної експертизи, так й інші докази, які підтверджують перебування фізичної особи у момент укладення правочину в стані, за якого вона не могла усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Правові наслідки визнання такого правочину недійсним можна поділити на основні і додаткові.

Основним наслідком є двостороння реституція.

Додатковими наслідками є те, що сторона, яка знала про стан фізичної особи у момент вчинення правочину, зобов'язана відшкодувати їй моральну шкоду, завдану в зв'язку із вчиненням такого правочину (ст.23 ЦК України).

Стаття 229 ЦК України визначає правові наслідки правочину, який вчинено під впливом помилки.

Для визнання правочину недійсним необхідно, щоб помилка мала істотне значення для сторін правочину. Згідно з ч.1 ст.229 ЦК України істотне значення має помилка щодо природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність або можливість використання за цільовим призначенням. При цьому помилка щодо мотивів правочину не має істотного

значення, крім випадків, встановлених законом. Питання, чи є помилка істотною, вирішується судом з урахуванням конкретних обставин справи, виходячи з того, наскільки помилка є істотною і взагалі, і для учасника правочину.

Слід також враховувати, що на відміну від обману, помилка не є результатом умисних дій іншого учасника правочину, хоча, як і обман, зумовлює спотворене формування волі учасника правочину. Помилці можуть сприяти відсутність належної обачності, переоцінка свого досвіду чи можливостей учасниками правочину, дії третіх осіб тощо.

Основним наслідком визнання недійсним правочину, укладеного внаслідок помилки, є двостороння реституція.

Додаткові наслідки полягають у розподілі збитків, які виникли при укладенні такого правочину, між його учасниками залежно від наявності їх вини. Якщо у визнанні правочину недійсним винна особа, яка помилилася (виявила недбальство), вона зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки. Якщо помилці своєю необережною поведінкою сприяла інша сторона, то остання зобов'язана відшкодувати тій, що помилилася, завдані їй збитки.

Обман має місце тоді, коли одна сторона умисно вводить в оману іншу сторону правочину стосовно природи правочину, прав та обов'язків сторін, таких властивостей і якостей речі, які значне знижують її цінність або можливість використання за цільови призначенням. Крім того, обман має місце тоді, коли сторона правочину заперечує наявність обставин, які можуть перешкодити вчиненню правочину, або замовчує їх існування. Отже, для визнання правочину недійсним немає значення, здійснюються обманні дії в активній формі (повідомлення неправдивих відомостей), чи виражаються у бездіяльності (умисне замовчування обставин, знання яких може перешкодити здійсненню правочину). Обман має місце і тоді, коли неправильні відомості про обставини, що мають значення для укладення правочину, повідомляються третіми особами з відома або на прохання сторони правочину.

Основним наслідком правочину, визнаного недійсним внаслідок обману, є двостороння реституція.

Додаткові наслідки для винної сторони встановлюють, що сторона, яка застосувала обман, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані у зв'язку з вчиненням цього правочину (ст.ст.22, 23 ЦК України).

Правочин, укладений під впливом насильства, є оспорюваним, оскільки воля учасника формувалася невільно. Насильство — це психічний або фізичний тиск на особистість контрагента або його близьких з метою спонукання до здійснення правочину (побиття, катування, загроза вчинення таких дій у майбутньому). При цьому необов'язково, щоб насильство здійснювалося іншою стороною правочину. Достатньо, щоб вона знала про насильство з боку інших осіб і використала цю обставину в своїх інтересах.

Основним наслідком визнання такого правочину недійсним є двостороння реституція.

Додатковими наслідками є те, що винна сторона, яка застосувала фізичний або

психічний тиск стосовно другої сторони, зобов'язана відшкодувати їй збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані у зв'язку з вчиненням цього правочину (ст.ст.22, 23 ЦК України). Такі самі наслідки настають для винної у застосуванні насильства особи, якщо результатами насильства скористалася не вона, а контрагент потерпілого від такого правочину.

Правочин, укладений особою внаслідок впливу тяжких для неї обставин і на вкрай не вигідних умовах, є оспорюваним (ст.233 ЦК України).

Для того, щоб суд задовольнив позов про визнання такого правочину недійсним, необхідна наявність двох умов:

1) особа вчиняє правочин під впливом тяжкої для неї обставини. Під тяжкими обставинами розуміють тяжке майнове становище особи, яке виражається у відсутності засобів, необхідних для нормального існування людини, наприклад, для придбання найнеобхідніших предметів (продуктів харчування, ліків тощо). Це може бути зумовлено не тільки станом самої фізичної особи, а й становищем його близьких (наприклад, хвороба дружини, батьків, дітей тощо);

2) умови правочину вкрай не вигідні для цієї особи. При цьому поняття вкрай не вигідних умов правочину охоплює два моменти: об'єктивний і суб'єктивний. Перший з них відображає нееквівалентність передачі майна (наприклад, квартира продана за половину її реальної вартості), другий — очевидність цієї обставини для сторін правочину (хоча умисел другої сторони не є обов'язковим). Чи був ініціатором такого правочину сам потерпілий, чи друга сторона правочину значення не має.

Основним наслідком визнання такого правочину недійсним є двостороння реституція.

Додаткові наслідки полягають в тому, що на особу, яка скористалася тяжкою обставиною, покладається обов'язок відшкодувати Другій стороні правочину збитки і моральну шкоду, що завдані їй у зв'язку з вчиненням цього правочину (ст.ст.22, 23 ЦК України).

Правочини з дефектами форми

Згідно з ч.1 ст.218 ЦК України недодержання сторонами письмової форми правочину, встановленої законом, не має наслідком його недійсність, крім випадків, встановлених законом.

Отже, загальне правило про наслідки недодержання вимоги щодо простої письмової форми правочину полягає у встановленні презумпції дійсності такого правочину, якщо законом спеціально не передбачено, що недодержання письмової форми правочину спричиняє недійсність останнього.

Але порушення простої письмової форми все ж таки має певні негативні наслідки для його сторін. Вони полягають у тому, що у разі заперечення його учасниками факту вчинення правочину або оспорювання окремих його частин рішення суду не може ґрунтуватися на показаннях свідків. Визнання існування правочину, встановлення його змісту може ґрунтуватися на письмових доказах, фіксації угоди засобами аудіо-, відеозапису, інших аналогічних, доказах.

Для деяких видів правочинів спеціальним законом може передбачатися недійсність на випадок недодержання простої письмової форми. Наприклад, згідно зі ст.547 ЦК

України правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання (неустойка, порука, застава тощо), вчинений із недодержанням письмової форми, є нікчемним.

Отже, для цих видів правочинів загальним правилом є визнання їх недійсними у випадку порушення вимоги щодо форми такого правочину. Проте з цього правила у свою чергу існує виняток. Якщо такий правочин укладений усно і одна із сторін вчинила дію, а друга сторона підтвердила її вчинення, зокрема шляхом прийняття виконання, такий правочин у разі спору може бути визнаний судом дійсним. Наприклад, домовленість щодо сплати неустойки на випадок невиконання договору була досягнута у вигляді додаткової угоди до основного договору і письмового оформлення не набула. Після порушення умов основного договору порушник сплатив штраф, але потім зажадав його повернення, посилаючись, що усна угода про неустойку є недійсною. Однак суд згідно з ч.2 ст.218 ЦК України може визнати угоду про встановлення неустойки дійсною, оскільки сторони своїми діями (виконання та прийняття виконання) підтверджують наявність між ними правовідносин та свої права і, і обов'язки у цих правовідносинах.

Статті 219, 220 ЦК України встановлюють наслідки недодержання вимоги про нотаріальне посвідчення правочинів. При цьому розрізняються дві ситуації:

- 1) порушення вимоги про нотаріальну форму одностороннього правочину;
- 2) порушення вимоги про нотаріальну форму дво- і багатостороннього правочину (договору).

У разі недодержання обов'язкової нотаріальної форми одностороннього правочину (заповіту; довіреності на здійснення правочинів, які потребують нотаріальної форми; довіреності, яка видається в порядку передоручення, тощо), такий правочин є нікчемним.

Проте за певних умов відсутність необхідного нотаріального посвідчення правочину може бути компенсована судовим рішенням. Частина 2 ст.219 ЦК України передбачає, що суд може визнати правочин дійсним за таких умов: а) якщо буде встановлено, що він відповідав справжній волі особи, яка його вчинила; б) якщо нотаріальному посвідченню правочину перешкоджала обставина, яка не залежала від волі особи.

Недодержання нотаріальної форми договору має наслідком його нікчемність, він не породжує тих прав і обов'язків, яких бажали сторони. Натомість настає двостороння реституція: одна сторона договору повертає іншій усе отримане за таким договором, а за неможливості повернути отримане у натурі — відшкодувати його вартість у грошовій формі (ч.1 ст.216 ЦК України).

Іноді нотаріальне посвідчення договору може бути компенсоване рішенням суду. Це можливо за дотримання таких вимог: а) сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору; б) така домовленість підтверджується письмовими доказами; в) відбулося повне або часткове виконання договору; г) одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення (ч.1 ст.220 ЦК України). У разі позитивного рішення суду наступне нотаріальне посвідчення договору не потрібне: судові рішення має тут «компенсаторне» значення.

При визнанні договору дійсним суд має перевірити чи підлягає цей договір нотаріальному посвідченню, чому він не був нотаріально посвідченим.

Правочини з дефектами змісту та порядку укладення правочину

Правочин, укладений внаслідок зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою його стороною, є оспорюваним. Особа, яку представляють, отримує право на позов про визнання правочину недійсним, оскільки дії тут вчиняються не в її інтересах. Що суперечить самій сутності представництва (ст.237 ЦК України).

Умовами задоволення такого позову є: 1) укладення правочину через представника; 2) існування відносин добровільного представництва (це впливає з ч.2 ст.232 ЦК України, де йдеться про довірителя, тобто суб'єкта добровільного представництва); 3) наявність зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною правочину. При цьому не має значення, чи переслідували Учасники змови або одна з них корисливу мету, чи ні; 4) те, що представник однієї сторони і друга сторона правочину діяли на шкоду довірителю.

Основним наслідком такого правочину є двостороння реституція.

Додатковими наслідками є те, що довіритель має право вимагати від свого представника і другої сторони солідарного відшкодування збитків та моральної шкоди, завданих йому в зв'язку з учиненням правочину внаслідок зловмисної домовленості між ними (ст.ст.22, 23 ЦК України).

Правочин, який порушує публічний порядок, є нікчемним, тобто недійсним внаслідок безпосередньої вказівки закону незалежно від наявності позову з боку його учасників чи інших осіб.

Правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним (ч. 1 ст.228 ЦК України).

Стаття 228 ЦК України безпосередньо не вказує на вину як кваліфікуючу ознаку такого правочину, проте з її змісту випливає, що вина має враховуватися. Вона виражається у намірі порушити публічний порядок з боку осіб, які вчиняють такий правочин. При цьому не має значення, чи такий намір був у однієї сторони правочину, чи він мав місце у обох чи більше учасників договору. Суд, приймаючи рішення у такій справі, зобов'язаний вказати, у чому конкретно виявилася спрямованість правочину на порушення публічного порядку.

Ознаками фіктивного правочину (ч.1 ст.234 ЦК України) є: 1) наявність зовнішньої форми правочину, що фіксує удавані наміри сторін; 2) відсутність у сторін дійсного наміру створити наслідки, які обумовлювалися у цьому правочині. Тобто має місце лише імітація правочину. У діях сторін, що імітують правочин, відсутня головна ознака правочину — спрямованість на встановлення, припинення або іншу видозміну цивільних правовідносин. Фіктивний правочин може бути укладений у протизаконних цілях (наприклад, фальшиве дарування майна — без наміру передати право власності іншій особі, але з метою приховати його від кредиторів) або без таких цілей. При цьому намір сторін на перший погляд завжди виглядає пристойно, оскільки вони у будь-якому разі декларують бажання правомірних наслідків.

Фіктивний правочин є нікчемним, оскільки особи, які вчиняють його, не мають на увазі і не бажають настання правових наслідків, які могли б виникнути внаслідок здійснення такого правочину.

Фіктивний правочин визнається судом недійсним. Оскільки сторони ніяких дій щодо здійснення фіктивного правочину не вчиняли, суд, як правило, у таких випадках лише виносить рішення про визнання такого правочину недійсним, без застосування інших наслідків. Проте якщо діями сторін правочину завдано матеріальної або моральної шкоди, то вона підлягає відшкодуванню за правилами ст.ст.22, 23, 216 ЦК України.

Удавані правочини вчиняються з метою приховання іншого правочину, який сторони насправді мали на увазі (ч.1 ст.235 ЦК України). Тут завжди має місце укладення двох правочинів: 1) реального правочину, вчиненого з метою створити певні юридичні наслідки; 2) правочину, вчиненого для приховання реального правочину. Сторони, вчиняючи удаваний правочин, маскують іншу юридичну дію, іншу мету, яку вони насправді мали на увазі (наприклад, правочин видачі генеральної довіреності на автомобіль з правом його продажу може приховувати правочин купівлі-продажу цього автомобіля).

Удаваний правочин завжди нікчемний і сам по собі жодних юридичних наслідків не створює.

Реальний (прихований) правочин може бути дійсним або недійсним. Якщо правочин, який сторони насправді вчинили, відповідає вимогам закону, відносини сторін регулюються правилами, що його стосуються. Якщо ж правочин, який сторони насправді вчинили, суперечить законодавству, суд виносить рішення про визнання недійсним цього правочину із застосуванням наслідків, передбачених для недійсності правочинів такого типу (ст.216 ЦК України).

Правочини, які можуть вчинятися лише з дозволу органів опіки та піклування, також мають певні особливості.

Зокрема, опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі дії: 1) відмовитися від майнових прав підопічного; 2) видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; 3) укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну жилого будинку, квартири; 4) укладати договори щодо іншого цінного майна. Піклувальник має право дати згоду на вчинення таких правочинів лише з дозволу органу опіки та піклування (ст.71 ЦК України.)

Якщо якийсь із вказаних вище правочинів буде укладений без дозволу органу опіки та піклування, то він є нікчемним, після чого настає двостороння реституція.

На вимогу заінтересованої особи такий правочин може бути визнаний судом дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідає інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку або піклування. Отже, для дійсності правочину необхідні такі умови: 1) відповідність правочину інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку або піклування; 2) звернення заінтересованої особи до суду з позовом про визнання правочину дійсним; 3) рішення суду про визнання правочину дійсним. Заінтересованою особою може бути опікун, який уклав правочин за недієздатну особу; піклувальник, який дав згоду на укладення правочину;

неповнолітня або обмежена у дієздатності особа; третя особа, з якою укладено правочин без дозволу органу опіки та піклування.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що під недійсним правочином розуміють дії фізичних і юридичних осіб, які хоч і спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, але не створюють цих наслідків через невідповідність вчинених дій вимогам законодавства. Тобто недійсний правочин не в змозі викликати правові наслідки, наступу яких бажають сторони, однак може викликати наслідки, наступу яких сторони не передбачали і не бажали (наприклад, повернення отриманого майна, виникнення обов'язку відшкодувати збитки, моральну шкоду). Під недійсним правочином розуміють дії фізичних і юридичних осіб, які хоч і спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків, але не створюють цих наслідків через невідповідність вчинених дій вимогам законодавства. Тобто недійсний правочин не в змозі викликати правові наслідки, наступу яких бажають сторони, однак може викликати наслідки, наступу яких сторони не передбачали і не бажали (наприклад, повернення отриманого майна, виникнення обов'язку відшкодувати збитки, моральну шкоду).

Загальною підставою визнання правочину недійсним є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог закону щодо умов його дійсності, встановлених частинами 1-3, 5-6 ст. 203 ЦК України.

Вказана норма ЦК України визначає лише загальні умови недійсності правочину, але при наявності спеціальних норм закону умови недійсності правочину визначаються цими спеціальними нормами. Слід зазначити, що недійсним може бути визнаний лише вчинений правочин, однак визнання його недійсним не потребує реального виконання сторонами, оскільки воно не має значення для визнання правочину недійсним. Правочин може бути визнаний недійсним повністю або в окремій частині, однак недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини.

ВИСНОВКИ ПО ТЕМІ:

Питання до самоконтролю:

1. Що являють собою юридичні факти? Як вони класифікуються? Які юридичні факти служать підставою виникнення цивільних прав і обов'язків?
2. Що являють собою юридичні склади і які їх види?
3. За яких умов дії фізичних і юридичних осіб, що не передбачені законом, можуть потягнути виникнення цивільних прав і обов'язків?
4. Які ознаки мають правочини як юридичні факти? Чим правочини відрізняються від юридичних вчинків, адміністративних актів, інших результативних дій? Як визначено поняття правочину в чинному цивільному законодавстві? У чому полягає значення правочинів?
5. Що є правовою метою правочину (підстава правочину)? Яким вимогам він має відповідати? Чим може бути викликано невідповідність правової мети правочину з його правовим результатом?
6. Що являє собою воля особи, яка укладає правочин? Якими способами вона може бути виражена? Що розуміється під волевиявленням?
7. Які обставини можуть розглядатися як мотиви вчинення правочину? Чи мають юридичне значення мотиви вчинення правочину?
8. Що розуміється під недійсністю правочину? Як класифікуються недійсні правочини? Які вимоги закону висувуються до правочинів?
9. Як класифікуються правочини в законодавстві та науці? Яке значення має класифікація правочинів?
10. Чим відрізняється договір від правочину?
11. Чим відрізняються нікчемний правочин від заперечного правочину?
12. Які правочини вчиняються в письмовій формі?
13. В яких випадках закон вимагає нотаріального посвідчення правочину?
14. Які наслідки недодержання встановленої форми правочину?
15. В чому різниця між мнимим і удаваним правочином?
16. Яке значення і види правочинів, укладених під умовою?
17. Що таке конклюдентні дії?
18. Хто, крім нотаріуса, і в яких випадках має право вчиняти нотаріальні дії?

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ
з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 10 Строки та терміни. Позовна давність

для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро - 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

- I. Поняття та класифікація строків в цивільному праві. Обчислення строків у цивільному праві.
- II. Поняття та види строків позовної давності.
- III. Початок перебігу, зупинення, перерва та поновлення строків позовної давності.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

13. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996.- N 30.- ст. 141.
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
15. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2002 р. - N 21-22. - ст.135.
16. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р. - N 18, N 19-20, N 21-22.- ст.144.
17. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради. - 2004. - № 40-42. - Ст. 492

Наукові та навчально-методичні джерела:

24. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонова, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина. - 2003р.- 776с.
25. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. – К.: Істина. - 2004. – 224 с.
26. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер.- 2004. – 703с.
27. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях: Навчальний посібник / За ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. -Х.: ТОВ “Одіссей”.-2002 – 640 с.
28. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг.ред. Я.М. Шевченко – Т.1. Загальна частина – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – с. 119-142.
29. Цивільне право України. Підручник: У 2 т./ За заг. редакцією В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т.1.- 480 с.
30. Вахонєва Т. Деякі питання дії та застосування позовної давності в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2005. - №2. – С. 80-83
31. Горовець Є. Переривання позовної давності: сутність та призначення // Юридичний журнал. – 2005. - №4. –С. 101-110

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою лекції є з'ясування теоретичних аспектів та практичної реалізації головних положень застосування строків у цивільному праві, їх поняття, види у всьому різноманітті, порядок обчислення, а також особливості застосування строків позовної давності.

Послідовне вивчення питань цієї теми дозволить студентам скласти чітке уявлення про поняття правочину та його особливості, юридичні підстави та наслідки визнання правочину недійсним, а також практики застосування цивільно-правових норм, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

ВСТУП

Дана тема вважається актуальною, адже за сучасних умов спостерігається зростання кола суспільних відносин, що регулюються цивільним правом та, відповідно, розширення меж цивільно-правового регулювання діяльності, що складається в різних сферах суспільного життя. Характерною особливістю цивільних правовідносин є те, що вони виникають, тривають, змінюються та припиняються у часі. Проблема часу в цивільному праві ще не досліджена в повному обсязі. Це призводить до ускладнення встановлення та застосування всіх видів параметрів функціонування цивільних правовідносин, в тому числі строків та термінів. Якщо сучасна філософія, соціологія та інші суспільні науки приділяли увагу феномену часу, то природа строків (термінів) ще не визначена в повному обсязі у багатьох галузях права.

Юридичною наукою встановлено, що строки у цивільних правовідносинах упорядковують цивільний обіг, стабілізують цивільні відносини, сприяють якісному задоволенню потреб громадян та організацій, забезпечують своєчасний захист цивільних прав. Однак для досягнення зазначеної мети та виконання цивілістичними строками свого функціонального призначення актуальним є дослідження саме юридичної природи строків (термінів) у цивільному праві, визначення їх взаємозв'язку із суб'єктивним правом учасника цивільних правовідносин та особливостей застосування в залежності від виду та цільового призначення.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами. Отже, першим питанням нашої сьогоднішньої лекції виступає: поняття та класифікація строків в цивільному праві.

I. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СТРОКІВ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Цивільні правовідносини не існують абстрактно: вони виникають, змінюються та припиняються у часі. Для регулювання цивільних відносин використовують певні проміжки часу, які називаються *строками*. Ст. 251 ЦК України розрізняє *строки та терміни*.

Під **строком** у цивільному праві розуміють період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. *Так, якщо протягом трьох років громадянин відсутній за місцем постійного проживання і його місцезнаходження невідоме, то суд, за заявою зацікавленої особи, може оголосити такого громадянина померлим. Ось цей проміжок часу (три роки) і є строком.* Під **терміном** у цивільному праві розуміють певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

За своєю правовою природою строки належать до юридичних фактів, а саме - до подій, *оскільки перебіг чи настання строку має об'єктивний характер і не залежить від волі суб'єктів цивільних правовідносин.* Цю думку поділяють більшість цивілістів. Але в юридичній літературі висловлювалися й інші точки зору. Наприклад, що в системі юридичних фактів строки займають особливе положення, вони не належать ні до категорії подій, ні до категорії дій. Цю позицію поділяє і професор В.В. Луць, додаючи, що строки породжують юридичні наслідки лише у зв'язку з діями і подіями. Вони не належать ні до дій, ні до подій, не займають самостійного місця в загальній системі юридичних фактів, а є часовою формою протікання подій або здійснення дій, оскільки строки породжують юридичні наслідки лише у зв'язку з діями чи подіями.

Багатоманітність строків, які регулюються нормами цивільного права, зумовлює потребу в їх класифікації. Класифікацію строків можна провести за різними критеріями.

I. За правовими наслідками строки поділяються на:

— **правовстановлюючі** або правостворюючі. Це строки, з якими пов'язане виникнення правовідносин або окремих прав та обов'язків. *Так, саме з досягненням громадянином повноліття (18-ти років) законодавець пов'язує виникнення цивільної дієздатності в повному обсязі, що дає можливість громадянину самостійно набувати та здійснювати конкретні цивільні права;*

— **правоприпиняючі**. Це строки, з перебігом яких законодавець пов'язує припинення певних правовідносин, окремих прав та обов'язків. *Так, по закінченню певного часу кредитор втрачає право звернутися з претензією до поручителя;*

— **правозмінюючі**. По закінченню цих строків припиняються одні права та обов'язки і виникають інші. *Так, якщо особа загубила річ, і ця річ певний час зберігалася в органах внутрішніх справ, то по закінченню визначеного строку особа перестане бути власником речі і право власності на цю річ виникає у держави.*

II. За підставами встановлення строки розрізняють:

— **законні** (тобто строки, встановлені законом чи підзаконним актом). Ці строки сторони не можуть змінювати за домовленістю. *Так, при порушенні права привілеєвої купівлі співвласник може звернутися до суду протягом строку, який*

визначений Цивільним кодексом України;

— **судові**. Це строки, тривалість яких визначається судом чи арбітражним судом залежно від обставин конкретної справи і з врахуванням змісту дій, які повинні виконати сторони. *Скажімо, якщо в арбітражному засіданні сторони не можуть дійти до згоди щодо кількості непоставленої за договором продукції, арбітражний суд може зобов'язати їх протягом тижня провести спільну звірку поставки;*

— **договірні**. Це строки, які визначаються за угодою сторін із врахуванням індивідуальних особливостей конкретних правовідносин.

III. За ступенем самотійності сторін у установленні строків:

— **імперативні строки**, тобто такі, що не можна змінити за домовленістю сторін (строки позовної давності, претензійні строки);

— **диспозитивні строки**, тобто такі, які хоч і передбачені законом, але можуть бути змінені за погодженням сторін. *Наприклад, боржник повинен виконати зобов'язання, визначене моментом витребування, в 7-денний строк від дня пред'явлення вимоги кредитором, якщо сторони в договорі не передбачили негайного виконання цього зобов'язання.*

IV. За призначенням:

— **строки здійснення цивільних прав**, тобто строк, протягом якого володар суб'єктивного права може реалізувати можливості, закладені в суб'єктивному праві. В основному такі строки встановлюються законом, але можуть бути визначені й сторонами. Це — *строки придатності, зберігання, гарантійні строки;*

— **строки виконання зобов'язань** (строки поставки, здачі робіт за договором підряду);

— **строки захисту цивільних прав**, тобто строк, протягом якого сторона може розраховувати на захист свого права в разі порушення і отримати цей захист (строки позовної давності).

V. За способами визначення, а саме — строки, які визначаються:

— **календарною датою** (строк повернення боргу);

— **певним періодом часу** (поставка продукції — поквартальна, щомісячна);

— **вказівкою на подію**, яка неодмінно має настати (настання навігації — за договором перевезення водним транспортом: кожного року неможливо визначити конкретну дату настання цієї події).

VI. За ступенем визначеності:

— **визначені строки**, якщо відомо, коли саме строк настане;

— **невизначені строки**, якщо це пов'язано з певною подією, яка обов'язково настане, або з бажання кредитора (наприклад, строк повернення боргу «за першою вимогою»).

Обчислення строків. Правила щодо визначення та обчислення строків містяться у ст.252-255 ЦК України, крім того їх визначення та обчислення може здійснюватися за правилами ЦПК України (ст. ст. 67-73) та ГПК України (ст. ст. 50—53).

Строки можуть обчислюватися роками, місяцями, тижнями, днями, годинами; термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати. *Наприклад, при розірванні договору найму нерухомої речі, укладеного на*

невизначений строк, наймодавець зобов'язаний попередити про це наймача за три місяці. За конкретними договорами про охорону, супровід вантажів, виконання певних обчислювальних робіт строки можуть обчислюватися й погодинно.

Перебіг строку починається наступного дня після закінчення календарної дати чи події, якою визначено його початок. Так, 6-місячний строк для прийняття спадщини починається обчислюватися від наступного дня після смерті спадкодавця. Строк, який обчислюється роками, закінчується у відповідний місяць і число останнього року цього строку, а якщо строк обчислюється місяцями - то відповідного числа останнього місяця строку. Якщо кінець строку, обчислюваного місяцями, припадає на такий місяць, що не має відповідного числа, то строк закінчується в останній день цього місяця. Так, якщо 6-місячний строк, протягом якого за тимчасово відсутнім наймачем зберігається житлове приміщення, розпочався 31 березня, то закінчиться він відповідно 30 вересня, оскільки у вересні останній день — 30 число.

Якщо останній день строку припадає на неробочий день, то днем закінчення строку вважається перший робочий день. Якщо строк встановлений для виконання певної дії, то він закінчується о 24 годині останнього дня строку. Але якщо така дія повинна бути вчинена в певній організації (у нотаріуса, суді), то строк закінчується в той час, коли в даній організації припиняється робота. Проте строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення заява, інші документи, грошові кошти були здані на пошту до 24 години. Виконання вказаних дій підтверджується поштовою чи телеграфною квитанцією, штемпелем на листі, випискою з реєстру поштових відправлень тощо.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що під строком у цивільному праві розуміють період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Так, якщо протягом трьох років громадянин відсутній за місцем постійного проживання і його місцезнаходження невідоме, то суд, за заявою зацікавленої особи, може оголосити такого громадянина померлим. Ось цей проміжок часу (три роки) і є строком. Під терміном у цивільному праві розуміють певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

За своєю правовою природою строки належать до юридичних фактів, а саме - до подій, оскільки перебіг чи настання строку має об'єктивний характер і не залежить від волі суб'єктів цивільних правовідносин. Перебіг строку починається наступного дня після закінчення календарної дати чи події, якою визначено його початок.

Строки можуть обчислюватися роками, місяцями, тижнями, днями, годинами; термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати.

II. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СТРОКІВ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ

Наділяючи суб'єктів цивільних правовідносин певними правами та обов'язками, законодавець водночас піклується і про їх охорону. Проте державний захист деяких цивільних прав не є безстроковим.

Позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права чи інтересу (ст. 256 ЦК України). Іншими словами, це строк, протягом якого особа, право якої порушено, може вимагати захисту чи примусового здійснення свого права через суд.

Строки позовної давності мають загальний характер. Вони поширюються на всі правовідносини, крім випадків, передбачених законодавством. Норми, в яких містяться правила щодо позовної давності, складають самостійний цивільно-правовий інститут, який є однією із складових загальної частини цивільного права.

Строки позовної давності встановлюються законом, але сторони за угодою можуть збільшувати їх, уклавши правочин у письмовій формі. Скорочення строків позовної давності угодою сторін не допускається (ст. 259 ЦК України). Суд застосовує позовну давність лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення (ч. 3 ст. 267 ЦК України).

При порушенні суб'єктивного цивільного права особа може звернутися з позовом до суду за захистом. Необхідно розрізняти право на позов *у матеріальному розумінні* і право на позов *у процесуальному розумінні*.

У матеріальному розумінні право на позов — це право вимагати від суду винесення рішення про захист порушеного суб'єктивного права і право отримати такий захист. Закінчення строку позовної давності позбавляє сторону можливості вимагати примусового здійснення права через суд (ч. 4 ст. 267 ЦК України), але не позбавляє права звернутися за захистом до суду взагалі, оскільки для подачі позовної заяви до суду про захист порушеного суб'єктивного права законодавець ніяких строків не встановлює (ч. 2 ст. 267 ЦК України).

Право на позов у процесуальному розумінні — це право на подачу позовної заяви з метою захисту порушеного права, і це право строками позовної давності не обмежується. Вимоги щодо захисту порушеного права розглядаються судом незалежно від строку позовної давності, але закінчення строку позовної давності є підставою для відмови в задоволенні позову.

Значення позовної давності полягає в тому, що цей інститут забезпечує визначеність та стабільність цивільних правовідносин. Він дисциплінує учасників цивільного обігу, стимулює їх до активності в здійсненні належних їм прав, зміцнює договірну дисципліну, сталість господарських відносин.

Якби законодавець не обмежував можливість захисту порушеного права певним строком, це знижувало б дієвість матеріальної відповідальності за порушення договірних зобов'язань, створювало б перешкоди для розгляду справи по суті та встановлення істини, оскільки з плином часу докази втрачаються, зумовлювало б хиткість фактичних відносин, оскільки вони завжди перебували б під загрозою оспорування.

Позовна давність поширюється на всі вимоги, за винятками, передбаченими

безпосередньо в ЦК (ст.268 ЦК України) або в інших нормативних актах.

Позовна давність не поширюється:

- на вимоги, що випливають з порушення особистих немайнових прав, крім випадків, встановлених законом. Особливість особистих немайнових прав полягає в їх безстроковості, тому законодавець і не обмежує можливість їх захисту в часі;
- на вимоги вкладників про видачу вкладів, внесених у кредитні установи;
- на вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної життю або здоров'ю громадянина. Задовольняються ж ці вимоги не більше ніж за три роки, що передують пред'явленню позову;
- на вимогу власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади або органу місцевого самоврядування. Яким порушене його право власності або інше речове право;
- на вимогу страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування);
- інші випадки, передбачені законодавством,
- У цивільному праві застосовуються два види строків позовної давності: а) загальні; б) спеціальні.

Загальні строки позовної давності поширюються на всі цивільні правовідносини, за винятком тих, щодо яких законом встановлений інший строк, або які взагалі виведені з-під дії строків позовної давності.

Загальний строк позовної давності встановлений у три роки і не залежить від суб'єктного складу відносин (ст. 257 ЦК України).

Спеціальні строки позовної давності встановлені для окремих вимог, визначених законом, і ці строки порівняно із загальними можуть бути або скороченими, або продовженими. (ст. 258 ЦК України).

Скорочені строки позовної давності тривалістю у один рік поширюються на вимоги:

- 1) про стягнення неустойки (пені, штрафу);
- 2) про спростування недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації;
- 3) про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК України);
- 4) у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦК України);
- 5) про розірвання договору дарування (ст.728 ЦК України);
- 6) у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст.925 ЦК України);
- 7) про оскарження дій виконавця заповіту (ст.1293 ЦК України).

За деякими вимогами скорочені строки позовної давності встановлені в транспортному законодавстві. Так, відповідно до ст. 388 Кодексу торговельного мореплавства України (КТМУ) до вимог, що виникають із договору морського перевезення вантажу, незалежно від того, здійснюється перевезення у каботажному чи закордонному сполученні, застосовується річний строк позовної давності.

Річний строк позовної давності застосовується до вимог, що виникають з

договорів перевезення пасажирів і багажу, фрахтування судна без екіпажу, фрахтування судна, буксирування, морського страхування, угод, укладених каштаном судна в силу наданих йому законом прав, здійснення рятувальних операцій (ст. 388 КТМУ).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, необхідно зазначити, що позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права чи інтересу. Іншими словами, це строк, протягом якого особа, право якої порушено, може вимагати захисту чи примусового здійснення свого права через суд.

Строки позовної давності мають загальний характер. Вони поширюються на всі правовідносини, крім випадків, передбачених законодавством. Норми, в яких містяться правила щодо позовної давності, складають самостійний цивільно-правовий інститут, який є однією із складових загальної частини цивільного права.

Строки позовної давності встановлюються законом, але сторони за угодою можуть збільшувати їх, уклавши правочин у письмовій формі. Скорочення строків позовної давності угодою сторін не допускається. Суд застосовує позовну давність лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення. Загальний строк позовної давності встановлений у три роки і не залежить від суб'єктного складу відносин.

Спеціальні строки позовної давності встановлені для окремих вимог, визначених законом.

ІІІ. ПОЧАТОК ПЕРЕБІГУ, ЗУПИНЕННЯ, ПЕРЕРВА ТА ПОНОВЛЕННЯ СТРОКІВ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ

Для обчислення строків позовної давності потрібно визначити їх початковий момент, *оскільки від цього залежить не тільки правильне обчислення строку, а й можливість захисту порушеного матеріального права.*

За загальним правилом перебіг строку позовної давності починається з того моменту, **коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила** (ст. 261 ЦК України). Так, якщо за договором позики боржник повинен був повернути борг 1-го числа, але не повернув, то право на позов виникає у кредитора з 2-го числа, оскільки він знає, що боржник порушив строк виконання своїх обов'язків.

У Цивільному кодексі також встановлюються спеціальні правила щодо початку перебігу строків позовної давності. Так, згідно ст. 261 ЦК України перебіг строків позовної давності:

1. Перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

2. Перебіг позовної давності за вимогами про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства, починається від дня припинення насильства.

3. Перебіг позовної давності за вимогами про застосування наслідків нікчемного правочину починається від дня, коли почалося його виконання.

4. У разі порушення цивільного права або інтересу неповнолітньої особи позовна давність починається від дня досягнення нею повноліття.

5. За зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання.

За зобов'язаннями, строк виконання яких не визначений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникові надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку.

6. За регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання.

7. Винятки з правил, встановлених частинами першою та другою цієї статті, можуть бути встановлені законом.

У ЦК України та в деяких спеціальних нормативних актах містяться й інші правила початку обчислювання перебігу строків позовної давності.

У КТМУ встановлено такі особливості обчислення строків позовної давності:

— за вимогами щодо відшкодування збитків від втрати вантажу строк позовної давності починається після закінчення 30-ти днів від того дня, коли вантаж повинен був бути виданий, а у змішаному перевезенні — по закінченні 4-х місяців від дня прийняття вантажу до перевезення (ст. 388);

— за вимогами щодо відшкодування збитків від нестач або пошкодження вантажу - від дня видачі або того дня, коли вантаж повинен бути виданий, але не був виданий (ст. 389);

— за вимогами, що виникають з договору перевезення пасажирів, — від дня, коли пасажир повинен був залишити чи залишив судно;

— за вимогами, що впливають з проведення рятувальних операцій, — від дня закінчення рятувальної операції.

Свої особливості має порядок обчислення строків позовної давності з вимог, що впливають з поставки некомплектної продукції при відвантаженні її вузлами (окремими частинами комплекту). У разі порушення зобов'язання, як підкреслено в роз'ясненні президії Вищого господарського суду України від 16 квітня 1993 р. "Про деякі питання застосування позовної давності при вирішенні господарських спорів" (п. 5), строк позовної давності, що впливає з факту поставки некомплектної продукції, потрібно обчислювати від дня закінчення строку поставки останнього вузла (складової частини комплекту) із врахуванням строку доставки.

Початок перебігу строків позовної давності по спорах про стягнення неустойки визначається за загальними правилами, *тобто від того дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права*. Але особливість обчислення строків позовної давності в цьому випадку полягає в тому, що коли відповідно до договору чи чинного законодавства неустойка підлягає стягненню за кожний день прострочки зобов'язань, то строк позовної давності обчислюється щодо кожного дня окремо. *Так, правилами підряду на капітальне будівництво передбачено стягнення неустойки за кожний день порушення строків здачі об'єкта, за кожний день неусунення недоробок. За цих обставин строк позовної давності варто обчислювати щодо кожного дня прострочки виконання зобов'язання в межах 12 місяців, що передують поданню позову*.

Якщо після задоволення такого позову недоробки не будуть усунуті, то позивач має право звернутися з позовом про стягнення штрафу знову ж таки в межах річного строку, який передує зверненню з позовом.

Сторона, право якої порушено, може звернутися в юрисдикційний орган протягом певного, встановленого законом, часу за захистом порушеного права. Але обставини можуть скластися так, що позивач у зв'язку з умовами, які від нього не залежали, не зміг вчасно звернутися до суду. Законодавець враховує такі об'єктивні обставини і допускає в законі **зупинення перебігу строків позовної давності**.

Звичайно, таке зупинення означає, що в строк позовної давності не зараховується той проміжок часу, протягом якого особа не мала можливості звернутися з позовом.

Перелік обставин, які є підставою для зупинення строку позовної давності, наводиться у ст. 263 ЦК України:

1) **надзвичайна і невідворотна за даних умов подія (непереборна сила)**. Законодавець наводить основні ознаки, які дають змогу вважати ту чи іншу обставину непереборною. До них належать: а) надзвичайність обставин; б) невідворотність обставин за даних умов; в) такими обставинами виступають саме події. **Надзвичайність** означає відсутність закономірностей у розвитку події. *Наприклад, тривалий снігопад у Криму*. **Невідворотність** означає, що саме за цих умов настання події неможливо було відвернути (тобто за звичайних умов її можна

було б відвернути). **Непереборною силою виступає саме подія**, тобто такий юридичний факт, настання якого не залежить від волі людей.

Прикладами непереборної сили можуть бути руйнівні природні явища — повінь, шторм, буревій, землетрус і т.п. явища, які об'єктивно зробили неможливим подання позову (у зв'язку з проведенням аварійних, рятувальних робіт тощо).

Питання про те, чи можна до непереборної сили зарахувати й хворобу, якщо вона тривалий час перешкоджала особі звернутися до суду, є дискусійним. Зауважимо, що інститут добровільного представництва дає змогу особі захищати свої інтереси у тих випадках, коли вона захворіла; якщо ж вона визнана недієздатною, то її інтереси представляє законний представник. Якщо строк позовної давності пропущений саме через хворобу позивача, то суд може врахувати хворобу позивача як обставину, що дозволяє поновити пропущений строк позовної давності;

2) встановлена законодавством відстрочка виконання зобов'язань (мораторій). Мораторій може бути оголошений у зв'язку з різними надзвичайними подіями, викликаними складним міжнародним становищем, неординарними громадськими явищами. Мораторій може мати як загальний, так і спеціальний характер, бути поширеним як на певну територію, так і на певний вид зобов'язань. *Загальні мораторії в нашій країні не оголошувалися навіть за важких умов Великої Вітчизняної війни; часткові ж мораторії мали місце. Так, під час війни була встановлена відстрочка для стягнення заборгованості по грошових зобов'язаннях державних та кооперативних організацій, що перебували на тимчасово окупованій території.*

3) однією з підстав зупинення перебігу строків позовної давності є перебування позивача чи відповідача в лавах Збройних Сил України, які переведені на військовий стан. *Якщо ж громадянин у мирний час призваний до війська - це не є підставою зупинення строків позовної давності, оскільки він має можливість звернутися до суду через представника.*

4) у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини.

Окрім загальних підстав зупинення позовної давності, передбачених ст. 263 ЦК України, є й інші, які передбачені певними статтями кодексу та деякими нормативними актами.

Так, згідно ч.2 ст. 265 ЦК якщо суд залишив без розгляду позов, пред'явлений у кримінальному процесі, час від дня пред'явлення позову до набрання законної сили рішенням суду, яким позов було залишено без розгляду, не зараховується до позовної давності. Якщо частина строку, що залишилася, є меншою, ніж 6 місяців, вона продовжується до 6 місяців.

За позовами про відшкодування шкоди, пов'язаної з ушкодженням здоров'я або заподіянням смерті, перебіг строку позовної давності зупиняється зверненням потерпілого або непрацездатних осіб, які перебували на його утриманні чи мали на день смерті право на одержання від нього утримання, а також дитини, яка народилася після його смерті, до відповідного органу із заявою про призначення

пенсії або допомоги - строк зупиняється до призначення або відмови в призначенні.

Ще одна підстава зупинення перебігу строку позовної давності передбачена ст. 392 КТМУ. При загальній аварії право на позов виникає у вантажоодержувача від дня видачі вантажу. В тих випадках, коли потрібно провести розрахунки по загальній аварії, тобто розподілити збитки між судном, фрахтом та вантажем відповідно до їх вартості, перебіг строку позовної давності зупиняється з моменту винесення постанови про наявність загальної аварії і до одержання диспаші (тобто, розрахунку по розподілу загальної аварії) зацікавленою особою.

Всі інші обставини не є підставою для зупинення перебігу строків позовної давності. *Так, якщо складання розрахунку аварії на морі є підставою для зупинення перебігу строку позовної давності, то такі самі обставини, пов'язані з аварією наземного транспорту (наприклад, проведення розслідування за фактом зіткнення джсерел підвищеної небезпеки), не зупиняє перебіг строків позовної давності. Ї строк позовної давності в таких випадках починається не від дня винесення вироку суду чи постанови слідчих органів за фактом автотранспортної пригоди, а від дати завдання збитків, причому час, потрібний для встановлення остаточної суми збитків, не впливає на вирішення питання про початковий момент перебігу строків позовної давності (див. п. 7 роз'яснення президії Вищого арбітражного суду України від 16 квітня 1993 р. "Про деякі питання застосування позовної давності при вирішенні господарських спорів").*

Від зупинення строків позовної давності потрібно відрізняти зупинення провадження по справі в органах суду. *Справа в тому, що інколи вже почате провадження в суді з об'єктивних причин не може бути закінченим. Так, ст. 79 ГПК України передбачає, що провадження по справі зупиняється, якщо: вирішується спір, до розгляду якого неможливо прийняти рішення по справі. Господарське провадження може бути також зупинене: при призначенні експертизи, заміни однієї із сторін правонаступником внаслідок реорганізації; направлення судом матеріалів у слідчі органи.*

Після того, як обставина, що була підставою для зупинення перебігу строку позовної давності, зникла, перебіг строку позовної давності продовжується до строку позовної давності за вимогою.

КТМУ (ст. 393) називає виняток з цього загального правила. У випадку, коли судно протягом позовної давності не могли застати у водах України, строк позовної давності продовжується до трьох років.

Перерва перебігу строків позовної давності. Перебіг позовної давності може бути не тільки зупинено, а й перервано. Перерва перебігу позовної давності відрізняється від її зупинення як за підставами, так і за юридичними наслідками. Загальною підставою для перерви строку позовної давності є звернення з позовом у встановленому порядку, тобто звернення з позовом належного позивача до належного відповідача і в належний судовий орган (ст. 264 ЦК України).

Якщо позивач не виконав вимог щодо позовної заяви, то відповідно до ст. 63 ГПК України позовна заява повертається без розгляду і таке звернення не перериває перебігу строків позовної давності.

Перебіг строку давності переривається вчиненням дій, що свідчать про визнання

боргу (часткове виконання зобов'язання, письмове прохання про відстрочку сплати боргу тощо). *Усне визнання зобов'язання чи усна обіцянка сплатити борг певного числа не є підставою для перерви строку.*

При зупиненні строку перебіг строку продовжується, а в разі перерви — перебіг строку починається спочатку.

Поновлення строків позовної давності. Якщо позивач пропустив строк позовної давності — це безумовна підстава для того, щоб залишити його позов без задоволення. Але пропуск строку може мати місце за обставин, які не залежали від позивача і які, проте, не є підставою для зупинення перебігу строків позовної давності. Тому було б несправедливим відмовляти позивачеві в захисті порушеного права з мотивів пропуску строків давності.

За виняткових обставин суд чи господарський суд може поновити пропущений строк позовної давності і захистити порушене право (ч.5 ст.267 ЦК України).

В цивільному законодавстві України відсутній перелік таких поважних причин

У судовій та господарській практиці такими обставинами, як правило, визнаються також неповноліття позивача при відсутності опікунів чи піклувальників, перебування в довготривалому закордонному відрядженні, у місцях позбавлення волі з наступною реабілітацією. За спорами з участю організацій — невстановлення відповідача у зв'язку з відсутністю маркіровки вантажу тощо.

Закінчення строку позовної давності позбавляє позивача права на позов у матеріальному розумінні, оскільки позивач втрачає право на примусове виконання зобов'язання порушником. Але боржник може виконати зобов'язання добровільно і після закінчення строку позовної давності.

Боржник, який виконав зобов'язання після закінчення строку позовної давності, навіть за умов, що він не знав про закінчення строку позовної давності, не має права вимагати повернення того, що він виконав (ч.1 ст.267 ЦК України).

Щодо наслідків закінчення перебігу строків позовної давності в літературі висловлювалися різні думки. *Одні автори вважають, що закінчення строку позовної давності припиняє й існування самого суб'єктивного права, яке не може існувати без можливості примусового його здійснення (Йоффе О.С.). Інші автори висловлюють точку зору, згідно з якою уповноважена особа втрачає суб'єктивне право лише з моменту винесення судом рішення про відмову в задоволенні позову або в поновленні порушеного строку позовної давності (Грибанов В.П.).*

Більшість же цивілістів вважають, що закінчення позовної давності не припиняє існування суб'єктивного права, оскільки боржник може виконати зобов'язання, незважаючи на закінчення строку позовної давності (Пушкін А.А.).

Строки позовної давності в інших країнах: Франція, Німеччина – 30 років, Швейцарія – 10 років, Англія – 12 років.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, можна зробити висновок, що для обчислення строків позовної давності потрібно визначити їх початковий момент, оскільки від цього залежить не тільки правильне обчислення строку, а й можливість захисту порушеного

матеріального права.

За загальним правилом перебіг строку позовної давності починається з того моменту, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. У Цивільному кодексі також встановлюються спеціальні правила щодо початку перебігу строків позовної давності. Цивільним кодексом України передбачається зупинення та переривання строку позовної давності.

ВИСНОВКИ ПО ТЕМІ:

Юридичний строк є окремим правовим явищем, що тісно пов'язане з тими чи іншими юридичними фактами (діями або подіями) і має наступні ознаки: є певним проміжком часу (термін - моментом (миттю)); має імперативне або диспозитивне встановлення або закріплення; має тісний зв'язок з юридичними фактами (діями та подіями); встановлюється, як правило, для упорядкування цивільного обігу або захисту порушених цивільних прав. що під строком у цивільному праві розуміють період у часі, зі впливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Так, якщо протягом трьох років громадянин відсутній за місцем постійного проживання і його місцезнаходження невідоме, то суд, за заявою зацікавленої особи, може оголосити такого громадянина померлим. Ось цей проміжок часу (три роки) і є строком. Під терміном у цивільному праві розуміють певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права чи інтересу. Іншими словами, це строк, протягом якого особа, право якої порушено, може вимагати захисту чи примусового здійснення свого права через суд.

Строки позовної давності мають загальний характер. Вони поширюються на всі правовідносини, крім випадків, передбачених законодавством. Норми, в яких містяться правила щодо позовної давності, складають самостійний цивільно-правовий інститут, який є однією із складових загальної частини цивільного права.

Цивільно-правові строки є достатньо різноманітними і підлягають класифікації або поділу на види за різними підставами та критеріями, насамперед: за джерелом закріплення, ступенем загальності, можливістю бути зміненими тощо. Найбільш значущим вважається розподіл цивілістичних строків (термінів) за призначенням на строки здійснення суб'єктивних прав та виконання обов'язків, строки захисту цивільних прав. До перших відносяться присікальні, гарантійні строки та терміни тощо, до других - претензійні, строки позовної давності та оперативного захисту. для обчислення строків позовної давності потрібно визначити їх початковий момент, оскільки від цього залежить не тільки правильне обчислення строку, а й можливість захисту порушеного матеріального права.

За загальним правилом перебіг строку позовної давності починається з того моменту, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. У Цивільному кодексі також встановлюються спеціальні правила щодо початку перебігу строків позовної давності.

Питання до самоконтролю:

1. Чим відрізняється поняття «строку» від поняття «терміну»?
2. Яке значення і юридична природа строків (термінів) у цивільному праві?
3. Що означає поняття: претензійні, присікальні, гарантійні строки?
4. Який порядок визначення та обчислення строків (термінів)?
5. Що таке позовна давність?
6. Які соціально-економічні передумови запровадження інституту позовної давності?
7. Як визначається тривалість позовної давності?
8. Як визначається початок перебігу позовної давності?
9. В чому полягає зупинення та переривання позовної давності?
10. В чому полягає імперативність та диспозитивність у визначенні й застосуванні позовної давності?
11. Які правові наслідки закінчення позовної давності?
12. На вимоги позовна давність не поширюється?

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ

з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 11 Представництво та довіреність

для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро- 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

ВСТУП

1. Поняття та особливості представництва у цивільному праві.
2. Види представництва.
3. Поняття та види довіреності.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

18. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996.- N 30.- ст. 141.
19. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
20. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2002 р. - N 21-22. - ст.135.
21. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003 р. - N 18, N 19-20, N 21-22.- ст.144.

Наукові та навчально-методичні джерела:

1. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: (В 4 т.) / А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Крищенко, В.Г. Ротань. - Т.3 - К.: А.С.К.; Севастополь. Ін-т юрид. Дослідж., 2005 - 928 с. (Нормат. док. та комент.)
2. Харитонов Є.О., Дрімлюк А.І., Калітенко О.М. Цивільне право (в запитаннях і відповідях). – Х.: ТОВ «Одісей», 2005. – 576 с.
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. – Х.: ТОВ «Одісей», 2006. – 1200 с.
4. Цивільне право України: Навчальний посібник / Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу – За ред. Р.О. Стефанчука. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. – 448 с.
5. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред.. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – Ч. 1. – 692 с.
6. Щербак І. Поняття постійного представництва // Правничий часопис Донецького університету. – 2004. - №1. – С. 68-74
7. Бервено С. Загальні засади цивільної відповідальності за порушення договірною зобов'язання // Юридична Україна. – 2006. - №5. – С.47-53

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою сьогоднішньої лекції виступатиме з'ясування теоретичних аспектів представництва, його види тощо, а також з'ясування питання здійснення та практичної реалізації захисту цивільних прав із тлумаченням фундаментальних положень цивільно-правової відповідальності.

ВСТУП

Лекція присвячена інституту представництва. Представництво в цивільному обігу має широку сферу застосування. Це пояснюється причинами, як юридичного, так і фактичного порядку. Потреба у представництві виникає тоді, коли особи, яку представляють не має за законом можливості вчиняти юридичні дії (наприклад, у разі відсутності дієздатності).

Теорія представництва пройшла довгий шлях розвитку від рабовласницьких часів до сьогодення.

Актуальність цієї теми не викликає сумнівів, оскільки життя настільки різноманітне і щоденно укладаються безліч договорів, інших правочинів, що не завжди суб'єкти правочинів можуть самотійно фізично брати участь в цивільних правовідносин. На допомогу ним і посідає своє законне місто інститут представництва в цивільному праві.

І. ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВНИЦТВА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

За загальним правилом учасники цивільних відносин особисто набувають цивільні права та цивільні обов'язки шляхом укладення правочинів. Але не виключені випадки, коли вони за тих чи інших обставин позбавлені здатності або можливості самостійно здійснювати необхідні юридичні дії. Представництво забезпечує усунення юридичних або фактичних перешкод, які не дають фізичній або юридичній особі самостійно укласти той чи інший правочин.

Юридичні перешкоди, як правило, пов'язані із статусом фізичної або юридичної особи і обумовлені повною відсутністю дієздатності або недостатністю її обсягу для вчинення правочинів. Наприклад, згідно зі ст. 31 ЦК за малолітніх осіб правочини, окрім дрібних побутових, укладають від їх імені батьки (усиновителі) або опікун. Вони виступають законними представниками цих осіб (ст. 242 ЦК). У ряді випадків без виникнення відносин представництва неможливо здійснення діяльності і відокремленими підрозділами юридичної особи. Зокрема, керівники філій і представництв здійснюють представництво за довіреністю, виданою на підставі акта органу юридичної особи (ч.2ст.244ЦК).

До фактичних перешкод прийнято відносити такі обставини реальної дійсності, які не дозволяють суб'єктам цивільного права самостійно укладати правочини. Такими перешкодами можуть бути хвороба, відсутність у місці проживання у момент вчинення правочину (від'їзд у відрядження, на лікування або відпочинок), правова необізнаність тощо. Відносини представництва можуть виникати також і тоді, коли орган юридичної особи позбавлений можливості самостійно здійснити юридичні дії, наприклад, внаслідок значної завантаженості або у зв'язку з необхідністю вести справи одночасно у кількох місцях тощо.

Представництво - *правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.* (ч. 1 ст. 237 ЦК). Представник не виступає стороною правочину, а здійснює представництво шляхом реалізації наданих йому повноважень по його укладенню від імені і в інтересах особи, яку він представляє. Представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє (ч. 1 ст. 238 ЦК). Це правило стосується представництва, яке виникає на підставі договору або акта органу юридичної особи. Воно не поширюється на випадки виникнення законного представництва. Законні представники, наприклад, батьки малолітньої або опікун недієздатної особи, шляхом укладення правочину від імені та в інтересах інших осіб, коло яких визначене законом, забезпечують реалізацію їх цивільних прав та законних інтересів.

Представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє. Так, особа може тільки особисто скласти заповіт, відмовитись від спадщини, права власності на об'єкт нерухомості чи інше майно, перехід або припинення прав на яке підлягає державній реєстрації, тощо.

Мета представництва полягає у вчиненні представником правочинів в інтересах особи, яку він представляє. Тому представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, яку він одночасно представляє. Винятки становлять відносини комерційного представництва. В останньому випадку обов'язковою є згода особи, яку представляють, на здійснення представником такого одночасного представництва інтересів кількох осіб.

Вчинення правочинів представником полягає у здійсненні ним власних дій, які відповідно до наданих йому повноважень створюють, змінюють або припиняють цивільні права та обов'язки у особи, яку представляють. Вимоги до суб'єктів, які можуть брати участь у відносинах представництва, різні. Представниками і особами, яких представляють, можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Особою, яку представляють, може бути будь-яка правоздатна особа: фізична особа - з дня народження і до її смерті, юридична особа - з моменту виникнення і до її припинення. У випадках, коли у відносинах представництва як особа, яку представляють, бере участь людина, вона може бути як дієздатною, так і недієздатною залежно від виду представництва. Дієздатність особи, яку представляють, у відносинах добровільного представництва є обов'язковою умовою їх виникнення. При виникненні відносин законного представництва дієздатність особи, яку представляють, або взагалі відсутня, або має відповідний обсяг залежну від віку людини або її статусу. Така особа може бути обмеженою у дієздатності або визнана недієздатною.

Представником може бути фізична або юридична особа, що має повноваження на здійснення юридичних дій від імені особи, яку вона представляє. Представник у всіх випадках повинен бути повністю дієздатним. Юридичні особи можуть виконувати функції представника, якщо це прямо передбачено законом, або якщо це не суперечить їх установчим документам. Третьою особою, з якою внаслідок дій представника встановлюються, змінюються або припиняються правовідносини з особою, яку представляють, може бути будь-яка особа, яка має достатній для вчинення відповідного правочину обсяг дієздатності.

Правовідносини представництва, враховуючи коло правових зв'язків, що виникають між їх учасниками, мають складну структуру. Участь третіх осіб у відносинах представництва обумовлює наявність в структурі представництва внутрішніх і зовнішніх правових зв'язків.

Внутрішні відносини представництва виникають між особою, яку представляють, і її представником. Ці відносини мають фидуціарний (особистий, довірчий) характер, що обумовлене тим, що особа, яку представляють, повинна довіряти представнику і бути впевненою, що при здійсненні представницьких повноважень він не порушить належні їй цивільні права й законні інтереси.

Зовнішні відносини представництва бувають двох видів: *відносини між представником і третьою особою* та *відносини між особою, яку представляють, і третьою особою*. Встановлення відносин, які виникають між особою, яку представляють, і третьою особою є результатом діяльності представника. Вони виникають на підставі правочину, укладеного представником від імені та в інтересах особи, яку він представляв, з третьою особою.

Беручи участь у зовнішніх відносинах представництва, представник зобов'язаний інформувати третю особу про представницький характер своїх дій і надавати документальні докази не тільки підстав виникнення і наявності, а іноді й змісту наданих йому повноважень. У відносинах законного представництва такими доказами можуть слугувати документи, що свідчать про факт родинних зв'язків між батьками та малолітніми дітьми, рішення суду про визнання особи недієздатною та паспорт особи, яка призначена її опікуном, тощо. У відносинах довірчого (комерційного) представництва значення доказів, які посвідчують не тільки факт виникнення, а й визначення змісту повноважень у відносинах представництва, можуть мати положення договору або довіреності.

Представництво необхідно відрізнити від інших подібних до нього, але різних за правовою природою відносин, що складають предмет цивільного права. Вони суттєво відрізняються за характером прав і обов'язків, які складають зміст таких правовідносин. Так, повноваження представника необхідно відрізнити від дій, що складають міру можливої поведінки посильного. Останній не укладає правочин, коли за дорученням однієї особи передає інформацію або речі Іншій. У відносинах, пов'язаних з укладенням правочину, він може передавати інформацію стосовно згоди контрагента з його умовами або повідомити про відмову від його укладення. Не мають статусу представників і особи, які надають лише технічну допомогу при укладенні правочину, наприклад, перекладають текст з іншої мови, друкують матеріали, займаються узгодженням їх умов тощо. Представник відрізняється і від посередника, який не укладає правочин від імені і в інтересах однієї із сторін. Посередник лише сприяє укладенню між ними правочину, а від свого імені вчиняє такі дії, як пошук контрагентів, проведення переговорів тощо. Вольові ж дії представника безпосередньо створюють, змінюють та припиняють цивільні права та обов'язки для особи, яку він представляє. Діяльність представника схожа з діяльністю комісіонера, який укладає правочин в інтересах комітента. Але комісіонер вчиняє правочин від свого імені і за рахунок комітента (ст. 1011 ЦК), а представник діє від імені особи, яку представляє. Не є представником також особа, яка хоча і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів (ч. 2 ст. 237 ЦК).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Мета представництва полягає у вчиненні представником правочинів в інтересах особи, яку він представляє. Тому представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, яку він одночасно представляє. Вчинення правочинів представником полягає у здійсненні ним власних дій, які відповідно до наданих йому повноважень створюють, змінюють або припиняють цивільні права та обов'язки у особи, яку представляють. Правовідносини представництва, враховуючи коло правових зв'язків, що виникають між їх учасниками, мають складну структуру. Участь третіх осіб у відносинах представництва обумовлює наявність в структурі представництва внутрішніх і зовнішніх правових зв'язків. За загальним правилом учасники цивільних відносин особисто набувають цивільні права та цивільні обов'язки шляхом укладення пра-

вочинів. Але не виключені випадки, коли вони за тих чи інших обставин позбавлені здатності або можливості самотійно здійснювати необхідні юридичні дії. Представництво забезпечує усунення юридичних або фактичних перешкод, які не дають фізичній або юридичній особі самотійно укласти той чи інший правочин.

II. ВИДИ ПРЕДСТАВНИЦТВА

Підставами виникнення представництва можуть бути договір, закон, акт органу юридичної особи. Виходячи з цього, розрізняють наступні **види представництва**: *представництво, що виникає на підставі договору, закону або акта органу юридичної особи*. Актами цивільного законодавства можуть бути встановлені й інші підстави виникнення представництва (ч. 3 ст. 237 ЦК). Обсяг і характер повноважень представника обумовлюються підставою його виникнення.

Представництво, що виникає на підставі договору, називають **добровільним** або **договірним**. Це означає, що на вчинення правочину від імені особи, яку представляють, повинна бути згода представника, виражена в договорі або безпосередньо в довіреності. **Різ-Представництво, яке виникає на підставі закону**, називається **законним і обов'язковим**. *Обов'язкове представництво виникає у випадках, коли і представник, і межі його повноважень встановлюються законом, незалежно від волі особи, яку представляють.*

Юридичними фактами, з якими пов'язується виникнення відносин законного представництва, виступають обставини, безпосередньо визначені законом, наприклад, родинні зв'язки батьків і дітей, встановлення опіки над малолітніми дітьми або недієздатними особами.

Представництвом, яке виникає на підставі акта органу юридичної особи, *вважаються правовідносини, у яких представник діє від імені і в інтересах юридичної особи, яку він представляє, у межах, визначених змістом розпорядчого акта її органу*. Особою, яку представляють, у цьому випадку виступає організація, що є юридичною особою, а функції представника виконують її працівники, котрі за родом своєї трудової діяльності повинні представляти її у відносинах з третіми особами. Прикладом видання органом юридичної особи розпорядчого акта, на підставі якого виникають відносини представництва, може бути наказ про призначення працівника на посаду, пов'язану із здійсненням представницьких функцій, зокрема, при укладанні правочинів. Змістом цього акта або окремою довіреністю (ч. 2 ст. 244 ЦК) визначаються повноваження цього представника.

У випадках, передбачених законом, юридичну особу у цивільних відносинах можуть представляти не тільки її органи, а й її учасники. Згідно з ч. 2 ст. 92 ЦК у випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників, які в цьому випадку визнаються її представниками. Якщо такий учасник відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, він зобов'язаний діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи у відносинах з третіми особами не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження (ч. 3 ст. 92 ЦК). Якщо члени органу юридичної особи чи інші особи, які відповідно до закону чи установчих документів юридичної особи виступають від її імені, порушують свої обов'язки щодо представництва, вони несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані юридичній особі (ч. 4 ст. 92 ЦК),

Особливим різновидом добровільного представництва є комерційне представництво, підставою для виникнення якого може бути цивільно-правовий договір, укладений між підприємцем, який виступає особою, яку представляють і комерційним представником. Договір комерційного представництва має бути укладений у письмовій формі, а його положення повинні визначати комплекс повноважень комерційного представника. Якщо договір не містить чіткого переліку і змістовної визначеності повноважень комерційного представника, їх обсяг визначається положеннями наданої йому довіреності.

Комерційний представник - це *особа, яка постійно та самостійно виступає від імені підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності* (ч. 1 ст. 243 ЦК), Представництво носитиме характер комерційного лише у випадках, коли комерційний представник займається вказаною діяльністю постійно та самостійно, і ця діяльність є однією із форм здійснення підприємництва. Комерційними представниками можуть бути юридичні особи, створені у встановленому законом порядку, або фізичні особи-підприємці.

Комерційний представник має право одночасно представляти дві сторони у договорі, якщо на це є їх згода, а також, якщо така можливість передбачена законом. У випадках одночасного представництва різних сторін у договорі, комерційний представник має право вимагати виплати винагороди, розмір якої визначається положеннями договору між ним та особою, яку він представляє. Крім виплати винагороди комерційний представник має право на відшкодування понесених ним при виконанні доручення витрат або збитків.

Не допускається здійснення комерційним представником від імені особи, яку він представляє, правочинів, котрі так чи інакше стосуються його особисто. Комерційний представник зобов'язаний тримати в таємниці відомості, які стали йому відомі про такі правочини, не тільки на момент їх укладення і здійснення, а й після виконання даного йому доручення. Відносини комерційного представництва пов'язані з договорами доручення, комісії, агентськими та дилерськими правочинами.

Однак особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені (агент, комісіонер), а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів (посередник), не є представниками.

В окремих сферах підприємницької діяльності комерційному представництву можуть бути притаманні особливості, які визначаються спеціальним законодавством (ч. 4 ст. 243 ЦК).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, підставами виникнення представництва можуть бути договір, закон, акт органу юридичної особи. Виходячи з цього, розрізняють наступні види представництва: представництво, що виникає на підставі договору, закону або акта органу юридичної особи. Актами цивільного законодавства можуть бути встановлені й інші підстави виникнення представництва (ч. 3 ст. 237 ЦК). Обсяг і характер повноважень представника обумовлюються підставою його виникнення.

Значення цього інституту в суспільному житті зумовлено тим, що представництво дає можливість оптимізації та активізації придбання та реалізації

суб'єктивних прав і обов'язків, а для недієздатних громадян є основним засобом їх участі в правовідносинах. За допомогою представництва можливі придбання й реалізація більшості матеріальних і низки процесуальних цивільних, а також інших за галузевою належністю суб'єктивних прав і обов'язків. Таким чином, представництво виступає як одна з важливих гарантій реального здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами права. Разом з тим особа представника не має закривати собою того, кого представляє, обмежувати його розсуд та права. З'ясування співвідношення між цими суперечливими цілями становить значний науковий інтерес.

ІІІ. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ДОВІРЕНОСТІ

Довіреність - це письмовий документ, що видається особою, яку представляють (довірителем), іншій особі (представнику) для представництва перед третіми особами.

Довіреність за своєю природою є одностороннім правочином. Його укладення, у свою чергу, має наслідком виникнення повноважень представника на вчинення правочинів та пов'язаних з ними інших і юридичних дій стосовно третіх осіб. Здійснення визначених довіреністю повноважень або відмова від їх здійснення є правом представника. За загальним правилом, довіреність може видаватися тільки дієздатними особами. Особи, які не є дієздатними у повному обсязі (наприклад, неповнолітні), можуть видавати довіреності на вчинення тих правочинів, які вони мають право вчиняти з урахуванням обсягу їх дієздатності. Довіреність свідчить про надання представнику довірителем відповідних повноважень стосовно вчинення правочину, стороною якого є третя особа, тому вона може бути надана їй безпосередньо.

Як правило, довіреність укладається у письмовій формі. Довіреність від імені юридичної особи повинна мати обов'язкову письмову форму, скріплюється її печаткою і видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами (ст. 246 ЦК),

Залежно від обсягу повноважень, що надаються представнику особою, яку він представляє, можна відокремити три види довіреності: *загальну (генеральну), спеціальну і разову*.

Загальна (генеральна) довіреність уповноважує представника на вчинення широкого кола правочинів та пов'язаних з ними юридичних дій (наприклад, генеральною є довіреність, яка видається керівникові філії юридичної особи).

Спеціальна довіреність надає повноваження на здійснення юридичних дій або правочинів певного типу. Якщо той, кого представляють, уповноважує на здійснення якого-небудь одного правочину або юридичної дії, то спеціальна довіреність у цьому випадку буде називатися разовою довіреністю (іноді її відокремлюють у самостійний вид довіреності). До спеціальної можна віднести довіреність, яка видається експедиторові на укладення правочинів стосовно вантажів.

Разова довіреність видається представнику на укладення одного правочину. Після здійснення дій представника, пов'язаних з його укладенням, разова довіреність втрачає силу.

Довіреність, як і будь-який інший правочин, має відповідати всім вимогам їх дійсності. Зокрема, положення ЦК визначають певні вимоги до форми довіреності. Згідно з ч. 1 ст. 245 ЦК вона повинна відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин, наприклад, довіреність на купівлю-продаж нерухомості має бути нотаріально посвідчена. Нотаріальному посвідченню підлягає також довіреність, що видається у порядку передоручення (ч. 2 ст. 245 ЦК). Згідно з ч. 3 ст. 245 ЦК до нотаріально посвідчених довіреностей прирівнюються: довіреність військовослужбовця або іншої особи,

яка перебуває на лікуванні у госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі. Така довіреність може бути посвідчена начальником цього закладу, його заступником з медичної частини, старшим або черговим лікарем. До нотаріально посвідчених прирівнюють також довіреності військовослужбовців, а в пунктах дислокації військової частини, з'єднання, установи, військово-навчального закладу, де немає нотаріуса чи органу, що вчиняє нотаріальні дії, - довіреності робітників, службовців, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців, їх довіреності можуть бути посвідчені відповідно командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ або закладів. Довіреність особи, яка перебуває у місці позбавлення волі (слідчому ізоляторі), має право посвідчити начальник місця позбавлення волі.

Довіреність на одержання заробітної плати, стипендій, пенсій, аліментів інших платежів та поштової кореспонденції (поштових переказів, посилок тощо) може бути посвідчена посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні або за місцем його проживання (ч. 4 ст. 245 ЦК). Законодавство передбачає наявність у довіреності обов'язкових відомостей (реквізитів), до яких слід віднести дату її вчинення. Довіреність, в якій не вказана дата її вчинення, є нікчемною (ч. 3 ст. 247 ЦК). Іншим обов'язковим реквізитом є підпис довірителя, а для довіреності, яка видається від імені юридичної особи - її печатка. Строк дії довіреності визначається її змістом. Якщо строк довіреності не встановлений, вона зберігає чинність до її припинення (ч. 1 ст. 247 ЦК).

Особа, якій видана довіреність, повинна особисто вчиняти ті дії, на які вона уповноважена. Представник може передати свої повноваження частково або у повному обсязі іншій особі, якщо уповноважений на це довіреністю або примушений до цього обставинами з метою охорони інтересів особи, яку він представляє (ч. 1 ст. 240 ЦК). Передоручення обов'язково оформляється нотаріально. Строк довіреності, виданої у порядку передоручення, не може перевищувати строку основної довіреності, на підставі якої вона видана (ч. 2 ст. 247 ЦК). Представник, який передав свої повноваження іншій особі, повинен повідомити про це особу, яку він представляє, та надати їй необхідні відомості про особу, якій передані відповідні повноваження (замісника). Невиконання цього обов'язку покладає на особу, яка передала повноваження, відповідальність за дії замісника як за свої власні (ч. 2 ст. 240 ЦК). Ця вимога законодавства обумовлена довірчим характером відносин представництва. Правочин, вчинений замісником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє (ч. 3 ст. 240 ЦК).

Підстави припинення представництва за довіреністю. Відповідно до ст. 248 ЦК до них слід віднести: закінчення строку довіреності; скасування довіреності особою, яка її видала; відмову представника від вчинення дій, що були визначені довіреністю; припинення юридичної особи, яка видала довіреність; припинення юридичної особи, якій видана довіреність; смерть особи, яка видала довіреність, оголошенім її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, обмеження її цивільної дієздатності; смерть особи, якій видана довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою; обмеження її цивільної дієздатності. У таких випадках представник зобов'язаний негайно

повернути довіреність довірителю. З припиненням представництва за довіреністю втрачає чинність передоручення. Слід зауважити, що у разі смерті особи, яка видала довіреність, представник зберігає свої повноваження за довіреністю для ведення невідкладних справ або таких дій, невиконання яких може призвести до виникнення збитків.

Від припинення представництва за довіреністю слід відрізняти скасування довіреності, яке є одним із юридичних фактів, з якими закон пов'язує добровільне припинення правовідносин представництва.

Відповідно до ст. 249 ЦК особа, яка видала довіреність, за винятком безвідкличної довіреності, може у будь-який час її скасувати. При цьому вона повинна негайно повідомити про це представника, а також відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими була видана довіреність. Відмова від цього права є нікчемною. Законом може бути встановлено право особи видавати безвідкличні довіреності на певний час.

Права та обов'язки щодо третіх осіб, що виникли внаслідок вчинення правочину представником до того, як він довідався або міг довідатися про скасування довіреності, зберігають чинність не тільки для особи, яка видала довіреність, але й для її правонаступників. Це правило не застосовується, якщо третя особа знала або могла знати, що дія довіреності припинилася.

Закон надає право не тільки особі, яка видала довіреність, скасувати її, а й право представнику відмовитися від вчинення дій, які були визначені довіреністю (ст. 250 ЦК). Відмова представника - це теж юридичний факт, з яким закон пов'язує припинення представницьких правовідносин.

Відмова від вчинення представницьких дій збігається за часом з обов'язком представника негайно повідомити про це особу, яку він представляє (ч. ч. 1, 2 ст. 250 ЦК).

Проте, якщо для особи, яка видала довіреність, право на її скасування, за правилом, не має обмежень (виняток, як вже зазначалося, стосується лише безвідкличних довіреностей), то представник обмежений у своєму праві відмовитися від вчинення певних дій. Так, відповідно до ч. 3 ст. 250 ЦК він не може відмовитися від вчинення дій, які були визначені довіреністю, якщо ці дії були невідкладними або такими, що спрямовані на запобігання завданню збитків особі, яку він представляє, чи іншим особам.

Крім цього, якщо представник не повідомить особу, яку він представляє, про відмову від довіреності, або не вчинить дій, які були невідкладними для запобігання завданню збитків цій особі, він несе відповідальність перед особою, яка видала довіреність, за завдані їй збитки (ч. 4 ст. 250 ЦК).

За загальним правилом, особа, яка діє в інтересах іншої особи, при укладенні певних правочинів повинна додержуватися меж наданих їй повноважень. **Якщо ж особа діє без повноважень або перевищує межі своїх повноважень, настають визначені законом правові наслідки. Повноваження - це можливі дії представника по укладенню правочину від імені та в інтересах особи, яку він представляє.**

Особа може розглядатися як така, що діяла без повноважень, коли правові підстави для здійснення нею певних юридичних дій взагалі відсутні, або повноваження хоча і Існували раніше, але на момент вчинення певних дій, зокрема, правочину, припинилися. Знав чи не знав про це представник, правового значення не має.

Від дій без повноважень істотно не відрізняються і дії з перевищенням повноважень. Під останнім необхідно розуміти такі дії представника при укладенні правочинів, що хоча й передбачені його повноваженнями, але при їх здійсненні він відступив від положень, визначених договором, довіреністю, законом або актом юридичної особи.

Повноваження можуть бути перевищені у якісному і кількісному відношенні. Перевищення якісних показників може стосуватися властивостей предмета правочину, вибору контрагента, обрання способу виконання правочину чи засобу забезпечення його виконання, а кількісних - ціни, числа, ваги, міри речей, строку дії укладеного правочину тощо.

Юридичні наслідки правочину, укладеного з перевищенням повноважень, законодавче визначені. Згідно зі ст. 241 ЦК правочин, вчинений представником з перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного його схвалення цією особою. Правочин вважається схваленим, зокрема, у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання. Наприклад, вчинила дії, які свідчать про початок виконання нею визначених змістом цього правочину обов'язків. Наступне схвалення правочину особою, яку представляють, створює, змінює і припиняє цивільні права та обов'язки з моменту вчинення цього правочину (ч. 2 ст. 241 ЦК).

Схвалення дій представника може здійснюватись шляхом письмової заяви про це або здійсненням конклюдентних дій, що свідчать про прийняття умов правочину довірителем. Однак слід пам'ятати, що шляхом конклюдентних дій можна схвалити лише правочин, який був укладений в усній формі. Такими конклюдентними діями можуть бути дії довірителя по використанню придбаної представником речі без письмового або усного схвалення факту її придбання, здійснення ним оплати понесених представником витрат тощо. У схваленні виражається воля довірителя прийняти умови і стати стороною правочину, укладеного від його імені і в його інтересах представником, який не був уповноважений на це. Відмова схвалити дії представника по укладенню правочину на умовах, які не влаштовують довірителя, спрямована на недопущення виникнення визначених його умовами прав та обов'язків між ним і третьою особою. Положення ст. 241 ЦК поширюються лише на випадки добровільного представництва.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, довіреність - це письмовий документ, що видається особою, яку представляють (довірителем), іншій особі (представнику) для представництва перед третіми особами. Довіреність за своєю природою є одностороннім правочином, укладення якого, у свою чергу, має наслідком виникнення повноважень представника на вчинення правочинів та пов'язаних з ними інших і юридичних дій

стосовно третіх осіб. Його укладення, у свою чергу, має наслідком виникнення повноважень представника на вчинення правочинів та пов'язаних з ними інших і юридичних дій стосовно третіх осіб. Здійснення визначених довіреністю повноважень або відмова від їх здійснення є правом представника. За загальним правилом, довіреність може видаватися тільки дієздатними особами. Особи, які не є дієздатними у повному обсязі (наприклад, неповнолітні), можуть видавати довіреності на вчинення тих правочинів, які вони мають право вчиняти з урахуванням обсягу їх дієздатності. Довіреність свідчить про надання представнику довірителем відповідних повноважень стосовно вчинення правочину, стороною якого є третя особа, тому вона може бути надана їй безпосередньо.

Залежно від обсягу повноважень, що надаються представнику особою, яку він представляє, можна відокремити три види довіреності; загальну (генеральну), спеціальну і разову.

ВИСНОВКИ ЗА ТЕМОЮ:

Сьогодні ми з вами розглянули ще одну важливу тему, впродовж якої нами були розглянуті питання представництва та довіреності. Отже, мета представництва полягає у вчиненні представником правочинів в інтересах особи, яку він представляє. Тому представник не може вчиняти правочин від імені особи, яку представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, яку він одночасно представляє. Вчинення правочинів представником полягає у здійсненні ним власних дій, які відповідно до наданих йому повноважень створюють, змінюють або припиняють цивільні права та обов'язки у особи, яку представляють. , довіреність - це письмовий документ, що видається особою, яку представляють (довірителем), іншій особі (представнику) для представництва перед третіми особами. Довіреність за своєю природою є одностороннім правочином, укладення якого, у свою чергу, має наслідком виникнення повноважень представника на вчинення правочинів та пов'язаних з ними інших і юридичних дій стосовно третіх осіб. Його укладення, у свою чергу, має наслідком виникнення повноважень представника на вчинення правочинів та пов'язаних з ними інших і юридичних дій стосовно третіх осіб. Здійснення визначених довіреністю повноважень або відмова від їх здійснення є правом представника. За загальним правилом, довіреність може видаватися тільки дієздатними особами. Правовідносини представництва, враховуючи коло правових зв'язків, що виникають між їх учасниками, мають складну структуру. Участь третіх осіб у відносинах представництва обумовлює наявність в структурі представництва внутрішніх і зовнішніх правових зв'язків. Значення цього інституту в суспільному житті зумовлено тим, що представництво дає можливість оптимізації та активізації придбання та реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, а для недієздатних громадян є основним засобом їх участі в правовідносинах. За допомогою представництва можливі придбання й реалізація більшості матеріальних і низки процесуальних цивільних, а також інших за галузевою належністю суб'єктивних прав і обов'язків. Таким чином, представництво виступає як одна з важливих гарантій реального здійснення прав і виконання обов'язків суб'єктами права. Разом з тим особа представника не має закривати собою того, кого представляє, обмежувати його розсуд та права. З'ясування співвідношення між цими суперечливими цілями становить значний науковий інтерес. Зазначені обставини зумовлюють актуальність даного питання, яка в умовах проголошеного в нашій державі повернення до загальнолюдських гуманістичних цінностей набуває особливого звучання.

Маю надію, що цю тему ви засвоїте добре, оскільки в масштабі дуже невеликого часу ми спромоглися зазначити ключові питання, на які ви будете звертати увагу при розгляді кожної наступної теми, а саме щодо захисту цивільних прав, цивільної відповідальності, як відбувається представництво при вчиненні будь-яких правочинів та таке інше.

У мене все, дякую за увагу. У кого є питання, будь-ласка, слухаю.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:**Питання до самоконтролю:**

11. У чому полягає значення представництва?
12. Які підстави виникнення представництва?
13. У чому полягають повноваження представника?
14. В яких випадках можлива реалізація своїх прав через представника?
15. Що таке довіреність?
16. Яка форма довіреності?
17. Які ви знаєте види довіреності?
18. Які підстави припинення дії довіреності?

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ
з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 12 Цивільно-правова відповідальність

(2 години)

для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро- 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

ВСТУП

- I. Поняття та види цивільно-правової відповідальності.
- II. Форми та умови цивільно-правової відповідальності.
- III. Підстави звільнення боржника від відповідальності.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

22. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996.- N 30.- ст. 141.
23. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
24. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2002 р. - N 21-22. - ст.135.
25. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003 р. - N 18, N 19-20, N 21-22.- ст.144.
26. Цивільно-процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV // Відомості Верховної Ради. - 2004. - № 40-42. - Ст. 492
27. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27.03.1993 р., №6

Наукові та навчально-методичні джерела:

1. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонova, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина .- 2003р.- 776с.
2. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. – К.: Істина. - 2004. – 224 с.
3. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер.- 2004. – 703с.
4. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях: Навчальний посібник /За ред. Є.О. Харитонova , О.М. Калітенко .-Х.: ТОВ “Одіссей”.-2002 – 640 с.
5. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг.ред. Я.М. Шевченко – Т.1. Загальна частина – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – с. 119-142.
6. Цивільне право України. Підручник: У 2 т./ За заг. редакцією В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К: Юрінком Інтер,2004. – Т.1.- 480 с.
7. Верховець А.А. Форми вини в сучасній вітчизняній цивілістиці // Вісник господарського судочинства. - 2005. - №3. – С. 214-219
8. Бервено С. Загальні засади цивільної відповідальності за порушення договірних зобов'язань // Юридична Україна. – 2006. - №5. – С.47-53
9. Примак В. Вади і переваги основних теоретичних концепцій цивільної вини // Юридична Україна. – 2006. - №5. – С. 54-58
10. Канзафарова І.С. Договірне регулювання відповідальності у цивільному праві // Держава і право. – 2006. – Вип. 33. – С. 246
11. Домбругова А. Відшкодування шкоди, завданої транспортним засобом // Юридичний вісник України. – 2007. - №20. – 19 травня. – С. 9

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою лекції є з'ясування теоретичних аспектів та практичної реалізації головних положень застосування цивільно-правової відповідальності, її поняття, види у всьому різноманітті, форми та умови застосування, а також підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності, такі як непереборна сила, випадок, а також форс-мажорні обставини.

Послідовне вивчення питань цієї теми дозволить студентам скласти чітке уявлення про поняття правочину та його особливості, юридичні підстави та наслідки визнання правочину недійсним, а також практики застосування цивільно-правових норм, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку світової спільноти проблема прав і свобод людини є однією з найактуальніших. У цьому напрямку прийнято низку міжнародних нормативно-правових актів, котрі визначають людину найвищою цінністю суспільства, а належне забезпечення її прав і свобод - головним обов'язком демократичної держави.

Преамбула до Загальної Декларації прав людини закріплює положення про те, що визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру. Преамбула до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права проголошує, що всі права людини «впливають із властивої людській особі гідності».

Ці ідеї відображені й у Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини - головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України).

Саме закріплення за державою обов'язку забезпечення прав і свобод людини дає можливість, у випадку порушення останніх, звернутися до суду з метою їх захисту та відновлення, а також за компенсацією шкоди, завданої таким порушенням.

У зв'язку з цим набуває особливої актуальності створення розвиненого механізму реалізації прав і свобод людини, зокрема права людини на відшкодування збитків та на компенсацію моральної шкоди.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами. Отже, першим питанням нашої сьогоднішньої лекції виступає: поняття та види цивільно-правової відповідальності.

І. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Цивільно-правова відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності. На неї поширюються загальні положення про юридичну відповідальність, але вона має й такі особливості, що змушують розглядати її як самостійну правову категорію, яка здебільшого служить забезпеченню виконання зобов'язань. Визначення цивільно-правової відповідальності є предметом спору в юридичній літературі вже не один десяток років. В теорії права існує точка зору окремих авторів (Матузова М., Смирнова В.) стосовно широкого розуміння юридичної (в тому числі цивільно-правової відповідальності). Вони поділяють цивільно-правову відповідальність на позитивну (тобто ту, яка виникає з моменту вступу осіб у цивільно-правові відносини і передбачає неухильне виконання особою всіх своїх обов'язків) та ретроспективну (тобто ту, яка настає у разі вчинення правопорушення і полягає у тому, що правопорушник зазнає негативних майнових наслідків). Однак вважається, що у такому розумінні поняття відповідальності втрачає юридичне значення і отожднюється з соціальною відповідальністю.

Цивільно-правову відповідальність необхідно відрізнити від **санкції за правопорушення**. Цивільно-правова відповідальність передбачає застосування санкції (засобу державного примусу) до правопорушника. Але не кожна санкція, яка встановлюється законодавством у разі порушення зобов'язання є реалізацією цивільно-правової відповідальності, а лише ті, в яких визначаються **додаткові** обтяження для правопорушника. Наприклад, *витребування майна з чужого незаконного володіння згідно ст.387 ЦК не є цивільно-правовою відповідальністю. Адже незаконний володілець не має права на це майно, а чого в особи немає, того її не можна й позбавити. На неї не накладаються і додаткові цивільно-правові обов'язки. На ній як лежав обов'язок повернути чуже майно, так і залишився. Якщо ж за невчасну передачу речі на незаконного володільця буде покладений обов'язок відшкодувати кредиторів шкоду, заподіяну такою не передачею, то тоді можна говорити про цивільно-правову відповідальність. Теж саме стосується й наслідків, які передбачені у ст. 620 ЦК, у разі невиконання зобов'язання передати індивідуально-визначену річ у власність або у користування кредиторів. Санкція по примусовому відібранню цієї речі та передачі її кредиторів теж не має ознак відповідальності, тому що примусовий характер носять ті дії боржника, які він мав би виконати в силу покладеного на нього обов'язку.*

Найбільшу підтримку отримало визначення цивільно-правової відповідальності, сформульоване Иоффе О.С.: **цивільно-правова відповідальність** — це система заходів примусового характеру за правопорушення (санкцій), що застосовуються до правопорушника у вигляді покладання на нього додаткових цивільно-правових обов'язків або позбавлення належного йому цивільного права.

Характерним для цивільно-правової відповідальності є те, що:

1. Вона є санкцією за правопорушення;
2. Тягне за собою негативні наслідки для правопорушника. Ці наслідки виражаються в позбавленні суб'єктивних цивільних прав або в покладенні додаткових цивільно-правових обов'язків. *Тобто при застосуванні до*

правопорушника заходів цивільної відповідальності у нього виникає обов'язок майнового характеру, якого не було до спричинення правопорушення. Відповідальність повинна проявлятися або у приєднанні до порушеного зобов'язання додаткового обов'язку (договірна відповідальність) або у виникненні нового обов'язку (деліктна відповідальність), якого до правопорушення не існувало. До того ж цьому обов'язку не кореспондує право одержання будь-якої вигоди або компенсації, тобто в результаті виконання додаткового обов'язку, боржник позбавляється майнового права не одержуючи еквівалента. Додаткові цивільно-правові обов'язки можуть мати різний характер (компенсування заподіяної потерпілому шкоди та незалежно від відшкодування шкоди - стягнення неустойки (штрафу або пені);

3. Реалізація санкції забезпечена можливістю застосування заходів державного примусу (добровільне відшкодування боржником збитків кредиторів також розглядаються як цивільно-правова відповідальність);
4. Існує цивільно-правова відповідальність в межах відповідного цивільного правовідношення, підставою виникнення якого є неправомірні дії (*сама цивільно-правова відповідальність не є правовідношенням*).
5. Майновий, як правило, характер цивільно-правової відповідальності, а так як регулюються і немайнові відносини можливо відшкодування моральної шкоди;
6. Відповідність обсягу цивільно-правової відповідальності розміру заподіяної шкоди (принцип еквівалентного відшкодування шкоди). Разом з тим, існує можливість перевищення розміру відповідальності у порівнянні з розміром заподіяної шкоди (наприклад, застосування штрафної неустойки, завдаток).
7. Юридична рівність сторін передбачає рівну відповідальність за однотипні правопорушення;
8. Майнові санкції, як правило, стягуються на користь потерпілого і тільки в випадках, прямо передбачених законом, в прибуток держави.

В процесі її реалізації цивільно-правова відповідальність виконує наступні функції:

1. Компенсаційну (відшкодування шкоди потерпілому, кредитору);
2. Виховно-попереджувальну (превенція нових правопорушень з боку порушника та інших осіб);
3. Охоронна (покарання порушника шляхом покладення на нього додаткових майнових обов'язків).

Цивільному законодавству відомі чотири види санкцій (відповідальності): конфіскаційні, стимулюючі (штрафні), компенсаційні та відмова у захисті суб'єктивного права.

- **Конфіскаційні санкції** передбачають безоплатне вилучення державою майна в якості санкції за правопорушення. Так, відповідно до ст.354 ЦК до особи може бути застосовано позбавлення права власності на майно за рішенням суду як санкція за вчинене правопорушення.
- **Стимулюючі санкції** – стягуються на користь потерпілої сторони і можуть бути встановлені як законом, так і згодою сторін. Стимулюючі санкції виступають в виді неустойки (штрафу, пені) і в сутності виконують функції спонуки

контрагенту до добросовісного виконання зобов'язань.

- **Компенсаційні санкції** – виконують функцію відновлення майнового стану потерпілого, відшкодування йому витрат у вигляді збитків, шкоди, ущербу.
- **Відмова у захисті суб'єктивного права** як цивільно-правова санкція застосовується до правопорушників, якщо, наприклад, згідно ст.1224 ЦК спадкоємці позбавляються права на спадкування майна, якщо вони умисно позбавили життя спадкодавця або будь-кого із спадкоємців.

Підсумовуючи сказане, звернімо увагу на таке. Цивільно-правова відповідальність має на меті не тільки поновити майновий стан потерпілого, а й покарати правопорушника. Цивільно-правове покарання відрізняється від покарання кримінального:

по-перше, майнові стягнення у цивільному праві відбуваються на користь потерпілого, а конфіскація у кримінальному праві провадиться на користь держави;

по-друге, цивільно-правова відповідальність може переходити на спадкоємців, тоді як кримінальне покарання має виключно особистий характер;

по-третє, порушниками цивільних прав, як і кримінальних, можуть бути декілька осіб, але вони притягуються до цивільно-правової відповідальності як одна особа (солідарна відповідальність);

по-четверте, до цивільно-правової відповідальності можуть притягуватись треті особи, які участі у правопорушенні не брали (субсидіарна відповідальність). У кримінальному праві такого не допускається;

по-п'яте, цивільно-правова відповідальність у виключних випадках, передбачених у законі настає без вини (наприклад, відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки – ст. 1187 ЦК);

по-шосте, учасники договірних цивільно-правових відносин можуть встановлювати розмір відповідальності на випадок порушення умов договору. Таким чином, сфера застосування цивільно-правової відповідальності набагато ширша, ніж будь-якої іншої юридичної відповідальності, а її форми й види дають можливість потерпілому найбільш повно захистити свої порушені права.

Види цивільно-правової відповідальності. Цивільно-правова відповідальність поділяється на види. В основу такого поділу можуть бути покладені різні критерії. Залежно від підстав виникнення розрізняють **договірну та недоговірну відповідальність**.

Договірна відповідальність виступає у вигляді санкції за порушення договору. *Якщо боржник вчасно не передає речі, не виконує роботи або виконує її неналежним чином, то він повинен відшкодувати кредитором збитки, заподіяні таким невиконанням, а у випадках, передбачених законом або договором, — сплатити і неустойку.* При цьому у більшості випадків вважається, що попереднє зобов'язання боржника залишилось, і кредитор має право вимагати його виконання.

На протилежність договірній **недоговірна відповідальність** настає у разі заподіяння особою шкоди будь-якій іншій особі. Позадоговірна відповідальність має місце тоді, коли відповідна санкція застосовується до правопорушника, який не перебуває у договірних відносинах з потерпілим.

Юридичне значення розмежування договірної і недоговірної відповідальності

полягає в тому, що форми та розмір недоговірної відповідальності встановлюються тільки законом, а форми й розмір договірної відповідальності визначаються як законом, так і договором. При укладені договору сторони можуть передбачити відповідальність за такі правопорушення, за які чинне законодавство не передбачає будь-якої відповідальності.

Сторони можуть також знизити або підвищити розмір відповідальності порівняно із встановленим законом. Проте, диспозитивність договірної відповідальності також має певні межі, встановлені законом. Правочин, яким скасовується чи обмежується відповідальність за умисне порушення зобов'язання, є нікчемним (ч.3 ст.614 ЦК).

Залежно від характеру розподілу відповідальності декількох осіб розрізняють **часткову, солідарну і субсидіарну** відповідальність.

Часткова відповідальність має місце тоді, коли кожний із боржників несе відповідальність тільки в тій частині, яка випадає на нього відповідно до законодавства або договору. Часткова відповідальність має значення загального права і застосовується тоді, коли законодавством або договором не встановлено солідарної або субсидіарної відповідальності. Частки, що випадають на кожного з відповідальних осіб, визнаються рівними, якщо законодавством або договором не встановлено інший їх розмір. Зокрема, ст. 540 ЦК передбачено, що якщо у зобов'язанні беруть участь кілька боржників, кожний з них повинен виконати обов'язок у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства.

Солідарна відповідальність (ст.543 ЦК) характеризується тим, що кредитор може вимагати відшкодування збитків як від усіх боржників разом, так і від кожного з них окремо, причому як повністю, так і в частині боргу. За чинним цивільним законодавством солідарна відповідальність настає лише у випадках, прямо передбачених законом чи договором. Прикладом солідарної відповідальності, передбаченої законом, є відповідальність кількох осіб за спільне заподіяння шкоди.

Субсидіарна відповідальність – ст.619 ЦК (її ще називають додатковою відповідальністю) застосовується тоді, коли у зобов'язанні беруть участь два боржники, один з яких є основним, а другий — додатковим. Суть субсидіарної відповідальності полягає в тому, що перед тим, як звернутись з вимогою до додаткового боржника, кредитор повинен притягнути до відповідальності основного боржника. І лише у разі неспроможності останнім відшкодувати збитки або його відмови від задоволення позову кредитор може притягти до відповідальності додаткового боржника. *Так, батьки або піклувальники можуть бути субсидіарними відповідачами за шкоду, заподіяну неповнолітнім віком від 15 до 18 років. Загальне правило передбачає, що неповнолітній сам повинен відшкодувати заподіяну шкоду. Ї лише коли у нього немає майна або заробітку, достатнього для цього, до відповідальності притягуються батьки, усиновителі чи піклувальники, за наявності їх вини.*

За розміром відповідальність буває **повною, обмеженою і підвищеною (кратною)**. Загальне правило передбачає настання відповідальності в **повному**

розмірі (ст.1166 ЦК). Воно поширюється як на договірну, так і на позадоговірну відповідальність. Але у випадках, передбачених законом, розмір відповідальності може бути **обмеженим** (ст.616 ЦК встановлює таку можливість стосовно окремих зобов'язань, якщо порушення сталося з вини кредитора). Це правило застосовується не тільки до такої форми відповідальності, як стягнення збитків, а й до інших. Обмеження відповідальності може бути обумовлено певним видом діяльності боржника (ст.113 Статуту залізниць України), поведінкою самого кредитора (ст. 616 ЦК) або потерпілого (ст.1187 ЦК), майновим станом громадянина, який заподіяв шкоду (ч.2 ст.1193 ЦК). Укладаючи договір, сторони можуть передбачити умови про зменшення збитків, про додаткові підстави звільнення боржника від відповідальності, але не про повне звільнення його від відповідальності за порушення договору. Угода про обмеження відповідальності договором, якщо в законі передбачено інше (повна або збільшена відповідальність), вважається нікчемною. Нікчемною також є угода сторін про обмеження відповідальності за навмисне заподіяння шкоди. Наприклад, нікчемним визнається правочин щодо звільнення продавця від відповідальності або щодо її обмеження у разі витребування товару у покупця третьою особою (ст.661 ЦК); нікчемними визнаються умови договору, що обмежують права покупця – фізичної особи порівняно з правами, встановленими законодавством, у тому числі законодавством про захист прав споживачів (ст. 698 ЦК).

Також законом або договором може бути передбачено підвищений розмір відповідальності. *Наприклад, кратна відповідальність за пошкодження або втрату книг, документів може бути передбачена Правилами користування бібліотечним фондом на підставі Закону України "Про бібліотеку та бібліотечну справу" від 27 січня 1995 року. За ст. 1200 ЦК розмір відшкодування шкоди, завданої смертю потерпілого, може бути збільшений законом.*

За окремі види правопорушень встановлено особливості відповідальності. Так, деякими особливостями характеризується цивільно-правова відповідальність за невиконання грошових зобов'язань. Ця відповідальність настає у вигляді сплати процентів за грошову суму, якою боржник користувався. В разі прострочення виконання боржник зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних з простроченої суми, якщо законом або договором не встановлений інший розмір процентів. (ст.625 ЦК). Форми та розміри цивільної відповідальності за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань суб'єктами підприємницької діяльності врегульовані прийнятим 22 листопада 1996 р. Законом "Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань". Згідно з названим законом, у разі затримки зарахування грошових надходжень на рахунок клієнта банки сплачують на користь одержувачів грошових коштів пеню, яка обчислюється у відсотках від суми простроченого платежу і може досягати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня.

Має специфіку **відповідальність боржника за прострочення виконання зобов'язання** (ст. 612 ЦК). Вона полягає в тому, що боржник, який прострочив

виконання, відповідає перед кредитором за збитки, завдані простроченням, і за можливу шкоду майна, що випадково настала після прострочки. Іншими словами, він несе ризик відповідальності за випадкове пошкодження або знищення майна, яким він користувався. Наприклад, якщо наймач невчасно повернув найняте майно і це майно в період прострочки було випадково пошкоджене або знищене, то незалежно від вини боржника він повинен буде відшкодувати збитки кредиту.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, необхідно надати висновок, що цивільна відповідальність - одна з форм юридичної відповідальності, суть якої полягає у примусовому впливі на порушника цивільних прав і обов'язків шляхом застосування щодо нього санкцій, які тягнуть за собою додаткові невикладні майнові наслідки. Поділ цивільно-правової відповідальності на види може відбуватися за різноманітними критеріями залежно від того, для чого такий поділ здійснюється. Види цивільно-правової відповідальності розрізняються за інститутами цивільного права: інститутом договірних зобов'язань та інститутом позадоговірних зобов'язань. Залежно від *підстав* застосування відповідальності розрізняють відповідальність договірну і позадоговірну (деліктну); *суб'єктів* - цивільно-правова відповідальність може бути індивідуальною або спільною (частковою, солідарною, субсидіарною); *характеру* відповідальності - виокремлюють міри, що впливають безпосередньо на свідомість особи (міри особистого характеру), і ті, що впливають опосередковано через майнові права й інтереси правопорушника; *цілей* відповідальності - міри відповідальності можна поділити на відновлювальні (відшкодування шкоди) і каральні (репресивні і превентивні) (стягнення неустойки, конфіскаційні міри та ін.); розмірів і обсягу - відповідальність буває повна, обмежена, підвищена; *характеру поділу відповідальності* між кількома правопорушниками - виокремлюють часткову, солідарну і субсидіарну відповідальність.

II. ФОРМИ ТА УМОВИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Під **формою цивільно-правової відповідальності** розуміють форму вираження додаткових майнових обтяжень, що покладаються на правопорушника. В залежності від характеру санкцій міри цивільно-правової відповідальності можуть бути класифіковані на **загальні** і **спеціальні** форми відповідальності. Загальною формою цивільно-правової відповідальності є покладення на правопорушника обов'язку відшкодувати збитки, спричинені його неправомірними діями (ст. 611 (договірна), 1166 ЦК (недоговірна)). Загальний характер цієї форми відповідальності обумовлюється тим, що,

- **по-перше**, збитки є найбільш поширеними наслідками порушення цивільних прав;
- **по-друге**, стягнення збитків здійснюється в усіх випадках порушення зобов'язання, за деякими винятками, передбаченими законом або договором;
- **по-третє**, відшкодування збитків — це засіб відповідальності, який застосовується при порушенні будь-якого зобов'язання (як договірного, так і позадоговірного). Норма загальної частини ЦК (ст. 611 ЦК), дія якої поширюється на всі види зобов'язань, якщо інше не встановлено в спеціальній нормі, закріплює правило, що в разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником він зобов'язаний відшкодувати кредиторів завдані ним збитки.

Спеціальними формами цивільно-правової відповідальності є покладення нових або додаткових цивільно-правових обов'язків: сплата неустойки (ст.550 ЦК), позбавлення суб'єктивного права: втрата завдатку (ст.571 ЦК), вилучення або знос свавільно побудованого будинку (ст. 376 ЦК), двостороння реституція як наслідок визнання правочину недійсним (ст.216 ЦК) і т.п.

Цивільно-правова відповідальність може мати місце при наявності **складу правопорушення**. *Саме склад цивільного правопорушення є тим юридичним фактом, який породжує правовідносини між правопорушником і потерпілим й створює певні претензії потерпілого та обов'язки порушника відшкодувати шкоду, заподіяну протиправними діями.*

Окремі частини цивільно-правового порушення прийнято називати **умовами цивільно-правової відповідальності**. *За різних умов настають різні форми цивільно-правової відповідальності. Як зазначалося, загальною формою такої відповідальності є відшкодування збитків.* Сукупність умов, за яких може наставати відповідальність у вигляді відшкодування збитків, називають **загальним складом цивільно-правової відповідальності**. До таких умов належать: а) наявність реальних збитків; б) протиправність поведінки боржника; в) причинний зв'язок між протиправною дією і збитками; г) вина боржника. *Зупинимося на кожній із зазначених умов.*

Обов'язковою підставою виникнення цивільної відповідальності у формі відшкодування збитків є наявність шкоди, яка настала у зв'язку з правопорушенням. **Збитки** — це об'єктивне зменшення яких-небудь майнових благ кредитора, пов'язане з обмеженням його інтересів як учасника певних суспільних відносин. В

юридичній науці зустрічається визначення збитків як **грошової оцінки** тієї шкоди, яка спричинена неправомірними діями однієї особи майну іншої. Але збитки — це самостійне поняття, яке слід відокремлювати від такої категорії, як «шкода».

Відповідно до ч. 2 ст. 22 ЦК обсяг збитків, які підлягають відшкодуванню, складають втрати, яких особа зазнала у зв'язку із знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права, а також доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Збитки поділяються на два різновиди:

1) прямі (реальні) збитки та 2) упущена вигода (неодержані доходи).

Пряма (реальна) шкода може виражатися у: 1) витратах кредитора, які він зробив у зв'язку з порушенням зобов'язання; 2) втраті майна, яке належало кредиторіві або 3) пошкодженні цього майна. Пряма шкода у своїй сутності відображає різницю між майном, що існувало, та наявним майном кредитора, тобто зменшення розміру цього майна.

Шкода у цивільному праві може мати як майновий, так і особистий характер. Шкода — це негативні наслідки майнового і немайнового характеру, які настали для суб'єкта права стосовно як до існуючих, так і можливих (ще не існуючих) благ.

Невиконання боржником свого зобов'язання перед кредитором створює загрозу майновим інтересам останнього. Щоб уникнути негативних майнових наслідків, кредитор робить витрати. Не всі витрати кредитора вважаються законом збитками та підлягають відшкодуванню боржником. Відшкодуванню підлягають лише ті витрати, які характеризуються двома ознаками.

- **По-перше**, відповідно до чинного цивільного законодавства кредиторіві компенсуються лише ті витрати, які ним вже були зроблені як наслідок порушення зобов'язання.
- **По-друге**, до витрат можуть бути віднесені сплата грошових сум кредитором у процесі очікування виконання зобов'язання, доцільність яких відпала внаслідок його невиконання, *(наприклад, орендна плата за складське приміщення для товару, який не був наданий)*, а також витрати, що зробив кредитор вже після порушення зобов'язання *(наприклад, оплата транспортних послуг при поверненні постачальникові недоброякісної продукції)*.

Втрата майна можлива у вигляді як фізичної загибелі речей, так, юридичної неможливості повернення речей до майнової сфери кредитора (неможливість витребування майна у добросовісного набувача—ст. 387 ЦК).

Пошкодження майна — це поломка, руйнування або інші його зміни, що викликають зниження цінності цього майна внаслідок обмеження можливості використання його за призначенням.

Другий різновид збитків — **упущена вигода або неодержані кредитором доходи**. Упущена вигода відображає різницю між можливим розміром майна кредитора у майбутньому, якщо б зобов'язання було виконано, та наявним майном. *Прикладом упущеної користі може бути випадок, коли наймач пошкодив найнятий автомобіль, внаслідок чого наймодавець не тільки був змушений затратити кошти на ремонт автомобіля, а й не отримав прибутку, який він мав би від перевезення*

пасажирів, якби не було правопорушення.

Витрати можуть набути значення збитків як у момент, коли кредитор їх робить, так і тоді, коли вони перетворюються на збиток пізніше у зв'язку з іншими обставинами. У першому випадку боржник, який порушив зобов'язання, тим самим спричиняє загрозу майновим інтересам кредитора. Щоб захистити свої інтереси, кредитор робить витрати для досягнення того ж результату, який передбачався при виконанні зобов'язання, або для того, щоб запобігти заподіяння ще більшої шкоди. У другому випадку кредитор робить витрати заради підготовки умов для досягнення певного результату, маючи на увазі виконання зобов'язання боржником. Якщо останній порушує зобов'язання, мета не досягається і витрати кредитора є невиправданими, тобто збитковими. *Наприклад, підприємство або суб'єкт підприємницької діяльності планує діяльність, у тому числі одержання прибутку, за певний період своєї господарської діяльності, враховуючи укладені ним договірні зобов'язання. Таким чином, якщо боржник порушує зобов'язання, кредитор позбавляється можливості одержати дохід за даний період своєї діяльності.*

Упущена вигода відрізняється від прямої шкоди тим, що розмір її встановити можливо з деяким припущенням. Цивільно-правова відповідальність ґрунтується на принципі повного відшкодування збитків, заподіяних порушенням зобов'язання. Це означає, що розмір збитків, які підлягають відшкодуванню боржником, становить суму, рівну тій шкоді (включаючи упущену вигоду), якої зазнав кредитор внаслідок порушення зобов'язання. Обов'язок доказування факту наявності збитків та їх розміру покладений на кредитора (п.2 ст. 623 ЦК). При визначенні розміру збитків до уваги беруться лише точні дані, які мають безспірне підтвердження. Збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, - у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення. При визначенні неодержаних доходів враховуються заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання (ст.623 ЦК).

Протиправність поведінки боржника. Протиправною визнається така поведінка, яка порушує норму права, незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про протиправність своєї поведінки. *За порушенням норми цивільного права завжди стоїть порушення суб'єктивного права потерпілої особи. Як зазначалось, правомірними діями особа здійснює своє право, протиправними — порушує право інших осіб.* Протиправність як елемент відповідальності обумовлена наявністю норм, які встановлюють заборону на окремі види діяння або прямо передбачають певну поведінку. В сфері цивільних правовідносин протиправна поведінка суб'єкта порушує не тільки об'єктивні суспільні відносини, а й суб'єктивні права особи.

Роль критеріїв визначення протиправності можуть виконувати підстави виникнення зобов'язань. Так, протиправними є заподіяна шкода, порушення договору або умов адміністративного акта чи односторонньої угоди.

Протиправна поведінка знаходить вираження у вигляді протиправної **активної**

або **пасивної дії**. Активна дія боржника буде протиправною, якщо вона або прямо заборонена законодавчим актом, або суперечить певному правовому актові, договорі або умовам односторонньої угоди. *Наприклад, ст. 525 ЦК України не допускає односторонньої відмови від виконання зобов'язання, ст. 12 Закону "Про захист прав споживачів" зобов'язує продавця після оплати передати споживачеві товар належної якості.*

Пасивна дія буде протиправною лише за умови, коли на особу покладено обов'язок діяти за певних обставин. *Протиправною пасивною дією буде поведінка громадянина, який знайшов загублену кимось річ і не повідомив про це особу, що її загубила (ст. 337 ЦК України).* В силу того, що цивільне право містить велику кількість диспозитивних норм, то протиправними визнаються такі дії, які хоча і не передбачені конкретними нормами, але такі, що протиричають загальним засадам і змісту цивільного законодавства.

Причинний зв'язок між протиправною поведінкою і збитками чи іншими негативними наслідками, що настали для потерпілої сторони. На причинний зв'язок як на одну з необхідних умов відповідальності звертається увага в ч. 2 ст. 612 ЦК України. У цій статті сказано, що "боржник, який прострочив виконання зобов'язання відповідає перед кредитором за завдані простроченням збитки". Причинний зв'язок — об'єктивно існуючий зв'язок між поведінкою боржника і наслідком, який настав.

У тих випадках, коли наслідок є проявом випадкового, незакономірного збігу певних обставин, серед яких поведінка боржника не є істотною, причинний зв'язок, в розумінні законодавця, відсутній. Існують різні теорії щодо характеру причинного зв'язку: необхідний і випадковий причинний зв'язок, можливий і дійсний причинний зв'язок.

Прихильники теорії необхідного причинного зв'язку (Г.Матвєєв, Б.Антимонов) вважають, що серед причин негативних наслідків можуть бути як об'єктивно необхідні, так і випадкові. Відповідно до теорії можливого і дійсного причинного зв'язку існують два види фактів: перші створюють лише можливість настання негативних наслідків, а другі перетворюють цю можливість у дійсність. Лише другі обставини перебувають з наслідками в безпосередньому причинному зв'язку. Всі ці теорії мають як позитивні, так і негативні моменти. На практиці при встановленні причинного зв'язку, який має юридичне значення для відповідальності, необхідно враховувати, що таким він буде лише тоді, коли шкода є необхідним, закономірним та неминучим наслідком протиправних дій особи.

Вина боржника. Вина — це певне психічне ставлення особи до своєї неправомірної поведінки та її наслідків. Вина є суб'єктивною умовою відповідальності: Особа, яка порушила зобов'язання несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом (ч.1 ст.614 ЦК). Застосування цього поняття в цивільному праві має свої особливості:

1. У кримінальному праві діє презумпція невинності, а у цивільному діє презумпція винності боржника. Відсутність власної вини в цивільному праві доводиться особою, яка порушила зобов'язання. Боржник буде вважатися винним доти, доки не

доведе свою невинність (п.2 ст.614 ЦК).

2. Кримінальне право надає великого значення розрізненню форм вини — з умислу чи необережності. В цивільному праві форма вини, як правило, не впливає на розмір відповідальності. Істотного значення встановлення форми вини набуває лише у разі:

- Можливості скасування або обмеження відповідальності за порушення зобов'язання (у випадку умисного порушення не допускається – п. 3 ст.614 ЦК)
- невиконання зобов'язання обома сторонами (змішана вина). Згідно з п. 2 ст. 616 ЦК України, суд вправі зменшити розмір відповідальності боржника, якщо кредитор навмисно або з необережності сприяв збільшенню своїх збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання, або не вжив заходів щодо їх зменшення.

Так як цивільне законодавство не дає визначення окремих форм вини, нерідко для їх характеристики використовують положення Кримінального Кодексу України (ст.24, 25 КК). Але якщо визначення умислу можливо застосувати, то для визначення простої та грубої необережності необхідно використання оціночного критерію, відомого ще римському приватному праву. З врахуванням цього критерію груба необережність – це невиявлення елементарної завбачливості, дбайливості – такої, якої можна вимагати від будь-якої і кожної особи. Простою необережністю вважається не проява підвищеної дбайливості – такої, якої можна вимагати від “доброго господаря”. Так, умисел або груба необережність поклажадавця звільняють професійного зберігача від підвищеної (незалежно від вини) відповідальності за втрату або пошкодження майна, переданого на зберігання (п.2 ст.950 ЦК).

3. Кримінальна відповідальність не може настати у разі відсутності вини особи, яка притягується до відповідальності. В цивільному праві мають місце випадки, коли відповідальність боржника настає за відсутністю з його боку вини, якщо це передбачено законом або договором. Так, за 2.1 ст. 612 ЦК України боржник, який прострочив виконання, відповідає перед кредитором за збитки, завдані простроченням, і за неможливість виконання, що випадково (тобто за відсутності його вини) настала після прострочення. Відповідальність без вини передбачена у випадку спричинення шкоди джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК України), за договором зберігання для організацій (п.2 ст. 950 ЦК України), відповідно до Статуту залізничного транспорту за невиконання місячних завдань транспортними організаціями по наданню пересувних засобів і підприємствами-відправниками – по наданню вантажів до відправки. Відповідальність без вини може бути передбачена і згодою сторін в укладеному договорі (п.1 ст. 614 ЦК України).

Для притягнення особи до цивільно-правової відповідальності потрібен або повний склад правопорушення, що складається з чотирьох елементів (протиправність, шкода, причинний зв'язок, вина), або у випадках, зазначених у законі чи договорі, - неповний, усічений склад – протиправність і вина (при стягненні неустойки, втрати завдатку тощо). За відсутності хоч би одного з цих елементів (крім випадків безвинної відповідальності) цивільна відповідальність не

настає.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що під формою цивільно-правової відповідальності розуміють форму вираження додаткових майнових обтяжень, що покладаються на правопорушника. В залежності від характеру санкцій міри цивільно-правової відповідальності можуть бути класифіковані на загальні і спеціальні форми відповідальності. Загальною формою цивільно-правової відповідальності є покладення на правопорушника обов'язку відшкодувати збитки, спричинені його неправомірними діями (ст. 611 (договірна), 1166 ЦК (недоговірна). обсяг збитків, які підлягають відшкодуванню, складають втрати, яких особа зазнала у зв'язку із знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права, а також доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Збитки поділяються на два різновиди:

- 1) прямі (реальні) збитки та 2) упущена вигода (неодержані доходи).

III. ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ БОРЖНИКА ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Закріплення в цивільному законодавстві вини як обов'язкової підстави відповідальності дає змогу стверджувати, що відповідальність у цивільному праві не є абсолютною, а поширюється до певних меж. Цими межами виступають обставини, наявність яких звільняє зобов'язану особу від цивільно-правової відповідальності.

Ще в римському праві були визначені дві обставини, які звільняли боржника від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання: випадок (казус) та непереборна сила (ст.617 ЦК).

Випадок (казус) — це суб'єктивна підстава звільнення від цивільно-правової відповідальності. Випадок (казус) має місце тоді, коли психічне ставлення суб'єкта до своїх дій (бездіяльності) та їх результатів виражається в неусвідомленні і неможливості усвідомлення протиправності своєї поведінки та непередбаченні її протиправних наслідків. Іншими словами, при наявності випадку відсутня вина боржника, а за відсутності вини немає цивільно-правової відповідальності, крім ситуацій, коли законом або договором передбачена підвищена відповідальність (незалежно від вини). До підстав звільнення від відповідальності по зобов'язанням закон відносить і адміністративні акти компетентних органів державного управління, які спеціально направлені на обмеження або припинення тих чи інших дій по виконанню зобов'язань. До них відносяться: оголошення карантину, призупинення руху на транспорті, заборона перевезення яких-небудь вантажів. Не вважається випадком, зокрема, недодержання своїх обов'язків контрагентом боржника, відсутність на ринку товарів, потрібних для виконання зобов'язання, відсутність у боржника необхідних коштів (ст.617 ЦК).

Випадок необхідно відмежовувати від вини, яка проявляється у формі необережності. Головним критерієм розмежування цих двох категорій є момент передбачення. Вина певною мірою завжди пов'язана з передбаченням (або його можливістю чи необхідністю). Обставини, які перебувають за межами того, що суб'єкти могли та повинні були передбачити, В. Тархов називає випадками. Такі обставини є перешкодою до правильного розуміння та оцінки людиною своєї діяльності і не дають їй змоги навіть припустити можливість настання несприятливих наслідків цієї діяльності.

Непереборна сила — це об'єктивне явище, тобто подія, яка не залежить від волі, свідомості та бажання людини. Іноді непереборну силу називають кваліфікованим випадком. У зв'язку з тим, що в цивільному законодавстві в окремих випадках передбачена відповідальність незалежно від вини, то непереборна сила набуває значення межі цивільно-правової відповідальності. Так, дія непереборної сили звільняє від відповідальності «професійного охоронця» за втрату, нестачу або пошкодження переданого на зберігання майна (ст. 950 ЦК) та володільця джерела підвищеної небезпеки за шкоду, заподіяну цим джерелом (ст. 1187 ЦК).

У чинному цивільному законодавстві (ст. 263 ЦК) непереборна сила визначається як **надзвичайна** або **невідворотна** за даних умов подія. Під **надзвичайною подією** розуміється явище, яке перевищує все звичайне і ординарне,

тобто виключне, дуже велике за силою чи ступенем прояву або несподіване в своїй дії. *Надзвичайність явищ може проявлятися в різних аспектах. Як правило, такі явища мають велику потужність та руйнівну силу. Але в деяких випадках надзвичайність полягає в рідкості виникнення тієї чи іншої події, сильному первісному імпульсі або масштабності. Невідворотність дії* непереборної сили чи шкоди, яка заподіюється нею, тісно пов'язана з її надзвичайним характером. Така невідворотність є об'єктивною, тобто питання передбачення дії непереборної сили не має значення для звільнення боржника від відповідальності. Наслідки дії непереборної сили неможливо відвернути будь-якими засобами, наявними у даної особи в конкретних умовах, навіть тоді, коли ця особа могла передбачити цю непереборну силу. *Наприклад, якщо капітан корабля, що знаходиться в морі, знав про шторм, він не міг запобігти втраті та пошкодженню вантажу внаслідок дії цього шторму.*

До обставин непереборної сили відносять як стихійні природні явища (землетрус, повень, шторм та ін.), так і суспільні явища (воєнні дії, страйки, мораторії та ін.). Явище, яке визнається непереборною силою, завадило особі вчинити певні дії, або ж, навпаки, спонукало її до таких дій.

Поняття непереборної сили носить **відносний характер**, тобто одне і те ж явище в одному випадку визнається непереборною силою, а в іншому — ні. *Критерієм визначення події як непереборної сили є її специфічні ознаки: надзвичайність та невідворотність за даних умов. До того ж по мірі розвитку науково-технічного прогресу і в зв'язку з цим з підвищенням можливостей опору стихійним явищам уявлення про непереборну силу теж трансформується.*

Хоча непереборна сила — це об'єктивно випадкова обставина, але боржник не повинен примирятися з неминучістю настання шкоди в результаті її дії. Йому належить вчиняти опір негативному впливу непереборної сили всіма можливими засобами.

Непереборна сила — це загально правова категорія. Дія непереборної сили звільняє зобов'язану особу як від договірної, так і від позадоговірної відповідальності. Явище (подія), що визнається непереборною силою, — це об'єктивно випадковий, зовнішній чинник щодо діяльності відповідальної особи. Але, будучи об'єктивно випадковим явищем, непереборна сила причинно-необхідно пов'язана і з діяльністю, і з шкідливими наслідками, що настали.

Ще однією обставиною, яка звільняє від цивільної відповідальності, є **форс-мажор**. У нормативних актах і літературі спостерігається ототожнення поняття форс-мажору з категорією непереборної сили. *На рівні термінології в перекладі з латинської означає «непереборна сила», а за транскрипцією читається як форс-мажор. До того ж правові системи більшості зарубіжних держав не знають загально правової категорії «непереборна сила», що звільняє як від договірної, так і позадоговірної відповідальності.*

Міжнародні норми завжди визнавали форс-мажорні обставини підставою звільнення від відповідальності при порушенні зобов'язань за зовнішньоекономічним договором. Це знайшло своє закріплення в Положенні про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів), затверджене наказом МЗЕЗторгу України від 21

вересня 2001 р. № 833. Згідно з цим та деякими іншими нормативними актами, що регулюють механізм укладення міжнародних економічних договорів (контрактів), **форс-мажор** є обставиною, яка звільняє сторони договору від відповідальності у випадках невиконання ними взятих на себе зобов'язань або прострочення виконання договору. При настанні обставин форс-мажору строк виконання контракту для сторони, на яку впливає обставина, відсувається на весь період її дії до моменту усунення її наслідків. Отже, невиконання зобов'язання в зазначений строк, викликане форс-мажорними обставинами, не визнається простроченням і не призводить до штрафних санкцій для зобов'язальної сторони договору. **Форс-мажор** — це юридичний факт, що спричиняє неможливість виконання договірних зобов'язань у строк. Для того щоб обставина була визнана форс-мажором, вона повинна настати після укладення договору, але аж ніяк не під час його укладення. У противному разі договір просто не укладається. Якщо одна із сторін заздалегідь знала про неможливість виконання договірних зобов'язань та приховала цей факт від контрагента, то договір визнається недійсним з покладенням відповідальності на винну сторону.

Як і непереборна сила, форс-мажор являє собою зовнішню щодо діяльності зобов'язаної особи обставину, яка не залежить від її волі та бажання. Проте **форс-мажор** — це неможливість виконання зобов'язань у результаті цілеспрямованих дій осіб, що перебувають за межами зобов'язання. У зв'язку з цим, як форс-мажорні обставини, що звільняють сторони від відповідальності за невиконання (неналежне виконання) договірних зобов'язань, повинні бути передбачені тільки такі обставини, які не можуть бути створені або штучно викликані самими сторонами за договором.

Форс-мажорні обставини звільняють лише від договірної відповідальності, тобто вони є **спеціальними** обставинами, що звільняють від цивільно-правової відповідальності.

Форс-мажор — це виключні умови, які сторони закріплюють у договорі як підстави звільнення від подальшого виконання зобов'язання за договором, якщо такі умови матимуть місце в період чинності договору. Сторони за договором повинні погоджувати коло форс-мажорних обставин через прямо виражений їх перелік.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, необхідно надати висновок, що закріплення в цивільному законодавстві вини як обов'язкової підстави відповідальності дає змогу стверджувати, що відповідальність у цивільному праві не є абсолютною, а поширюється до певних меж. Цими межами виступають обставини, наявність яких звільняє зобов'язану особу від цивільно-правової відповідальності.

Ще в римському праві були визначені дві обставини, які звільняли боржника від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання: випадок (казус) та непереборна сила.

Випадок (казус) — це суб'єктивна підстава звільнення від цивільно-правової відповідальності. Випадок (казус) має місце тоді, коли психічне ставлення суб'єкта до своїх дій (бездіяльності) та їх результатів виражається в неусвідомленні і неможливості усвідомлення протиправності своєї поведінки та непередбаченні її протиправних наслідків.

Непереборна сила — це об'єктивне явище, тобто подія, яка не залежить від волі, свідомості та бажання людини. Іноді непереборну силу називають кваліфікованим випадком. У зв'язку з тим, що в цивільному законодавстві в окремих випадках передбачена відповідальність незалежно від вини, то непереборна сила набуває значення межі цивільно-правової відповідальності.

ВИСНОВКИ ПО ТЕМІ:

Отже, сьогодні ми розглянули одну з найголовніших тем цивільного права. Протягом лекції ми розглянули поняття та особливості цивільно-правової відповідальності, види цивільно-правової відповідальності, а також умови, за яких особа притягується до відповідальності. Що цивільна відповідальність - одна з форм юридичної відповідальності, суть якої полягає у примусовому впливі на порушника цивільних прав і обов'язків шляхом застосування щодо нього санкцій, які тягнуть за собою додаткові невігідні майнові наслідки. Поділ цивільно-правової відповідальності на види може відбуватися за різноманітними критеріями залежно від того, для чого такий поділ здійснюється. Види цивільно-правової відповідальності розрізняються за інститутами цивільного права: інститутом договірних зобов'язань та інститутом позадоговірних зобов'язань.

Також, ми з'ясували, що під формою цивільно-правової відповідальності розуміють форму вираження додаткових майнових обтяжень, що покладаються на правопорушника. В залежності від характеру санкцій міри цивільно-правової відповідальності можуть бути класифіковані на загальні і спеціальні форми відповідальності. Особливості компенсації моральної шкоди та застосування інших форм цивільно-правової відповідальності з метою реалізації компенсаційної функції цивільного права. Закріплення в цивільному законодавстві вини як обов'язкової підстави відповідальності дає змогу стверджувати, що відповідальність у цивільному праві не є абсолютною, а поширюється до певних меж. Цими межами виступають обставини, наявність яких звільняє зобов'язану особу від цивільно-правової відповідальності.

Ще в римському праві були визначені дві обставини, які звільняли боржника від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання: випадок (казус) та непереборна сила.

Маю надію, що цю важливу тему ви засвоїте добре, оскільки вона є головною підставою вашого наступного засвоєння матеріалу з права власності.

Дякую за увагу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Питання до самоконтролю:

1. Які умови утворюють склад цивільного правопорушення?
2. Що таке збитки, шкода?
3. Які підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності?
4. Чим відрізняється договірна відповідальність від не договірної?
5. В чому полягає відмінність непереборної сили та форс-мажорних обставин?
6. В чому полягає особливість застосування солідарної відповідальності?
7. В чому полягає особливість застосування субсидіарної відповідальності?
8. Які форми цивільно-правової відповідальності?

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ
з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 13 Загальні положення про право власності.
Право спільної власності

для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро - 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

ВСТУП

1. Поняття власності і права власності. Зміст права власності.
2. Підстави виникнення і припинення права власності. Момент виникнення права власності.
3. Поняття права спільної власності. Види і суб'єкти права спільної власності.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

28. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996.- N 30.- ст. 141.
29. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст.356.
30. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2002 р. - N 21-22. - ст.135.
31. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003 р. - N 18, N 19-20, N 21-22.- ст.144.

Наукові та навчально-методичні джерела:

32. Цивільне право України: Підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер.- 2004. – 567 с.
33. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонова, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина.- 2003р.- 776с.
34. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. – К.: Істина. - 2004. – 224 с.
35. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер.- 2004. – 703с.
36. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях: Навчальний посібник / За ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко.-Х.: ТОВ “Одісей”.-2002 – 640 с.
37. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг.ред. Я.М. Шевченко – Т.1. Загальна частина – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – с. 119-142.
38. Цивільне право України. Підручник: У 2 т./ За заг. редакцією В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. – К: Юрінком Інтер, 2004. – Т.1.- 480 с.
39. Цивільне право України / О.Г. Братель, СВ. Губарев, В.П. Мироненко та ін.: Посіб. для підготов, до іспитів. - К: Вид. Паливода А.В., 2005
40. Бохан А.В. Власність як економічна основа активізації підприємництва // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. – Вип.. 12 (43). – К., 2004. – С. 3
41. Чанкін, Вадим Валерійович.
Право приватної власності громадян у цивільному законодавстві України [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Чанкін Вадим Валерійович ; Ін-т держави і права України ім. В.М.Корецького. - К., 1994. - 192 л.
11. Гриняк, Андрій Богданович.
Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Гриняк Андрій Богданович ; НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України. - К., 2007. - 199 арк. - арк. 184-199
12. Христенко, Надія Юріївна.

Право спільної сумісної власності фізичних осіб [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Христенко Надія Юріївна ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. - К., 2006. - 187 арк. - арк. 171-185

13.Гриняк, Андрій Богданович.

Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Гриняк Андрій Богданович ; НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України. - К., 2007. - 20 с.

14. Кондратьєва, Наталія Михайлівна.

Правове регулювання права спільної часткової власності [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Кондратьєва Наталія Михайлівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К., 2011. - 233 арк. - Бібліогр.: арк. 197-233.

15. Романович, Світлана Миколаївна.

Юридичні підстави виникнення права спільної часткової власності фізичних осіб [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Романович Світлана Миколаївна ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. - К., 2012. - 20 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою лекції є з'ясування теоретичних аспектів та практичної реалізації головних положень права власності, його поняття, форм та видів, підстави виникнення та припинення, а також способи захисту, такі як віндикаційний та негаторний позов.

Послідовне вивчення питань цієї теми дозволить студентам скласти чітке уявлення про поняття правочину та його особливості, юридичні підстави та наслідки визнання правочину недійсним, а також практики застосування цивільно-правових норм, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

ВСТУП

Розвиток права власності в Україні відбувається одночасно з соціально-економічним розвитком суспільства. Нам відомі основні постулати, що стосуються права власності – прав о власності розглядають в об'єктивному розумінні і право власності розглядають у суб'єктивному розумінні.

ЦК України змінив ту досить значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють право власності, і визначив ті засади, на яких має здійснюватись регулювання права власності в даний час і в майбутньому. Значення ЦК України полягає в тому що він має став вершиною ієрархії нормативно-правових актів і у відповідності з ним мають створюватися і діяти інші нормативно-правові акти. Отже, **метою** нашої з вами сьогоднішньої лекції виступатиме з'ясування головних теоретичних положень права власності та інших речових прав в цивільному праві України.

Тож, розглянувши питання необхідності, актуальності та мету вивчення питання права власності та інших речових прав слід перейти саме до поняття права власності цивільного права та його джерел.

Отже першим питанням нашої лекції виступає: Поняття власності і права власності. Зміст права власності.

І. ПОНЯТТЯ ВЛАСНОСТІ І ПРАВА ВЛАСНОСТІ. ЗМІСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Інститут права власності посідає центральне місце в системі цивільного права будь-якої правової системи, в тому числі правової системи України.

Поняття власності треба проаналізувати щонайменше у двох аспектах: економічному і соціальному. Розглядаючи **власність в економічному плані**, потрібно виходити з того, що власність — це відносини між людьми з приводу речі. З одного боку цих відносин, — власник, який ставиться до певної речі як до своєї, з другого — не власники, всі інші особи, які зобов'язані ставитися до цієї речі як до чужої. Привласнюючи конкретну річ, власник тим самим усуває від неї всіх інших осіб, вступаючи в такий спосіб у відносини з ними.

Підкреслимо, що й саме суспільство неможливе без тих чи інших відносин власності: ці відносини визначають його економічну структуру, ідеологічне, моральне і політичне обличчя.

Відносинам власності як суспільним майновим відносинам притаманний вольовий характер, що проявляється в можливості власника своєю волею володіти, користуватися й розпоряджатися належним йому майном.

Соціальне значення власності полягає у тому, що за допомогою власності забезпечується самовираження особи, наповнюється реальним змістом її правоздатність. Соціальний характер власності проявляється тому, що держава, як власник, виплачує пенсії, всілякі допомоги непрацездатним та іншим громадянам.

Інтерес до правового оформлення відносин власності пояснюється:

- **по-перше**, необхідністю стабільного забезпечення існуючих потреб громадян та інших суб'єктів правовідносин у майні, захисті інтересів у підприємництві та сфері інтелектуальної діяльності, зробити власність недоторканною для інших осіб;
- **по-друге**, неможливістю ефективної заміни права власності іншими майновими правами. Власник має набагато більше можливостей щодо володіння, користування й розпорядження своїм майном, ніж, скажімо, орендар, охоронець;
- **по-третє**, недопущенням свавілля суб'єктами відносин власності при володінні, користуванні і розпорядженні майном. Право власності, як будь-яке право, є знаряддям обмеження прав учасників відносин власності.

Отже, відносини власності породжують потребу їх правового регулювання, що веде до виникнення права власності, яке й буде предметом подальшого розгляду.

Законодавче визначення права власності надано у ст. 316 ЦК України: «Правом власності є право особи на річ, яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.» Право власності має об'єктивний і суб'єктивний аспекти. Під **правом власності в об'єктивному аспекті** розуміють систему правових норм, що регулюють відносини власності. **Суб'єктивне право власності** — це забезпечена законом міра можливої поведінки фізичної чи юридичної особи щодо володарювання над речами (тобто надана особі можливість володарювати над певною — належною їй — річчю).

Право власності як цивільно-правовий інститут — це сукупність правових

норм, які регулюють відносини, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням власником належним йому майном на свій розсуд і в своїх інтересах, усуненням усіх третіх осіб від протиправного втручання у сферу його володіння цим майном, а також обов'язки власника не порушувати прав та законних інтересів інших осіб.

Суб'єктами права власності в Україні визнаються: народ України, фізичні особи, юридичні особи, держава, а також органи місцевого самоврядування (ст. 318 ЦК України).

Категорії права власності у суб'єктивному розумінні передбачають розгляд його змісту як суб'єктивного цивільного права. При виявленні сутності такого права слід проаналізувати:

- по-перше, правомочності, що надаються законом суб'єкту права власності
- по-друге, обов'язки, що покладаються законом як на третіх осіб, так і на самого носія права власності.

Складовими суб'єктивного права власності є правомочність — володіння, користування і розпорядження речами. *Названі правомочності становлять юридичне забезпечені можливості власника, вони належать йому доти, деки він залишається власником.*

Правомочність володіння - це юридичне забезпечена можливість власника бути в безпосередньому фактичному зв'язку з річчю. Володіння треба розуміти не як постійний матеріальний зв'язок власника з річчю, а як постійну можливість такого матеріального зв'язку, воно тісно пов'язане з волевиявленням. *Для власника право володіння забезпечує можливість у будь-який час вирішувати долю речі, використовувати її корисні якості. Тому, якщо особа володіє річчю, то це дає можливість лише припустити, що вона є її власником.* Це враховується правом при встановленні **презумпції законності фактичного володіння**, що означає: той, у кого знаходиться річ, припускається її законним володільцем, якщо не буде доведено протилежне.

Володіння може бути фактичним і юридичним, законним і незаконним (добросовісним і недобросовісним), давнішнім.

Фактичне володіння може виникнути як на законній підставі (договір найму), так і внаслідок протиправного заволодіння (крадіжка, розбій). *Через це наявності лише фактичного володіння недостатньо для того, щоб визнати його законним.* Потрібні юридичні підстави такого володіння, його юридичний титул. Саме це дає привід законне володіння іменувати **титульним володінням**.

Незаконне володіння не спирається на правову основу, тому його ще називають **безтитульним**. Незаконне володіння, в свою чергу, поділяється на **добросовісне** і **недобросовісне**. **Добросовісним** є таке володіння, за якого володілець не знає і не повинен знати про його незаконність (*громадянин придбав у комісійному магазині річ, яка перед тим була викрадена у законного володільця*). Різновидом добросовісного володіння є *володіння за набувальною давністю* (ст. 344 ЦК України від 16 січня 2003 року). Володіння визнається давнісним, коли особа, не власник майна, добросовісно, відкрито і безперервно володіє ним як своїм власним протягом 10 років (нерухомим майном) та протягом 5 років (рухомим майном).

Якщо володілець майна знає або повинен знати про незаконність свого володіння, він називається **незаконним недобросовісним володільцем** (привласнення знахідки, краденого майна). Недобросовісне володіння може бути самовільним, насильницьким, підробленим (фальшивим). *Прикладом самовільного володіння буде крадіжка, насильницького - грабіж або розбій, підробленого - шахрайство.*

Можна сказати, що правомочність володіння - це початок права власності. Виникнення права власності у набувача закон пов'язує з моментом передачі - отримання речі, а отримання є нічим іншим, як початком володіння.

Правомочність користування - це заснована на законі можливість вилучення корисних властивостей речі для задоволення потреб власника чи інших осіб. Користування майном може проявлятися по-різному. Наприклад, власник земельної ділянки, обробляючи землю, користується нею. Власник будинку, проживаючи в ньому теж користується будинком.

Власник може використовувати своє майно для здійснення господарської та іншої, не забороненої законом, діяльності (ст.320 ЦК України). Користуючись майном, власник зобов'язаний не завдавати шкоди навколишньому середовищу, не порушувати прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб, дотримуватись моральних засад суспільства (п. 5 ст. 319 ЦК України).

Держава не втручається у здійснення власником свого права власності (п. 6 ст. 319 ЦК України). У передбачених законом випадках компетентні державні органи можуть контролювати дії власника, пов'язані з користуванням його майном (п. 7 ст. 319 ЦК України). *Так, міліції надається право відстороняти від керування транспортними засобами осіб, які перебувають у стані сп'яніння, а також тих, які не мають документів на право керування або користування транспортними засобами, анулювати виданий юридичній особі дозвіл на використання зброї, боєприпасів, вибухових речовин, матеріалів та інших предметів і речовин при невиконанні нею встановлених правил користування цими засобами.*

Власник може сам користуватися належним йому майном або надати таке право іншій особі шляхом укладення договору, передачі речі під заставу тощо. Така передача права користування здійснюється шляхом розпорядження майном.

Правомочність розпорядження - це закріплена нормами права за власником можливість визначати юридичну долю належної йому речі шляхом знищення, відчуження або передачі її в тимчасове володіння іншим особам. Якщо правомочність володіння є початком права власності, то з правом розпорядження пов'язується початок припинення права власності назавжди або відокремлення власника від його майна на певний час. Застосовуючи правомочність розпорядження, власник може своє майно знищити, продати або подарувати, передати в найом тощо. Якщо власник знищує річ або викидає її, то він, говорячи мовою цивільного права, розпоряджається нею шляхом укладення односторонньої угоди, оскільки воля власника спрямована на відмову від права власності. Але якщо право власності припиняється в результаті використання речі (наприклад, власник спалює дрова в печі), то воля власника спрямована зовсім не на те, щоб припинити право власності, а на те, щоб вилучити із речі її корисні властивості. Через це в

такому разі має місце лише право користування річчю, а не право розпоряджання нею.

Право розпоряджання тісно пов'язане з особою власника, це дає змогу зарахувати його до особистого права, яке майже неможливо виділити із правомочностей власника як самостійне, незалежне від права власності особливе право. Власник або безпосередньо приймає рішення про розпоряджання своїм майном, або опосередковано — через представників.

Принагідне підкреслимо, що Господарський Кодекс України робить спробу надати правомочностям володіння, користування, розпорядження самостійного значення шляхом запровадження в юридичну практику поняття "право господарського відання, право оперативного управління та право оперативного використання". Захист права господарського відання та оперативного управління відбувається відповідно до положень, встановлених для права власності (ст.ст. 136-137 ГК України). У Цивільному Кодексі, навпаки, відсутні вказівки на наявність таких речових прав.

Розглядаючи правомочності власності, звернімо увагу на те, що в сукупності вони можуть належати лише власникові. Лише власник має право одночасно володіти, користуватися й розпоряджатися своїм майном, а також охороняти його від будь-якого протиправного втручання, аж до застосування засобів самозахисту.

Але це не означає, що власник має необмежену владу щодо використання належних йому речей. Власність зобов'язує (п.4 ст.319 ЦКУ). Здійснюючи свої права, власник зобов'язаний не шкодити навколишньому середовищу, не порушувати права та охоронювані законом інтереси громадян, юридичних осіб і держави. При здійсненні своїх прав і виконанні обов'язків власник зобов'язаний дотримуватися моральних засад суспільства (ст.319 ЦК України). Крім того, він несе тягар утримання належного йому майна і ризику його випадкової загибелі, якщо інше не передбачене законодавчими актами чи угодою (ст.322-323 ЦК України). Власник також зобов'язаний забезпечити громадянинові, працю якого використовує, соціальні, економічні гарантії та права, передбачені законодавством (п. 4 ст.69 ГК України). У випадках і в порядку, встановлених законодавчими актами, діяльність власника може бути обмежена чи припинена, або власника може бути зобов'язано допустити обмежене користування його майном іншими особами.

Отже, зміст права власності складають права по володінню, користуванню і розпорядженню майном, а також обов'язки, пов'язані з утриманням, ризиком розорення та випадковою загибеллю речей.

Враховуючи викладене, суб'єктивне право власності визначимо так. **Суб'єктивне право власності** — це юридично забезпечена можливість власника володіти, користуватися і розпоряджатися належним йому майном на свій розсуд і в своїх інтересах шляхом здійснення щодо свого майна будь-яких дій, які не суперечать законодавству і не порушують права та охоронювані законом інтереси інших осіб, а також можливість захисту від усіляких протиправних втручань до свого володарювання над належним йому майном.

З визначення виходить, що суб'єктивне право власності є **абсолютним правом**. Власникові, як уповноваженій особі, протистоять усі інші особи, вони зобов'язані не

порушувати його прав. Водночас кожна особа має право вимагати від власника припинення порушень її прав. Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні (ст.321 ЦК України).

Суб'єктивне право власності є складовою частиною речового права, оскільки власник має можливість задовольняти свої інтереси шляхом безпосереднього впливу на речі, що належать йому за правом власності.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що правом власності відповідно до ЦК України є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Складовими права власності є правомочності (зміст права власності):

- 1) право володіння – це юридично забезпечена можливість власника фактично панувати над річчю
- 2) право користування – юридично забезпечена можливість власника здобувати з майна корисні властивості для задоволення своїх потреб
- 3) право розпорядження – юридично забезпечена можливість визначати юридичну чи фактичну долю майна.

Законодавство встановлює, що власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі.

ЦКУ визначає такі форми власності:

- 1) Власність народу.
- 2) Приватна власність.
- 3) Державна власність.
- 4) Комунальна власність

II. ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ І ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ. МОМЕНТ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Право власності виникає в силу певних юридичних фактів, що іменуються підставами його виникнення. У науці всі ці підстави діляться на **первісні і похідні**. В основу класифікації засобів виникнення права власності застосований критерій правонаступництва. *Розподіл підстав набуття права власності на первісні і похідні в чинному законодавстві прямо не закріплено, проте воно може бути виведене шляхом його доктринального тлумачення. Що ж стосується практичного значення цього розподілу, то воно не оспоримо, оскільки з наявністю або відсутністю правонаступництва закон зв'язує певні наслідки.*

Виходячи з обраного критерію розмежування до первісних підстав набуття права власності можна віднести такі.

1. Виробництво - такий засіб виникнення права власності, при якому воно виникає в зв'язку з виготовленням або створенням речі, що раніше не існувала (ст.331 ЦК України). Власником у цьому випадку стає той, хто виготовив або створив цю річ для себе, якщо інше не передбачено законом або договором. Момент виникнення такого права власності залежить від того, яка річ створена – рухома або нерухома. Так, право власності на рухому річ виникає з моменту її створення, а на нерухому - із моменту її державної реєстрації у встановленому законом порядку.

2. Специфікація або переробка - це створення нової речі шляхом переробки матеріалу, що належить іншій особі, а не її творцю (ст. 332 ЦК України). При цьому право власності в специфікатора виникає в таких випадках:

- якщо це передбачено законом або договором з власником матеріалу;
- якщо вартість створеної речі значно перевищує вартість використаних матеріалів (п.4 ст.332 ЦК України). Власник матеріалів може жадати від специфікатора відшкодування моральної і матеріальної шкоди, заподіяної йому переробкою.

У всіх інших випадках право власності виникає у власника матеріалу, причому за загальним правилом, він повинен відшкодувати вартість переробки особі, що її здійснила, крім випадків, передбачених законом або договором.

3. Присвоєння загальнодоступних дарів природи (ягоди, дичина, риба й ін.) має місце, коли воно допускається відповідно до закону, загального дозволу власника відповідної земельної ділянки або місцевим звичаєм. Право власності на зазначені речі виникає в особи, яка здійснює збирання або здобування (ст. 333 ЦК України).

Відділення плодів і доходів - засіб виникнення права власності, при якому їхнім власником стає особа, якій належить річ, що приносить плоди і доходи, якщо інше не встановлено законом або договором з іншою особою. Тут потрібно розрізняти природні плоди, принесені в результаті органічного розвитку плодоносної речі (приплід тваринною, шерсть, яйця, молоко й ін.), і доходи, що з'являються від використання речі в цивільному обороті (дивіденди по цінних паперах, орендна плата і т.д.). Право власності на плоди і доходи виникає у власника речі з моменту їхнього відділення. Це право виникає у власника й у тому випадку, якщо річ знаходилася в незаконному недобросовісному володінні іншої особи. Плоди і

доходи, отримані добросовісним незаконним власником до того моменту, поки він дізнався про неправомірність свого володіння, належать йому, а з моменту сповіщення його про незаконність володіння - власнику речі.

4. Придбання права власності на безхазяйну річ. ст.335 ЦК України.

Безхазяйні нерухомі речі беруться на облік органом, що здійснює реєстрацію прав на нерухоме майно за заявою органу місцевого самоврядування, дається оголошення у друкованих засобах, чекають власника рік, потім за рішенням суду передається у комунальну власність за місцем розташування.

- Безхазяйні рухомі речі можуть набуватися у власність за набувальною давністю.

5. Право власності на рухому річ набувається особою, яка заволоділа річчю, від якої власник відмовився (ст. 336 ЦК України).

6. Знахідка - річ, що вибула з володіння власника або іншої уповноваженої на володіння особи поза його волею, унаслідок втрати і будь-ким виявлена. При знахідці має місце випадок. Відповідно до чинного законодавства (ст. 337 ЦК України) особа, що знайшла загублену річ, зобов'язана негайно повідомити про це власника або титульного власника і повернути знайдену річ. Якщо власник або титульний власник невідомий, то особа, що знайшла річ зобов'язана заявити в органи поліції або орган місцевого самоврядування або передати її власнику приміщення чи транспортного засобу. У тому випадку, коли власник або титульний власник не об'явиться протягом шести місяців, тоді річ безоплатно переходить у власність особи, що її знайшла. Якщо вона письмово відмовляється, то – у власність територіальної громади. Щодо транспортних засобів:

- Передаються на зберігання до органів **поліції**;
- Робиться оголошення у друкованих засобах масової інформації;
- Після спливу 6 місяців – машина реалізується, а гроші розміщуються на спец рахунку у банку;
- Протягом 3-х років власник може вимагати повернення грошей, потім – переходить у власність територіальної громади.

При поверненні речі власнику, особа, яка її знайшла, має право вимагати відшкодування витрат, а також виплати винагороди у розмірі до 20 % вартості речі або у розмірі, яка була публічно оголошена. Право на винагороду втрачається, якщо особа приховувала знахідку або не заявила про неї (ст. 339 ЦКУ).

7. Бездоглядна домашня тварина повертається власнику відповідно до статті 340 ЦКУ. У випадку якщо власник або його місцеперебування невідомі, особа, що затримала тварину, зобов'язана заявити про це в міліцію або орган місцевого самоврядування не пізніше трьох днів із моменту затримки.

Вищевказані органи зобов'язані вжити заходів до розшуку власника худоби. На час такого розшуку тварина може перебувати у особи, що її знайшла, або передається міліції чи органу місцевого самоврядування. Якщо ж протягом 6 місяців із моменту заяви про затримку великої рогатої худоби і двох місяців інших тварин, їхній власник не буде виявлений і не заявить свої права на них, право власності на цих тварин переходить до особи, у якій вони були на утриманні та у користуванні. Якщо вона відмовляється – передається органу місцевого самоврядування (ст.341 ЦКУ). Право на винагороду та відшкодування витрат так

само, як і при знахідці.

8. *Скарб* – закопані у землі або приховані іншим способом гроші або інші цінності (у тому числі валютні), власник яких невідомий або в силу закону втратив на них право. На відміну від знахідки, при якій річ із володіння власника або іншої уповноваженої особи вибуває поза їхньої волі, скарбом можна вважати лише умисно приховані цінності. Відповідно до **ч.2ст.343 ЦКУ** особа, що виявила скарб, набуває право власності на нього. Якщо скарб виявлено у майні іншої особи, то він переходить у власність у рівних частках особі, якій належить майно, де скарб був приховано, і особі, що виявила скарб.

В разі виявлення скарбу, що є пам'яткою історії та культури, право власності на нього набуває держава. При цьому видається винагорода в розмірі 20 відсотків від вартості скарбу, крім випадків, коли розкопки і пошук цінностей входять у коло його службових обов'язків.

9. *Набувальна давність* є підставою виникнення права власності, якщо особа добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном – протягом 10 років, рухомим – протягом – 5 років (ст. 344 ЦКУ). Право власності на нерухоме майно, транспортні засоби та цінні папери набувається за рішенням суду.

Розглянувши первісні засоби виникнення права власності, перейдемо до похідних, які засновані на правонаступництві.

1. Першим із таких засобів є *націоналізація* - безоплатне звернення у власність держави майна, що належить фізичним і юридичним особам. Даний засіб застосовується достатньо рідко і характерний для виникнення права державної власності. Цей засіб використовувався в основному в часи становлення Радянської влади, а також у період проголошення незалежності України, коли було націоналізоване майно компартії. (У нової редакції кодексу не передбачено).

2. *Конфіскація* - безоплатне вилучення майна у власника на користь держави за вироком суду, арбітражу або іншого компетентного органа у виді санкції за вчинене правопорушення (ст. 354 ЦКУ). Слід зазначити, що конфіскація - це каральна міра, властива нормам публічного, а не приватного права, але вона зараз є підставою виникнення права власності в держави. Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 р. N 1340

3. Для виникнення права державній власності характерний також така підстава, як *реквізиція* - вилучення державою майна у власника в інтересах суспільства з виплатою йому реальної вартості майна до моменту припинення права власності, включаючи і неотриманні прибутки. Даний засіб законодавчо закріплений у ст. 353 ЦКУ і застосовується при обставинах надзвичайного характеру.

4. Всі види цивільно-правових договорів, спрямовані на виникнення права власності (продаж, міна, дарування й ін.). Право власності особи, яка придбала річ за договором, завжди ґрунтується на праві власності відчужувателя речі. Для виникнення права власності у набувача необхідно дотримання всіх істотних умов даного договору. Право власності завжди є правом власника на індивідуально-

визначену річ і тому до її передачі на відчужувателі лежить ризик за її випадкову загибель. У зв'язку з цим важливе практичне значення має визначення моменту виникнення права власності в набувача майна за договором. У відповідності зі ст. 334 ЦКУ право власності в набувача майна за договором виникає з моменту передачі речі, якщо інше не передбачено законом або договором. Дане правило, як очевидно, є диспозитивним, отже, сторони можуть своєю угодою визначити момент виникнення права власності набувача.

5. *Приватизація* - передача майна держави у власність фізичних осіб (ст. 345 ЦКУ). Дана підстава характерна для виникнення права власності фізичних осіб і регулюється достатньо великою кількістю нормативних актів, основними з яких є закони України «Про приватизацію майна державних підприємств», «Про приватизацію невеликих державних підприємств», «Про приватизацію державного житлового фонду».

6. *Спадкування* - перехід майна після смерті його власника до інших осіб у порядку, передбаченому книгою 6 ЦК України, є похідною підставою виникнення права власності, тому що в його основі лежить правонаступництво.

7. Придбання права власності на майно юридичної особи при його реорганізації або ліквідації, у випадках коли це передбачено чинним законодавством і статутними документами.

Такі основні засоби виникнення права власності.

Проте достатньо часто виникнення права власності в однієї особи є підставою припинення права власності в іншій особі. Підстави припинення права власності – певні юридичні факти, із якими закон зв'язує припинення права власності. До таких юридичних фактів згідно **ст. 346 ЦКУ відносяться(нова класифікація):**

- 1) відчуження власником свого майна;
- 2) відмови власника від права власності;
- 3) припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі;
- 4) знищення майна;
- 5) викупу пам'яток культурної спадщини;
- 6) примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону;
- 8) звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника;
- 9) реквізиції;
- 10) конфіскації;
- 11) припинення юридичної особи чи смерті власника.

Момент виникнення права власності має важливе практичне значення, тому що саме з цього моменту відбувається правонаступництво, у нового власника виникають права по користуванню та розпорядженню своєю річчю, він з цього моменту несе ризик випадкової загибелі речі (ст. 323 ЦКУ). При первісних способах набуття права власності воно виникає, за загальним правилом, з моменту оволодіння річчю (створення майна, завершення будівництва – п.2 ст. 331 ЦКУ),

надання речі нової форми (виплавка вази з металу), тобто з моменту виникнення першої правомочності власника — володіння як фактичного тілесного володіння річчю. Якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації. Якщо передбачена держана реєстрація — з моменту державної реєстрації (п. 2 ст. 331 ЦКУ). У ст. 334 ЦКУ визначений момент виникнення права власності у набувача майна за договором, тобто у разі придбання речі похідним способом. Таким є і підхід законодавця до придбання майна за договором, право власності за яким виникає з моменту передачі речі, якщо інше не передбачено законом або договором. Тобто норма ст. 334 ЦКУ є диспозитивною. Момент виникнення права власності може бути іншим, якщо сторони про це домовилися у договорі (наприклад, з виплатою останнього внеску при розстрочці платежу, складанням акта експертизи при прийнятті товару, який одержано від транспортної організації, та ін.).

Під передачею речі розуміється її фактичне вручення набувачеві, тобто перехід у володіння набувача. При цьому можуть складатися досить різні ситуації залежно від домовленості сторін, знаходження речі, її виду. Так, якщо сторони в договорі обумовили як обов'язок набувача забрати річ із складу покупця, то саме з цього моменту в набувача виникне право власності. Якщо ж продавець зобов'язався відправити річ, уклавши транспортний договір, право власності переходить в момент здачі речі транспортній організації. Широкий спектр моментів виникнення права власності містять міжнародні правила Інкотермс, за умовами яких право власності у набувача може виникати і на складі продавця, і на складі покупця, і при пересіченні митного кордону і т. ін.

Важливим при вирішенні питань, чи мала місце передача, є розуміння наміру сторін. Так, у багатьох випадках недоцільно передавати складні речі чи речі, визначені родовими ознаками. Достатньо передати лише, наприклад, ключі від складу, сховища, камери, де вони зберігаються, і тим самим виразити намір передати ці речі у власність. При морських перевезеннях під передачею речі розуміється передача **коносаменту**, а при поставках великих партій товару — передача складських варантів, що є товарно-розпорядчими документами.

Навпаки, у разі, якщо річ уже фактично знаходиться у потенційного набувача, але за іншими правовими підставами (як у орендаря або наймача), нерозумно її вилучати з володіння цієї особи, щоб потім знову їй вручити. Тому вважається, що вручення мало місце, якщо намір особи, у якої знаходилася річ, стати власником, здійснено шляхом зміни підстави володіння цією річчю — з договірної на право власності

Законодавство також містить випадки, при яких на момент виникнення права власності робиться застереження. Так, Закон України «Про приватизацію майна невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» встановив момент переходу права власності на майно, продане в результаті приватизації, — нотаріальне посвідчення договору купівлі-продажу, хоч сам факт передачі, який повинен бути оформлений актом прийому-передачі, має місце пізніше, після повної сплати за придбане майно.

У випадках, коли договір про відчуження майна потребує нотаріального посвідчення згідно ч.3 ст. 334 ЦКУ, право власності виникає з цього моменту, незалежно від того, коли фактично до набувача перейде це майно (наприклад, при купівлі-продажу жилого будинку) або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним.

Якщо договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту такої реєстрації (ч.4 ст. 334 ЦКУ).

Якщо власник відмовився від речі, особа, яка заволоділа річчю набуває право власності з моменту заволодіння (ст. 336 ЦКУ).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що право власності виникає в силу певних юридичних фактів, що іменуються підставами його виникнення. У науці всі ці підстави діляться на первісні і похідні. В основу класифікації засобів виникнення права власності застосований критерій правонаступництва. Розподіл підстав набуття права власності на первісні і похідні в чинному законодавстві прямо не закріплено, проте воно може бути виведене шляхом його доктринального тлумачення. Що ж стосується практичного значення цього розподілу, то воно не оспоримо, оскільки з наявністю або відсутністю правонаступництва закон зв'язує певні наслідки.

Виходячи з обраного критерію розмежування до первісних підстав набуття права власності можна віднести такі.

1. Виробництво
2. Специфікація або переробка
3. Присвоєння загальнодоступних дарів природи (ягоди, дичина, риба й ін.)
4. Придбання права власності на безхазяйну річ, тобто на майно, що не має власника або власник якого невідомий
5. Бездоглядна домашня тварина та ін.

ІІІ. ПОНЯТТЯ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. ВИДИ І СУБ'ЄКТИ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Спільна власність має місце у випадках, коли з тих чи інших підстав у декількох осіб виникає право власності на одне і те ж саме майно. Тоді це право має правовий режим спільної власності і характеризується **множинністю суб'єктів** (учасників) та **єдністю об'єкта**. Тобто право спільної власності не є окремою формою власності, а лише становить собою специфічний спосіб та режим існування відомих форм власності.

В **об'єктивному розумінні право спільної власності** є сукупністю правових норм, що регламентують приналежність одного і того ж майна декільком особам. В **суб'єктивному розумінні право спільної власності** надає двом чи більше особам разом за взаємною згодою на свій розсуд володіти, користуватися та розпоряджатися одним і тим самим майном, яке є єдиним об'єктом їх спільного права.

Відносини спільної власності можуть виникати за участю різноманітних суб'єктів права власності: *фізичних осіб, юридичних осіб, держави, громад. При цьому ніяких заборон щодо суб'єктів спільної власності законодавство не містить. Це пов'язане в першу чергу з рівністю всіх власників, закріпленою в Конституції України та Законі «Про власність».* *(втратив чинність)* Законодавець передбачає лише тих суб'єктів, які можуть створити спільну сумісну власність, а саме: подружжя, члени сім'ї, члени селянського (фермерського) господарства. Суб'єкти права спільної власності називаються учасниками або **співвласниками**.

Розрізняють спільну власність з визначенням часток (**часткова власність**) та без такого визначення (**сумісна власність**). Різниця між ними полягає в тому, що в частковій власності співвласники мають визначені частки. Важливим є те, що ці частки існують у праві на майно (праві спільної власності), а не в самому майні. З поняттям права спільної власності пов'язані категорії “ідеальна частка” та “реальна частка”.

«Ідеальна частка» – це частка в праві на річ. Наприклад, якщо дві особи мають в рівних частках право спільної власності на річ, то кожному з них належить не половина речі, а половина права на цю річ.

«Реальна частка» визначається при припиненні права спільної власності і розподілі речі. В цьому випадку можна говорити безпосередньо про право на частину речі. *Між тим конструкції реальної та ідеальної часток не відповідають сутності відносин спільної власності. Так, якщо говорити про реальну частку, то це допускає конкретизацію окремого майна за кожним з співвласників, що порушує всю конструкцію та смисл права спільної власності, тому що призводить до відокремлення конкретного майна і закріплення його за конкретним суб'єктом. Це є не чим іншим, як припиненням права спільної власності шляхом виділу, розподілу з виникненням у кожного суб'єкта конкретного об'єкта права. Таким чином, припиняється як багатосуб'єктність права, так і єдність його об'єкта, і ми маємо справу вже із звичайним правом власності без правового режиму спільної власності. Щодо конструкції ідеальної частки, то вона становить собою симбіоз*

права спільної власності та режиму частки (паю) у власності юридичних осіб, тому що зводиться лише до вартості частки в праві і призводить майже до зобов'язальних правовідносин зі специфікою корпоративних відносин. Зрозуміло, що останні притаманні юридичним особам, які є суб'єктами підприємницької діяльності, що робить неможливим їх перенесення у сферу суто речових відносин.

Істотність права спільної власності полягає в тому, що її правовий режим передбачає єдність правомочностей її учасників по володінню, користуванню та розпорядженню спільним майном і вирішення спільно всіх питань щодо здійснення цих правомочностей стосовно об'єкта права. Однак що ж до розпорядження своєю часткою в праві спільної власності, то кожен з учасників має право здійснювати його самостійно, без згоди інших (ст. 361 ЦКУ), а лише з додержанням вимоги закону про право переважної купівлі відчужуваної частки іншими співвласниками. *Законодавче врегулювання відносин співвласників між собою та з третіми особами спрямоване на врахування прав та інтересів носіїв як речових, так і зобов'язальних правовідносин.*

Учасники виступають як єдиний власник. Це, з одного боку, тягне за собою регулювання правовідносин між співвласниками, а з іншого — правовідносин з третіми особами, що вступають у відносини з співвласниками як єдиним суб'єктом зобов'язальних відносин.

Причому перші правовідносини впливають на другі. *Наприклад, при недодержанні права співвласника на переважну купівлю відчужуваної іншим співвласником частки в праві спільної власності перший згідно зі ст.362 ЦКУ має право звернутися до суду з позовом про примусове переведення на нього прав набувача майна.*

Здійснення разом повноважень усіма співвласниками може призвести до випадків, коли хтось з них не дає згоди на розпорядження всією річчю одним із учасників, якщо він заперечує таке розпорядження. На відміну від правовідносин, що складаються між учасниками господарських товариств, учасник спільної власності не може бути примушений до надання такої згоди, бо ніхто не має права примусити власника позбавитися свого права, крім випадків, передбачених законодавством. Якщо інші співвласники вважають, що така поведінка їх співвласника шкодить їм, вони мають право вимагати виділу своїх часток (ст.364 ЦК) з припиненням існування права спільної власності цілком або в частині участі в ній учасника, з яким не вдалося досягти згоди.

Визначення правового режиму часткової власності походить з поняття частки в праві. При цьому, **по-перше**, слід мати на увазі, що частки в праві спільної власності мають бути визначеними. **По-друге**, визнання розміру цих часток може бути постійно змінюваним.

По-третє, для запобігання виникненню спорів з цих питань співвласники в угоді між собою повинні передбачити не тільки розмір своїх часток, а й підстави для їх наступних змін та перерахування.

Якщо ці питання учасниками не вирішені, а частки не виділені залежно від тієї чи іншої підстави, такі частки визнаються рівними (п. 1 ст. 365 ЦКУ).

Щодо питання про правову природу частки існують три основні точки зору:

- 1) це арифметичне відображення частка в суб'єктивному праві на спільне майно ($1/3$; $1/2$);
- 2) це частка в коштовності (вартості) спільного майна;
- 3) це кількісний показник обсягу правомочностей кожного власника відносно спільного об'єкта.

Пануючою є перша точка зору про частку в праві власності на річ. Однак залежно від розміру своїх часток усі учасники спільної часткової власності:

- мають право на доходи від спільного майна (ст. 359 ЦКУ);
- відповідають перед третіми особами по зобов'язаннях, пов'язаних з використанням спільного майна (ст. 360 ЦКУ);
- повинні брати участь у сплаті всякого роду податків та платежів, а також у витратах по утриманню та збереженню спільного майна (ст. 360 ЦКУ).

У цьому спостерігається схожість прав учасників спільної власності з корпоративними правами учасників господарських товариств. Специфіка спільної часткової власності на відміну від власності господарських товариств, яка також передбачає поділ її на вклади (паї, акції), полягає в тому, що, незважаючи на нерівність часток учасників, останні мають рівні права по володінню, користуванню та розпорядженню загальним майном. У той же час учасник, наприклад, товариства з обмеженою відповідальністю або акціонер мають права залежно від розміру своєї частки у майні товариства (кількості належних їм акцій). Крім того, вирішення всіх питань співвласниками повинно бути одностайним, а в господарських товариствах можливо більшістю голосів. За умов, якщо хтось з учасників господарського товариства залишився в меншості, він повинен підкоритися волі більшості. При недосягненні згоди в питанні здійснення правомочностей співвласників, кожен з учасників часткової власності може звернутися до суду. При цьому суд виходить із розмірності частки в праві.

Таблиця 1

№ з/п	Право спільної часткової власності	Корпоративні права
1.	Співвласники мають рівні права по володінню, користуванню та розпорядженню загальним майном	Акціонер має права залежно від розміру своєї частки у майні товариства (кількості належних їм акцій)
2.	Вирішення всіх питань співвласниками повинно бути одностайним, так як кожен із співвласників має право на об'єкт у цілому. В випадку недосягнення згоди, примусити співвласника на припинення права власності не можна.	Вирішення всіх питань в господарських товариствах можливо більшістю голосів. За умов, якщо хтось з учасників господарського товариства залишився в меншості, він повинен підкоритися волі більшості.

Суб'єктами права спільної часткової власності можуть бути будь-які особи (фізичні або юридичні), а також держава. *Спільна власність за участю громадян може бути як частковою, так і сумісною, а спільна власність за участю суб'єктів державної*

власності та юридичних осіб — тільки частковою — зараз це обмеження не передбачено.

Об'єктами права спільної власності виступає таке ж саме майно, що є об'єктом права власності. Це може бути не тільки індивідуально визначена річ, а й сукупність речей, навіть така сукупність, що пов'язана з нерозривним закінченим циклом виробництва — цілісним майновим комплексом, що зустрічається при придбанні державного майна в такі способи приватизації, як за конкурсом, на аукціоні, шляхом викупу. Сукупність речей як об'єкт права спільної власності виникає також шляхом здійснення сумісної діяльності, пайової участі в будівництві та ін.

Важливим для розуміння об'єкта права спільної часткової власності є те, що **він є єдиним**, незважаючи на те, що він може уявляти з себе сукупність речей або таку складну річ, як жилий будинок. Тому і права співвласників поширюються на цей об'єкт цілком, а не на його частку, що дорівнює його частці в цій власності.

Підстави виникнення права спільної часткової власності досить різноманітні. До них, зокрема, належать:

- спадкування майна декількома спадкоємцями;
- спільне придбання майна за договорами купівлі-продажу, дарування, міни при приватизації державного майна;
- спільне придбання у власність майна в первісний спосіб (наприклад, шляхом його створення у виробництві, побудови жилого будинку, в процесі переробки, що пов'язано з поєднанням та змішуванням речей, за договором про сумісну діяльність та ін.)

Розмір часток учасників залежить від різних підстав і може бути змінений в процесі нагромадження спільної власності різними шляхами:

- Істотна зміна вартості первісного вкладу за рахунок майнових, грошових та трудових вкладів інших учасників при незмінності такого вкладу;
- переуступка частки в праві кимсь із співвласників на користь іншого співвласника;
- прийняття до свого складу інших осіб зі своїми вкладами, при якому частки у спільному майні вже будуть перерозподілені, та ін.

Здійснення права спільної власності базується на принципі: реалізація права одним із співвласників не повинна ущемляти інтереси інших співвласників. Свої правомочності по володінню, користуванню та розпорядженню майном співвласники здійснюють **за взаємною згодою** (п.1 ст. 358 ЦКУ). Що ж до розпорядження, то це стосується здійснення права розпорядження всією річчю і не поширюється на право співвласника розпоряджатися своєю часткою в спільній власності, що вирішується ним самотійно без впливу співвласників. Однак з урахуванням їх прав та інтересів законодавче встановлений механізм такого розпорядження, яким передбачається право переважного придбання частки іншими співвласниками при її продажу в праві спільної власності одним з її учасників сторонній особі. Це право забезпечується:

- обов'язком продавця повідомити в письмовій формі інших учасників про намір відчуження своєї частки з зазначенням всіх істотних умов майбутнього правочину;
- правом тих власників, що залишаються, придбати частку на тих же умовах (ст. 362 ЦКУ).

Продавець може продати свою частку третій особі у разі відмови інших співвласників від купівлі чи нездійснення ними цього права стосовно будинків протягом одного місяця, а стосовно іншого майна — протягом 10 днів з моменту одержання повідомлення про намір відчуження майна співвласниками.

У разі порушення права переважної купівлі інший учасник спільної власності має право звернутися з позовом до суду **про переведення на нього права покупця**. Таким чином, законодавець встановив специфічний наслідок недодержання законодавства — не реституцію, а переведення права. Це не порушує прав власника: він висловлює свій намір провести відчуження своєї частки, здійснює дії щодо такого відчуження, визначає ціну, і законодавець не вбачає істотного значення для відчужувача речі, хто за цю річ буде розраховуватися з власником. У намірі співвласника на відчуження ним належної йому майнової частки законодавчих перешкод не існує. Інша річ, що в праві на придбання цієї частки перевага надається іншим співвласникам спільного майна. І це зрозуміло, адже останнім не байдуже, хто стане співвласником. Для них також має значення можливість збільшити власну частку в праві на майно. Строк позовної давності для такої вимоги встановлюється 1 рік.

На вимогу одного з учасників часткової власності у порядку, визначеному ст. 364 ЦК, може здійснюватися виділ його частки. У разі, якщо співвласників двоє, має місце розподіл майна в натурі. Способи виділу та розподілу встановлюються за угодою сторін. Якщо не досягнуто згоди, то за позовом будь-якого учасника майно поділяється в судовому порядку. При неможливості такого поділу без нерозмірної шкоди господарському призначенню цього майна відповідному співвласнику присуджується грошова компенсація.

Виділ частки здійснюється в натурі, а для інших співвласників зберігається правовий режим спільної власності. Якщо ж усі учасники вимагають вирішення подібного питання, то йдеться про розподіл, з яким припиняються відносини часткової власності.

Право особи на частку у спільному майні може бути припинене за рішенням суду згідно ст. 365 ЦКУ на підставі позову інших співвласників, якщо:

- частка є незначною і не може бути виділена в натурі;
- річ є неподільною;
- спільне володіння і користування майном є неможливим;
- таке припинення не завдасть істотної шкоди інтересам співвласника та членам його сім'ї.

На відміну від права часткової власності, в якій мають місце визначені частки, в сумісній власності такі частки не визначені, а фіксуються лише при припиненні існування спільної власності — поділі майна та ін. *З цього випливає, що так чи*

інакше ці частки будуть встановлені, питання тільки в тому, в який час і в якому розмірі.

Законодавець встановлює випадки виникнення спільної сумісної власності, обумовлюючи при цьому, що в інших випадках формується спільна часткова власність. Тому джерела формування та способи виникнення часткової власності є більш широкими, ніж сумісної. Так, спільна сумісна власність виникає у таких випадках:

- 1) подружжя на майно, нажите під час шлюбу (п.3 ст.368 ЦКУ, ст.60 Сімейного Кодексу України від 10.01.2002 р.);
 - 2) якщо жінка та чоловік перебувають у фактичних шлюбних відносинах (проживають однією сім'єю в незареєстрованому шлюбі) – ст.76 Сімейного кодексу України;
 - 3) **Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів (ст.175 СКУ, п.4 ст.368 ЦКУ);**
 - 4) членів сім'ї на майно, набуте в результаті спільної праці, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними (п.4 ст.368 ЦКУ);
 - 5) осіб, які ведуть селянське (фермерське) господарство (ст. 18 Закону «Про власність»),(втратив чинність) ст. 16 Закону «Про селянське (фермерське) господарство»)(втратив чинність);
 - 6) на квартиру або будинок, передані із державного жилого фонду шляхом приватизації за письмовою згодою всіх членів сім'ї наймача в їх спільну сумісну власність (ст.8 Закону “Про приватизацію державного житлового фонду”);
- на неподільне майно членів об'єднання власників житла згідно ст.19 Закону України “Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку” (29.11.2001); {
Статтю 19 виключено на підставі Закону N 417-VIII
(417-19) від 14.05.2015 }

- 7) на інше майно, що знаходиться у спільній власності суб'єктів цивільного права, якщо між ними досягнуто згода про встановлення спільної сумісної власності.

Однак у всіх випадках закон дозволяє визначати інший режим права спільної власності. *Так, у подружжя можливе виникнення спільної не сумісної, а часткової власності на підставі шлюбного контракту, укладення якого передбачено ст. 9 Сімейного кодексу України.* Тому всі норми Цивільного кодексу щодо сумісної власності носять диспозитивний характер. *За письмовою угодою між членами сім'ї чи членами селянського (фермерського) господарства відносно майна, набутого внаслідок спільної діяльності, може бути встановлено спільну часткову власність.*

Як і спільна, сумісна власність передбачає взаємну згоду при здійсненні повноважень власника по володінню, користуванню та розпорядженню спільним майном. Особливе значення при цьому надається праву розпорядження. Здійснення цього повноваження кимсь одним із суб'єктів тягне за собою припинення права власності для всіх суб'єктів спільної власності. Виходячи з того, що зазначені співвласники становлять не тільки майнову єдність, а й особисту, яка базується на виключно **довірчих відносинах**, угоди по розпорядженню спільним майном може здійснювати **кожний з учасників**. Причому згода інших учасників **припускається** (п.2 ст.369 ЦКУ) (за винятком угод, які потребують нотаріального посвідчення).

Якщо хтось з учасників, зловживаючи довірою інших, розпорядився майном на свій розсуд без урахування їх думки, співвласники можуть зазнати збитків, але не завжди. В той же час вони завжди піддаються своєрідному ризику. Такі угоди по відчуженню спільного майна одним із співвласників можуть бути в судовому порядку визнані недійсними за умов доведення явно вираженої незгоди співвласників на це відчуження (п.4 ст.369 ЦКУ). *Наприклад, одне з подружжя продало машину в той час, коли друге мало намір (хоча ще нездійснений) на поділ майна.* Цього можна запобігти, коли співвласники в угоді між собою (або в шлюбному контракті) передбачають наділення повноваженнями по укладенню правочинів одного з них або встановлюють механізм досягнення згоди всіма учасниками на відчуження спільного майна.

Як вже зазначалося, сумісна власність є власністю безчастковою і тільки у разі її припинення встановлюються частки учасників. При цьому ці частки вважаються **рівними** незалежно від того, хто з учасників, що і скільки вклав у створення спільного майна (ст.370 ЦКУ). Дійсно, іноді важко і майже неможливо вирахувати вартість праці, наприклад, дружини, яка займається домашньою роботою, або бабусі, що допомагає в селянському господарстві тим, що доглядає за онуками. Адже ці особи безпосередньо продуктивною працею не займаються, їх діяльність явно вираженого доходу може і не приносити.

Норма про рівність часток учасників при виділі із сумісної власності носить диспозитивний характер. Інше може бути передбачене угодою між ними та у рішенні суду при розгляді спорів щодо поділу майна.

Кожен різновид спільної сумісної власності має свої, притаманні йому особливості. Стосовно майнових прав подружжя, закріплених в ст. 60 Сімейного кодексу, зазначимо про рівність їх прав по володінню, користуванню та розпорядженню майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності. При цьому,

по-перше, до уваги береться не тільки належним чином зареєстрований шлюб. Фактичні шлюбні відносини також породжують виникнення спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовою угодою між ними (ст.74 Сімейного кодексу України), так само як і такий шлюб, який згодом визнано недійсним, але лише у випадку, коли особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу (ст. 46 СКУ). У всіх інших випадках визнання шлюбу недійсним виникає спільна часткова власність. Розмір часток кожного з них визначається відповідно до їхньої участі у придбанні цього майна своєю працею та коштами. (ст.45 СКУ).

По-друге, майно вважається нажитим подружжям і в тому разі, якщо воно є грошовими доходами від підприємницької діяльності одного з подружжя (відсотки на вклади, дивіденди за акціями) чи заробітної плати, в той час коли друге подружжя, наприклад, було зайняте вихованням дітей. Це стосується і придбаних на ці гроші речей. Серед останніх роздільною власністю подружжя є:

- а) майно, що належало кожному з них до одруження;
- б) майно, одержане під час шлюбу в дар або у порядку успадкування;
- в) речі індивідуального користування, за винятком цінностей та предметів розкошу.

Разом з тим роздільна власність кожного з подружжя може бути перетворена на їх сумісну власність (наприклад, коли майно, що було приватною власністю одного з подружжя, згодом було істотно змінено за особисті кошти другого подружжя або за рахунок спільних доходів). Найчастіше це зустрічається при будівництві, переплануванні, капітальному ремонті жилого будинку або квартири, що спочатку належали одному з подружжя.

Підставами припинення спільної сумісної власності подружжя є:

- 1) розірвання шлюбу;
- 2) смерть одного із подружжя;
- 3) визнання шлюбу недійсним;
- 4) поділ спільного майна подружжя, який може бути здійснено й під час перебування їх у шлюбі.

У разі поділу майна, що є сумісною власністю подружжя, їх частки визнаються рівними. Суд має право відступити від рівності часток, виходячи з інтересів неповнолітніх дітей або інтересів одного з подружжя, що заслуговують на увагу. Суд також може визнати майно, нажите кожним з подружжя під час їх роздільного проживання при фактичному розірванні шлюбу, власністю кожного з них. Це є справедливим, бо якщо подружжя тривалий час разом не проживають, то і майно вони наживали не сумісно, і тому на таке майно не може поширюватися режим спільної власності.

Те з подружжя, яке ставить питання про поділ майна, може вимагати також виділу частки (вкладу, паю) в спільній власності, учасником якої виступало друге подружжя (наприклад, власності, що виникла з договору про сумісну діяльність). Це можливо також при витребуванні виділу частки вкладу з майна господарського товариства. Цьому не може бути перепон, бо Законом «Про господарські товариства» допускається здійснення виділу вкладу, наприклад, на вимогу нащадків померлого учасника, і тому схожу ситуацію поділом майна подружжя слід вирішувати аналогічно.

Виходячи з того, що власність членів селянського (фермерського) господарства визнається спільною сумісною, їй притаманні всі риси останньої. Проте вона має і свої особливості, викликані тим, що селянське (фермерське) господарство за **Законом «Про селянське (фермерське) господарство»(втратив чинність)** визнається юридичною особою, яка повинна мати відокремлене майно. Як юридична особа селянське (фермерське) господарство створене для досягнення мети одержання прибутку шляхом здійснення діяльності у сільському господарстві, в цивільному обороті виступає від свого імені, укладаючи правочини по розпорядженню спільною власністю його членів. Необхідно при цьому, щоб хтось з них був уповноважений укладати такі угоди від імені останніх та господарства як юридичної особи. Це, як правило, голова господарства.

Стосовно спільної сумісної власності членів сім'ї слід відмітити таке. Суб'єктний склад цієї множинності осіб законодавче не встановлено і тому його визначення викликає певні труднощі. Так, не зрозуміло, чи входять до складу сім'ї тільки родичі або також можуть вважатися членами сім'ї інші особи, наприклад, утриманці. Крім того, не ясно, чи треба брати до уваги їх спільне проживання та ведення

ними спільного господарства, вимоги про що висуває житлове законодавство (ст. 64 ЖКУ). Скоріше за все, норми житлового, сімейного та спадкового права слід застосовувати одночасно як в сукупності, так і вибірково, а також поряд з нормами підприємницького права.

Джерелом формування власності членів сім'ї є їх спільна праця. Причому тут не йдеться про працю, за яку кожен з них одержує заробітну плату за своїм місцем роботи. В першу чергу тут мається на увазі така праця членів сім'ї, що здійснюється ними сумісно і призводить до створення сукупного доходу, тобто про підприємницькі відносини. До того ж сумісну працю слід розуміти таким чином, що участь в одержанні сукупного доходу кожен з членів сім'ї повинен брати своєю особистою працею, а не грошовими, немайновими вкладками без обов'язкової трудової діяльності, як це має місце в господарських товариствах. Таку спільну підприємницьку діяльність зі створенням сумісної власності члени сім'ї можуть здійснювати шляхом допомоги приватному підприємцю, який діє без створення юридичної особи згідно із Законом «Про підприємництво»; обробки присадибної ділянки; участі в селянському (фермерському) господарстві. В останньому випадку законодавство окремо регулює ці відносини.

Складність розглядуваних правовідносин полягає у тому, що, як правило, до членів однієї сім'ї в першу чергу належить подружжя, яке практично завжди має сумісну власність на нажите під час шлюбу майно незалежно від праці кожного з них, про що вже йшлося. Таким чином, правовідносини власності подружжя з притаманною їм специфікою вплітаються у правовідносини власності членів сім'ї зі своїми особливостями, що ускладнює вирішення питань про поділ майна при розгляді спорів у суді. Крім того, спільна праця членів сім'ї передбачає їх сумісну діяльність, що в свою чергу може потягти за собою застосування зобов'язальних норм, а саме — про спільну діяльність. Не треба також забувати про норму ст. 175 СКУ, згідно з якою у разі виникнення спільної власності батьків та дітей правовідносини з приводу цієї власності регулюються на загальних підставах, передбачених нормами ЦК, а також ст. 177 СКУ щодо застосування спеціальних правил управління майном (правами на власність) дітей.

З урахуванням наведеного на практиці норма про речові права членів сім'ї з виникненням у них сумісної власності практично не застосовується. Учасники таких правовідносин правомірно вважають за доцільне, використовуючи диспозитивність норми ст. 368 ЦК передбачити особливості формування і розподілу створюваної власності в угоді між ними.

4. На практиці спільна власність часто виникає на такий об'єкт, як жилий будинок, що викликає велику кількість спорів, пов'язаних з виникненням та здійсненням права спільної часткової власності на жилий будинок. При розгляді таких справ необхідно керуватися постановою Пленуму Верховного Суду України від 4 жовтня 1991 р. «Про практику застосування судами законодавства, що регулює право власності громадян на жилий будинок».

При розгляді спорів щодо виникнення права часткової власності на жилий будинок суд повинен прийняти до уваги,

по-перше, те, кому було виділено земельну ділянку для будівництва житла;

по-друге, які взаємовідносини склалися між особами, що вимагають визнання між ними права спільної власності — чи є вони родичами або чужими людьми і тоді що їх пов'язувало;

по-третє, як саме вони брали участь у будівництві (допомагали коштами, будматеріалами чи безпосередньо працею);

по-четверте, чи мали намір потенційні співвласники одержати на праві власності будинок або вони переслідували інші цілі (допомогти, позичити гроші та ін.).

Виходячи із встановлених фактів згідно з п. 4 згаданої постанови Пленуму Верховного Суду України, режим спільної власності виникає лише за наявності угоди про створення спільної власності. В інших же випадках громадяни, що брали участь у будівництві жилого будинку (його придбанні), мають право вимагати не визнання права власності на будинок, а відшкодування своїх витрат на будівництво (придбання) будинку, якщо допомогу забудовнику (покупцеві) вони надавали не безкоштовно.

Часто не менш важливим для співвласників є встановлення порядку користування об'єктом їх спільної власності без припинення правового режиму спільної власності як такого. Оскільки право часткової власності передбачає не право на частку в речі, а частку в праві на неї, співвласники разом користуються всією річчю, а не її часткою. Але іноді вони зацікавлені виділити собі в користування частки загального майна. Ці частки конкретно обумовлені і являють собою вже частки майна в натурі. Таким чином, зберігається режим спільної часткової власності і одночасно встановлюється право користування часткою майна. Як бачимо, друге право є вужчим у порівнянні з першим, тому що в ньому відсутня правомочність розпорядження, яке співвласник, хоча і отримавши згоду на роздільне користування, повинен здійснювати в загальному порядку з дотриманням вимог щодо переважного права інших учасників на придбання відчужуваної частки.

У разі, якщо учасники не домовились про порядок користування загальним майном, спір підлягає вирішенню судом. Рішення суду, а також угода сторін про порядок користування відокремленими приміщеннями будинку згідно з частками учасників, якщо вона нотаріально посвідчена та зареєстрована належним чином, мають обов'язкове значення для учасників, а також осіб, які згодом придбали частку в спільній власності на цей будинок (ст. п.4 ст.358 ЦК).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, необхідно надати висновок, що право спільної власності надає двом чи більше особам разом за взаємною згодою на свій розсуд володіти, користуватися та розпоряджатися одним і тим самим майном, яке є єдиним об'єктом їх спільного права.

Відносини спільної власності можуть виникати за участю різноманітних суб'єктів права власності: фізичних осіб, юридичних осіб, держави, громад. При цьому ніяких заборон щодо суб'єктів спільної власності законодавство не містить. Суб'єкти права спільної власності називаються учасниками або співвласниками. Розрізняють спільну власність з визначенням часток (часткова власність) та без такого визначення (сумісна власність). Різниця між ними полягає в тому, що в

частковій власності співвласники мають визначені частки. Важливим є те, що ці частки існують у праві на майно (праві спільної власності), а не в самому майні. З поняттям права спільної власності пов'язані категорії “ідеальна частка” та “реальна частка”.

ВИСНОВКИ ПО ТЕМІ:

Отже, сьогодні впродовж лекції ми розглянули поняття, зміст, способи набуття, зміни та припинення права власності та її особливих видів як права приватної, спільної сумісної власності. що правом власності відповідно до ЦКУ є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб.

Складовими права власності є правомочності (зміст права власності):

- 1) право володіння – це юридично забезпечена можливість власника фактично панувати над річчю
- 2) право користування – юридично забезпечена можливість власника здобувати з майна корисні властивості для задоволення своїх потреб
- 3) право розпорядження – юридично забезпечена можливість визначати юридичну чи фактичну долю майна.

Законодавство встановлює, що власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі.

ЦКУ визначає такі форми власності:

- 1) Власність народу.
- 2) Приватна власність.
- 3) Державна власність.
- 4) Комунальна власність.

Відносини спільної власності можуть виникати за участю різноманітних суб'єктів права власності: фізичних осіб, юридичних осіб, держави, громад. При цьому ніяких заборон щодо суб'єктів спільної власності законодавство не містить. Суб'єкти права спільної власності називаються учасниками або співвласниками. Розрізняють спільну власність з визначенням часток (часткова власність) та без такого визначення (сумісна власність). Розподіл підстав набуття права власності на первісні і похідні в чинному законодавстві прямо не закріплено, проте воно може бути виведене шляхом його доктринального тлумачення. Що ж стосується практичного значення цього розподілу, то воно не оспоримо, оскільки з наявністю або відсутністю правонаступництва закон зв'язує певні наслідки.

Виходячи з обраного критерію розмежування до первісних підстав набуття права власності можна віднести такі.

1. Виробництво
2. Специфікація або переробка
3. Присвоєння загальнодоступних дарів природи (ягоди, дичина, риба й ін.)
4. Придбання права власності на безхазяйну річ, тобто на майно, що не має власника або власник якого невідомий

Маю надію, що цю тему ви засвоїте добре, оскільки вона є підставою вашого наступного засвоєння матеріалу з предмету цивільне та сімейне право, а саме розгляду на майбутній лекції теми: володіння та інші речові права. Дякую за увагу.

У кого які є питання. Будь-ласка, слухаю.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:**Питання до самоконтролю:**

1. Що таке речове право?
2. Чим відрізняється речове право від зобов'язального?
3. Що таке власність?
4. Які правомочності власника вам відомі?
5. Що означає право власності в об'єктивному і суб'єктивному розумінні?
6. Які способи виникнення права власності вам відомі?
7. Як припиняється право власності?
8. Що треба розуміти під передачею майна?
9. Коли на набувача переходить ризик випадкової загибелі майна?
10. Що є підставами для виникнення і припинення права довічного користування землею?
11. Що таке сервітути?

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ
з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 14 Захист права власності.
Володіння і інші речові права

для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро - 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

ВСТУП

4. Загальні положення про захист права власності.
5. Віндикаційний та негативний позов як способи захисту права власності.
6. Речові права на чуже майно.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

32. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996.- N 30.- ст. 141.
33. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- NN 40-44. - ст. 356.
34. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2002 р. - N 21-22. - ст. 135.
35. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003 р. - N 18, N 19-20, N 21-22.- ст. 144.

Наукові та навчально-методичні джерела:

42. Цивільне право України: Підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. - К.: Юрінком Інтер.- 2004. - 567 с.
43. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонова, Н.О. Саніахметова. - К.: Істина. - 2003р.- 776с.
44. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. - К.: Істина. - 2004. - 224 с.
45. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. - 2-е вид., допов. і перероб. - К.: Юрінком Інтер.- 2004. - 703с.
46. Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях: Навчальний посібник / За ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. - Х.: ТОВ "Одіссей". - 2002 - 640 с.
47. Цивільне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко - Т.1. Загальна частина - К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. - с. 119-142.
48. Цивільне право України. Підручник: У 2 т./ За заг. редакцією В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. - К.: Юрінком Інтер, 2004. - Т.1.- 480 с.
49. Цивільне право України / О.Г. Братель, СВ. Губарев, В.П. Мироненко та ін.: Посіб. для підготов, до іспитів. - К.: Вид. Паливода А.В., 2005
50. Бохан А.В. Власність як економічна основа активізації підприємництва // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. - Вип.. 12 (43). - К., 2004. - С. 3
51. Дзера, Ірина Олександрівна.
Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Дзера Ірина Олександрівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2001. - 216 арк. - арк. 203-216
11. Гридасов, Юрій Володимирович.
Адміністративно-правові засоби захисту права власності в Україні [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Гридасов Юрій Володимирович ; Національний ун-т Державної податкової служби України. - Ірпінь, 2009. - 20 с.
12. Дзера, Ірина Олександрівна.

Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Дзера Ірина Олександрівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2001. - 21 с.

13. Цюра, Вадим Васильович.

Речові права на чуже майно [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Цюра Вадим Васильович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2007. - 225 арк. - арк. 205-225

14. Майданик, Роман Андрійович.

Речові права на чуже житло [Текст] / Р. А. Майданик, М. В. Скаржинський ; Акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. - К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2006. - 35 с. - ISBN 966-7509-49-4

15. Нагнибіда, Володимир Іванович.

Речові права на чуже майно: порівняльно-правовий аспект [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нагнибіда Володимир Іванович ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К., 2010. - 20 с.

16. Білоцький, Олександр Вікторович.

Речові права на чуже житло [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Білоцький Олександр Вікторович ; НДІ приват. права і підприємництва Нац. акад. прав. наук України. - К., 2011. - 19 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Метою лекції є з'ясування теоретичних аспектів та практичної реалізації головних положень права власності, його поняття, форм та видів, підстави виникнення та припинення, а також способи захисту, такі як віндикаційний та негативний позов.

Послідовне вивчення питань цієї теми дозволить студентам скласти чітке уявлення про поняття правочину та його особливості, юридичні підстави та наслідки визнання правочину недійсним, а також практики застосування цивільно-правових норм, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

ВСТУП

Розвиток права власності в Україні відбувається одночасно з соціально-економічним розвитком суспільства. Нам відомі основні постулати, що стосуються права власності – право власності розглядають в об'єктивному розумінні і право власності розглядають у суб'єктивному розумінні.

ЦК України має змінив ту досить значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють право власності, і визначив ті засади, на яких має здійснюватись регулювання права власності в даний час і в майбутньому. Значення ЦК України полягає в тому що він став вершиною ієрархії нормативно-правових актів і у відповідності з ним мають створюватися і діяти інші нормативно-правові акти. Отже, **метою** нашої з вами сьогоднішньої лекції виступатиме з'ясування головних теоретичних положень права власності та інших речових прав в цивільному праві України.

Тож, розглянувши питання необхідності, актуальності та мету вивчення питання права власності та інших речових прав слід перейти саме до поняття права власності цивільного права та його джерел.

Отже першим питанням нашої лекції виступає: Загальні положення про захист права власності.

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Питання про захист права власності досить тісно пов'язане з питанням про її охорону. Однак для їх ототожнення підстави відсутні. Перш за все слід підкреслити необхідність розрізняти поняття охорони і захисту права власності.

Охорона права власності — це створення через нормотворчий процес і практичну діяльність відповідних державних органів умов, що сприяють функціонуванню та розвитку відносин власності у суспільстві і попереджують вчинення правопорушень у цій сфері. *Тому про охорону права власності може йтися лише до порушення прав власника.*

Інша ситуація складається тоді, коли право власності порушується і виникає проблема про застосування засобів правового впливу на відносини, що виникають внаслідок правопорушення.

Цивільно-правовий захист права власності — це застосування судовими органами у разі порушення прав власника сукупності відповідних правових засобів, передбачених у цивільному законодавстві і спрямованих на відновлення прав власника.

Згідно зі ч.1 ст. 386 ЦКУ громадянам, організаціям та іншим власникам юридичне забезпечуються рівні умови захисту права власності.

Цивільно-правові способи захисту характеризуються тим, що всі вони носять **майновий** та відновлюючий (**компенсаційний**) характер.

Захист суб'єктивних цивільних прав здійснюється відповідно до ст. 16 ЦКУ.

Засоби захисту права власності можливо класифікувати наступним чином:

1. Речево-правові засоби:

А). Основні речево-правові засоби захисту:

- віндикаційний позов;
- негаторний позов.

Б). Допоміжні речево-правові засоби захисту:

- позов про визнання права власності;
- позов про виключення майна з опису;
- позови про захист прав співвласника у разі виділу, поділу та продажу спільного майна.

2. Зобов'язально-правові засоби:

- способи захисту права власності в договірних відносинах (відшкодування збитків, заподіяних невиконанням чи неналежним виконанням договору; повернення речей, наданих у користування за договором);
- способи захисту права власності в деліктних зобов'язаннях;
- повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна.

3. Спеціальні засоби захисту:

- позови про визнання правочину недійсним;
- способи захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими;

- захист інтересів власника у тих випадках, коли його право власності припиняється на підставах, передбачених законом (ст.351 ЦКУ);
- способи захисту прав власників від неправомірного (п.6 ст. 319, ст. 393 ЦКУ) чи правомірного (п.7 ст. 319 ЦКУ) втручання державних органів.

Оскільки зобов'язально-правові та інші способи захисту права власності детально розглядаються в окремих темах курсу цивільного права, предметом нашого розгляду є лише речово-правові способи захисту права власності.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що охорона права власності — це створення через нормотворчий процес і практичну діяльність відповідних державних органів умов, що сприяють функціонуванню та розвитку відносин власності у суспільстві і попереджують вчинення правопорушень у цій сфері.

Цивільно-правовий захист права власності — це застосування судовими органами у разі порушення прав власника сукупності відповідних правових засобів, передбачених у цивільному законодавстві і спрямованих на відновлення прав власника. Цивільно-правові способи захисту характеризуються тим, що всі вони носять майновий та відновлюючий (компенсаційний) характер.

Захист суб'єктивних цивільних прав здійснюється відповідно до ст. 16 ЦК.

Засоби захисту права власності можливо класифікувати наступним чином:

Речово-правові засоби:

- віндикаційний позов;
- негаторний позов.

Зобов'язально-правові засоби:

Спеціальні засоби захисту:

II. ВІНДИКАЦІЙНИЙ ТА НЕГАТОРНИЙ ПОЗОВ ЯК СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Відповідно до ст. 387 ЦКУ власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. Отже, **віндикаційний позов** – це позов (позадовірня вимога) неволодіючого власника до фактичного володільця майна про повернення свого майна з чужого незаконного володіння.

Пред'явлення віндикаційного позову може мати місце лише за наявності сукупності таких умов:

По-перше, необхідно, щоб власник був позбавлений фактичного володіння майном.

По-друге, необхідно, щоб майно, що належить власникові, збереглося в натурі і знаходилося у фактичному володінні іншої особи. Якщо ж майно знищено, перероблено або спожито, право власності щодо нього припиняється і власник у цьому разі може захищати свої майнові інтереси за допомогою зобов'язально-правового позову (наприклад, про відшкодування шкоди).

По-третє, віндикація можлива лише стосовно індивідуально визначеного майна, оскільки власник може вимагати повернення майна, яке належить йому на праві власності.

По-четверте, позивач і відповідач не перебувають в зобов'язальних відносинах щодо майна, яке витребується власником.

Позивачем за віндикаційним позовом за загальним правилом є власник майна. Однак відповідно до ст. 396 ЦКУ позивачем може бути також особа, яка хоч і не є власником, але володіє чужим майном на підставі речового права або на іншій підставі, передбаченій законом або договором. Такі особи іменуються титульними володільцями.

Відповідачем за віндикаційним позовом виступає фактичний володілець майна, незаконність володіння якого підлягає доведенню при судовому розгляді справи, оскільки згідно зі ч.3 ст. 397 ЦКУ володіння майном вважається правомірним, якщо інше не впливає із закону або не встановлено рішенням суду. *Поділ володільців майна на законних і незаконних залежить від підстав його набуття, а не від свідомості особи. Незаконне володіння — це фактичне володіння, яке не спирається на правовий титул. Йдеться про випадки самочинного заволодіння майном, його крадіжки, привласнення особою знахідки, а також про випадки придбання майна в особи, яка не мала права на його відчуження.*

Незаконні володільці відповідають перед власником майна неоднаково, залежно від того, чи є вони добросовісними або недобросовісними набувачами майна. *Набувач майна відповідно до ст. 388 ЦКУ вважається добросовісним, якщо він не знав і не міг знати, що особа, у якої він придбав майно, не мала права його відчужувати. Якщо ж набувач знав або повинен був знати, що особа, у якої він придбав майно, не мала права його відчужувати, він вважається недобросовісним набувачем майна. Виходячи з презумпції добросовісності набувача майна, обов'язок*

по доведенню недобросовісності набувача майна лежить на особі, яка звернулась з віндикаційним позовом до суду.

При вирішенні долі віндикаційного позову в суді має значення й те, як (оплатно чи безоплатно) майно перейшло до набувача.

Якщо у недобросовісного набувача, який придбав майно за плату, воно завжди може бути витребуване власником, то у добросовісного набувача таке витребування може мати місце лише у випадках, передбачених законом. Так, згідно зі ст. 388 ЦКУ власник може витребувати майно у добросовісного і платного набувача лише у разі:

- коли воно було загублено власником або особою, якій майно було передано власником у володіння;
- або у останніх відповідне майно було викрадене;
- або вибуло з їх володіння іншим шляхом поза їх волею.

*У тих випадках, коли майно перейшло до платного і добросовісного набувача за волею особи, якій власник у свою чергу передав це майно, задоволення віндикаційного позову власника майна не може мати місця. Так, якщо власник майна передає його за договором оренди орендарю, а останній продав це майно третій особі (оплатному і добросовісному набувачеві), то власник не може витребувати зазначене майно від платного і добросовісного набувача саме через те, що це майно перейшло за волею власника до орендаря, а також за волею орендаря до третьої особи. Той факт, що орендар не мав права продавати майно, нічого не змінює, закон надає перевагу інтересам не власника, а добросовісного і платного набувача, виходячи з того, що **власник допустив необачність у виборі контрагента (орендаря)** і тому мусить нести всі невігідні наслідки своєї необачності. Власник майна може вимагати від орендаря відшкодування збитків, які були завдані йому порушенням договору оренди, але це вже буде зобов'язально-правовий позов.*

Згідно з п.2 ст. 388 ЦКУ у випадках придбання особою майна при продажу його в порядку, встановленому для виконання судових рішень, власник майна не може витребувати його у добросовісного набувача, хоча б і довів, що це майно раніше було загублено ним або викрадено у нього, а вже потім воно потрапило до боржника, відносно котрого було винесено судове рішення, на підставі якого майно було продано.

Якщо ж майно було набуто безоплатно від особи, яка не мала права його відчужувати, власник згідно з п. 3 ст. 388 ЦКУ має право витребувати майно в усіх випадках. При цьому не має значення, чи вибуло це майно за волею власника або особи, якій майно передано власником у володіння чи поза їх волею.

Стаття 389 ЦК містить спеціальні правила щодо витребування грошей і цінних паперів. Гроші, а також цінні папери на пред'явника не можуть бути витребувані від добросовісного набувача власником ні в якому разі (навіть тоді, коли вони були загублені власником або їх було викрадено). Встановлення цього правила пов'язане з необхідністю сприяння стабільності вільного обігу грошей і цінних паперів на пред'явника. Ці обмеження не стосуються іменних цінних паперів, обіг яких не є вільним, а передача їх здійснюється відповідно до ст. 1 Закону «Про цінні папери і

фондову біржу» шляхом повного індосаменту (передавальним записом, який посвідчує перехід прав за іменним цінним папером до іншої особи з внесенням змін до реєстру).

Гроші і цінні папери на пред'явника можуть бути витребувані від недобросовісного набувача власником у всіх випадках.

Згідно з ст. 257 ЦКУ на вимоги про повернення майна з чужого незаконного володіння встановлена трирічна позовна давність.

При поверненні речей з чужого незаконного володіння здійснюються розрахунки відповідно до ст. 390 ЦКУ. При цьому істотне значення також має добросовісність або недобросовісність набувача майна. Витребуючи майно з чужого незаконного володіння, власник має право вимагати від **недобросовісного володільця** повернення або **відшкодування всіх доходів**, які ця особа здобула або повинна була здобути **за весь час володіння**, а від **добросовісного набувача— всіх доходів**, які він здобув і повинен був здобути **з того часу, коли дізнався** або повинен був дізнатися про неправомірність володіння або одержав повістку за позовом власника про повернення майна.

В свою чергу володілець (як добросовісний, так і недобросовісний) має право вимагати від власника **відшкодування понесених ним необхідних витрат на майно** з того часу, з якого власникові належали доходи від майна. Необхідними витратами слід вважати такі витрати, без здійснення яких майно б загинуло або зазнало істотного погіршення, що призвело б до втрати можливості використання майна за своїм призначенням. Від необхідних витрат слід відрізнати витрати, що були понесені на поліпшення майна (речі).

Добросовісний володілець має право залишити зроблені ним поліпшення, якщо вони можуть бути відділені від майна без його пошкодження. Якщо ж поліпшення є невіддільними, добросовісний володілець має право вимагати відшкодування понесених ним витрат на поліпшення майна, але не більше розміру збільшення вартості речі.

В ст. 390 ЦКУ немає правила, згідно з яким слід вирішувати долю поліпшень речі, зроблених недобросовісним володільцем, незалежно від того, чи є вони віддільними або невіддільними від поліпшеного майна. В літературі з цього приводу висловлені різні точки зору. На нашу думку, слід визнати право недобросовісного володільця на залишення за собою поліпшень, які є віддільними від речей, якщо власник не погоджується на відшкодування понесених ним витрат.

Що ж стосується поліпшень, які є невіддільними від речей, то вони повинні переходити до власника безкоштовно.

Власник (титультний володілець) майна відповідно до ст. 391 ЦКУ може також вимагати усунення будь-яких порушень його права, хоч би ці порушення і не були поєднані з позбавленням володіння. Таке право забезпечується за допомогою негаторного позову. **Негаторний позов** — це позадоговірна вимога власника, не позбавленого володіння майном, до третьої особи про усунення перешкод у здійсненні правомочностей щодо користування та розпорядження майном.

Негаторний позов, як і позов віндикаційний, може подаватися до суду у випадках, коли,

по-перше, власник і третя особа не перебувають між собою в зобов'язальних відносинах, і,

по-друге, коли правопорушення третьої особи не призвело до припинення суб'єктивного права власності.

Позивачем за негаторним позовом виступає власник майна або титульний володілець майна. **Відповідачем** є особа, яка своїми протиправними діями або бездіяльністю заважає власникові здійснювати правомочності, що належать йому.

Найбільш поширеними є випадки, коли третя особа своїми протиправними діями або бездіяльністю перешкоджає власнику в здійсненні правомочності користування. *Наприклад, одноособове зайняття приміщення, яке перебуває у спільній власності; неправомірне перебування у виробничих приміщеннях власника майна третіх осіб; здійснення ремонту своєї квартири таким чином, що це спричиняє перешкоди чи небезпеку для проживання інших співвласників; виселення громадян з неправомірно займаних жилих приміщень власника, знесення неправомірно збудованих споруд та інші.* За допомогою цього позову власник може вимагати усунення третьою особою зазначених перешкод.

Можуть мати місце випадки, коли третя особа створює певні перешкоди і у здійсненні власником правомочності по розпорядженню майном. Це можливо тоді, коли накладається арешт на майно певного власника (боржника) і при цьому в опис випадково включається майно, яке належить іншим особам. У цьому разі власник подає позов про звільнення майна з-під арешту, який за своєю сутністю є негаторним позовом, у тому випадку, коли зазначене майно не вилучається у власника після накладення на нього арешту.

За допомогою негаторного позову можна здійснювати захист права власності лише від неправомірної поведінки третьої особи, з якою власник майна не перебуває в договірних відносинах. Негаторний позов має на меті усунути тривалі порушення зазначених повноважень власника і не може бути пред'явлений після припинення протиправної поведінки, що зумовлює не поширення на вимоги за негаторним позовом строків позовної давності. Власник після припинення протиправної поведінки разі може вимагати відшкодування завданих збитків.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що, віндикаційний позов – це позов (позадовірна вимога) неволодіючого власника до фактичного володільця майна про повернення свого майна з чужого незаконного володіння. Негаторний позов — це позадовірна вимога власника, не позбавленого володіння майном, до третьої особи про усунення перешкод у здійсненні правомочностей щодо користування та розпорядження майном. За допомогою негаторного позову можна здійснювати захист права власності лише від неправомірної поведінки третьої особи, з якою власник майна не перебуває в договірних відносинах. Негаторний позов має на меті усунути тривалі порушення зазначених повноважень власника і не може бути пред'явлений після припинення протиправної поведінки, що зумовлює не поширення на вимоги за негаторним позовом строків позовної давності. Власник після припинення протиправної поведінки разі може вимагати відшкодування завданих збитків.

III. РЕЧОВІ ПРАВА НА ЧУЖЕ МАЙНО

Речове право на чуже майно - це визнана законом можливість володіти, користатися і розпоряджатися чужим майном, що має обмежений зміст, але підлягає захисту в період її існування від будь-якого втручання всіх третіх осіб, включаючи і самого власника.

*Досить детально ці питання врегульованні в новому Цивільному кодексі України (ст.395-417 ЦКУ). Зокрема, передбачені такі інститути, як володіння, сервітути, емфітевзис і суперфіцій. **Володіння** – реальне панування особи над річчю, що впливає з фактичного, фізичного ставлення особи до предмета володіння. Сервітут походить від латинського слова - обслуговувати. **Сервітут** - це право однієї особи користуватися річчю або майном, що належить на праві власності іншій особі в тому чи іншому відношенні або обсязі, визначеному сервітутом. У зв'язку з розмаїтістю об'єктів сервітуту їх прийнято підрозділяти на земельні й особисті.*

До земельних сервітутів відносяться право проходу, проїзду, провозу вантажів, прогону худоби і т.п. по чужій землі; право випасу худоби на чужих луках, косовиці, право користування водою для поливу, поїння худоби й інших потреб; право прокладки й експлуатації ліній передач, зв'язку, трубопроводів, водоканалів, меліоративних споруджень, доріг і т.д.

*Сервітуту на право користування чужою річчю або майном в інтересах конкретної фізичної чи юридичної особи одержали назву **особистих**. До **особистих сервітутів** відноситься право на користування чужим майном без отримання доходів (узус), право користування чужим майном з одержанням доходів (узуфрукт).*

***Суперфіцій** - це довгострокове, відчужуване і наслідуване право користування чужою землею для забудови. **Емфітевзис** - це довгострокове відчужуване і наслідуване право користування чужою землею з метою сільськогосподарського виробництва.*

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, ми з'ясували, що речове право на чуже майно - це визнана законом можливість володіти, користатися і розпоряджатися чужим майном, що має обмежений зміст, але підлягає захисту в період її існування від будь-якого втручання всіх третіх осіб, включаючи і самого власника.

Досить детально ці питання врегульованні в новому Цивільному кодексі України. Зокрема, передбачені такі інститути, як володіння, сервітути, емфітевзис і суперфіцій. Володіння – реальне панування особи над річчю, що впливає з фактичного, фізичного ставлення особи до предмета володіння. Сервітут походить від латинського слова - обслуговувати. Сервітут - це право однієї особи користуватися річчю або майном, що належить на праві власності іншій особі в тому чи іншому відношенні або обсязі, визначеному сервітутом. Суперфіцій - це довгострокове, відчужуване і наслідуване право користування чужою землею для забудови. Емфітевзис - це довгострокове відчужуване і наслідуване право користування чужою землею з метою сільськогосподарського виробництва.

ВИСНОВКИ ПО ТЕМІ:

Отже, впродовж лекції ми розглянули поняття, зміст, способи набуття, зміни та припинення права власності та її особливих видів як права приватної, спільної сумісної власності. , що охорона права власності — це створення через нормотворчий процес і практичну діяльність відповідних державних органів умов, що сприяють функціонуванню та розвитку відносин власності у суспільстві і попереджують вчинення правопорушень у цій сфері. Цивільно-правовий захист права власності — це застосування судовими органами у разі порушення прав власника сукупності відповідних правових засобів, передбачених у цивільному законодавстві і спрямованих на відновлення прав власника. Цивільно-правові способи захисту характеризуються тим, що всі вони носять майновий та відновлюючий (компенсаційний) характер.

Окрема увага впродовж лекції приділялася захисту права власності, а саме розглянуто певні позови щодо захисту права власності: віндикаційний, негаторний, позов про визнання права власності. Віндикаційний позов — це позов (позадоговірний вимога) неволодіючого власника до фактичного володільця майна про повернення свого майна з чужого незаконного володіння. Негаторний позов — це позадоговірний вимога власника, не позбавленого володіння майном, до третьої особи про усунення перешкод у здійсненні правомочностей щодо користування та розпорядження майном. що речове право на чуже майно - це визнана законом можливість володіти, користатися і розпоряджатися чужим майном, що має обмежений зміст, але підлягає захисту в період її існування від будь-якого втручання всіх третіх осіб, включаючи і самого власника. Досить детально ці питання врегульовані в новому Цивільному кодексі України. Зокрема, передбачені такі інститути, як володіння, сервітут, емфітевзис і суперфіцій. Володіння — реальне панування особи над річчю, що впливає з фактичного, фізичного ставлення особи до предмета володіння. Сервітут походить від латинського слова - обслуговувати. Сервітут - це право однієї особи користуватися річчю або майном, що належить на праві власності іншій особі в тому чи іншому відношенні або обсязі, визначеному сервітutom. Суперфіцій - це довгострокове, відчужуване і наслідуване право користування чужою землею для забудови. Емфітевзис - це довгострокове відчужуване і наслідуване право користування чужою землею з метою сільськогосподарського виробництва.

Дякую за увагу. У кого які є питання. Будь-ласка, слухаю.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Питання до самоконтролю:

12. Що таке речове право?
13. Чим відрізняється речове право від зобов'язального?
14. Що таке власність?
15. Які правомочності власника вам відомі?
16. Що означає право власності в об'єктивному і суб'єктивному розумінні?
17. Які способи виникнення права власності вам відомі?
18. Як припиняється право власності?

- 19.Що треба розуміти під передачею майна?
- 20.Коли на набувача переходить ризик випадкової загибелі майна?
21. Що є підставами для виникнення і припинення права довічного користування землею?
22. Що таке сервітути?

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ
з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 15 Право інтелектуальної власності

для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро - 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

ВСТУП

- I. Результати творчої діяльності людини як об'єкт правового регулювання та охорони.
- II. Поняття права інтелектуальної власності. Співвідношення з речовим правом власності. Види права інтелектуальної власності.
- III. Державне управління інтелектуальною власністю.

ВИСНОВКИ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти:

36. Конституція України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1996.-№№ 30.- ст. 141.
37. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003.- №№ 40-44. - ст.356.
38. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. 2003 р. - № 18, № 19-20, № 21-22.- ст.144.

Наукові та навчально-методичні джерела:

52. Цивільне право України: Підручник / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузницької. К.: Юрінком Інтер.- 2010. 567 с.
53. Харитонов Є.О., Дрімлюк А.І., Калітенко О.М. Цивільне право (в запитаннях і відповідях). Х.: ТОВ «Одісей», 2008. 576 с.
54. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред.. Я.М. Шевченко. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2011. Ч. 1. 692 с.
55. Цивільне право України : У 2 т. / Інститут держави і права України Національної академії наук України; За заг. ред. Я. М. Шевченко. К. : Ін Юре, 2003.
56. Калятин В. О. Интеллектуальная собственность (исключительные права) / В. О. Калятин. М. : НормаИнфра, 2000. 450с.
57. . Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / А. П. Сергеев. М. : ТК Велби; Проспект, 2004. 752 с.
58. Дробязко В. С. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. [В. С. Дробязко, Р. В. Дроб'язко]. К. : Юрінком Інтер, 2004. 512 с.
59. Кравченко, Олена Сергіївна.
Цивільно-правове регулювання експертизи у сфері інтелектуальної власності [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кравченко Олена Сергіївна ; Національна академія внутрішніх справ України. - К., 2003. - 204 арк. - арк. 183-204
9. Потоцький, Микола Юрійович.
Правове регулювання інтелектуальної власності в Україні: загальнотеоретичне дослідження [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Потоцький Микола Юрійович ; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. - Х., 2009. - 20 с.
10. Підпригора, Оксана Опанасівна.
Проблеми правового регулювання інтелектуальної власності за законодавством України [Текст] : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Підпригора Оксана Опанасівна ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 1999. - 34 с.
11. Кравченко, Олена Сергіївна.
Цивільно-правове регулювання експертизи у сфері інтелектуальної власності [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Кравченко Олена Сергіївна ; Національний ун-т внутрішніх справ. - Х., 2003. - 16 с.
12. Мельник, Олена Миколаївна.

Цивільно-правова охорона інтелектуальної власності в Україні [Текст] : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Мельник Олена Миколаївна ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. - К., 2004. - 36 с.

13. Дахно И.И. Право интеллектуальной собственности: Научно-справочное пособие. К.: ТП-ПРЕСС, 2004. 224 с.

14. Дроб'язко В.С., Дроб'язко Р.В. Право інтелектуальної власності: Навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2004. 512 с.

15. Основи правової охорони інтелектуальної власності в Україні: Підруч. для студ. неюрид. ВНЗ / За заг. ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького, - К.: Концерн „Видавничий дім “Ін Юре”, 2003. 236 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Слід окремо зупинитися на меті такої навчальної дисципліни як право інтелектуальної власності. Навчання праву інтелектуальної власності передбачає пізнання цивільно-правових норм, практики їх застосування, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання відносин інтелектуальної власності.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами.

ВСТУП

Право інтелектуальної власності є однією з підгалузей цивільного права України у системі національного права і визнається такою в усіх правових системах світу. В умовах кардинального реформування соціально-економічних відносин в нашому суспільстві відповідно зростає і роль права інтелектуальної власності як важливого регулятора товарно-грошових відносин.

Інтелектуальна власність одна з вибіркових дисциплін, які вивчаються у вищих навчальних закладах юридичного профілю.

За умови оновлення цивільного законодавства і відповідних змін практики його застосування метою викладення інтелектуальної власності є не лише вивчення основних законоположень і численних нормативних актів, але й опанування основних положень цивільно-правової науки, які вироблені нею і перевірені багаторічною практикою в сфері інтелектуальної власності, науковий аналіз чинного законодавства і практики його застосування. Тож, розглянувши питання необхідності, актуальності та мету вивчення права інтелектуальної власності слід перейти саме до поняття права інтелектуальної власності та його джерел. Отже першим питанням нашої лекції є питання «Результати творчої діяльності людини як об'єкт правового регулювання та охорони».

І. РЕЗУЛЬТАТИ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОХОРОНИ

Творчою працею людини створюються всі багатства суспільства. Так було, є і буде. Людство у своєму розвитку ніколи не досягне такого стану, коли б його задовольняли наявні засоби забезпечення життєдіяльності. Людина постійно знаходиться у творчому пошукові. Це невід'ємна властивість людини, якою природа наділяє кожного із нас.

Творчість притаманна людині у будь-якій сфері її діяльності у промисловому чи сільськогосподарському виробництві, військовій справі, охороні здоров'я людей, лікуванні тварин, організації свого відпочинку і дозвілля тощо.

Творча діяльність або просто **творчість** це діяльність, внаслідок якої народжується щось якісно нове, що відзначається неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Творчість властива тільки людині адже творити може тільки людина. Суб'єктом творчої діяльності може бути тільки людина. Природа інколи також створює унікальні шедеври, але в природі здійснюється процес розвитку, а не творчості. Творчість процес усвідомлений, цілеспрямований і, як правило, передбачуваний.

Отже, результатом творчої діяльності є щось таке, чого ще не було це суспільно-історична унікальність. Цей результат має бути новим, оригінальним, він не може бути повторенням уже відомого. У цьому аспекті специфічною рисою творчості є саме те, що творча діяльність не може бути повторенням відомого, її результату завжди властива новизна.

Творчість властива людині у будь-якій сфері її доцільної діяльності. Конституція України проголошує свободу творчості (ст. 54 Конституції України). Це означає, що людина може творити в будь-якій галузі діяльності і творити все, що їй забажається. Проте обмеження творчості встановлюються законом творчість не може бути антисуспільною, аморальною, спрямованою проти людства.

Кількість результатів творчої діяльності значно переважає кількості об'єктів інтелектуальної власності. До результатів творчої діяльності відносяться й ті, які з тих чи інших причин не можуть стати об'єктами правової охорони, наприклад, відкриття, винаходи, які втратили патентоздатність, не запатентовані об'єкти промислової власності.

Отже, творчі результати це результати творчої діяльності, які можуть бути об'єктами правової охорони, а можуть і не бути. Ті результати творчої діяльності, які наділяються правовою охороною визнаються об'єктами інтелектуальної власності. За своєю цілеспрямованістю творчість можна умовно розподілити на два основних види: духовна творчість і науково-технічна творчість. І перша, і друга охоплюють великі кола різноманітних видів творчості У зв'язку з цим всі результати творчої діяльності можна поділити на наступні групи:

1. Перша група результати духовної творчості, спрямовані на збагачення внутрішнього світу людини, на формування її світогляду. Вона охоплює літературну, наукову, мистецьку, виконавську майстерність артистів, звукозапис, радіомовлення і телебачення, інші види творчої діяльності гуманітарного характеру. Так, наприклад, ст. 8 Закону України "Про авторське право і

суміжні права" від 23 грудня 1993 р. в ред. від 11 липня 2002 р. дає перелік творів, на які поширюється авторське право.

2. Другу групу складають результати науково-технічної творчості. Науково-технічні досягнення передусім сприяють підвищенню технічного рівня суспільного виробництва, його ефективності, продуктивності тощо. До результатів науково-технічної творчості належать: винаходи в усіх галузях людської діяльності, корисні моделі, промислові зразки, *що регулюються Законами України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" від 1 червня 2000 р., "Про охорону прав на промислові зразки" від 15 грудня 1993 р.*
3. *Останніми роками намітилася тенденція до формування ще однієї - третьої група результатів творчої діяльності засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг. Вона відокремлюється від групи промислової власності. За Паризькою конвенцією про охорону промислової власності такі інститути, як знаки для товарів і послуг, фірмове найменування (фірма) та найменування місця походження товару належать до промислової власності. У той же час помітно, що зазначені об'єкти не дуже вписуються в групу промислової власності, принаймні за своїм функціональним призначенням. Знаки для товарів і послуг, фірмове найменування (фірма) та найменування місця походження товарів мають своїм призначенням індивідуалізацію учасників цивільного обігу товарів і послуг. Варто підкреслити й те, що засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг відрізняються від інших об'єктів промислової власності не лише функціональним призначенням. Вони також різняться і рівнем творчості одна справа створити винахід, інша знак для товарів і послуг, промисловий зразок чи фірмове найменування. У цілому об'єкти промислової власності мають своїм призначенням підвищення ефективності виробництва, зниження собівартості продукції тощо. Засоби індивідуалізації відмінність товару одного виробника від подібного товару іншого виробника. Таким чином, значимість об'єктів промислової власності дещо вища.*
4. *Деякі автори (зокрема проф. Сергєєв А.П.) відокремлюють від промислової власності нетрадиційні результати творчої діяльності, які також визнаються об'єктами інтелектуальної власності і охороняються законодавством, але мають свою специфіку. До них відносять відкриття, службову і комерційну таємницю, топології інтегральних мікросхем, селекційні досягнення, раціоналізаторські пропозиції, недобросовісну конкуренцію.*

Усі зазначені результати творчої діяльності об'єднані поняттям інтелектуальної власності.

Таким чином, інтелектуальна власність є результатом інтелектуальної, творчої діяльності, який відповідає вимогам чинного законодавства. Тільки в такому разі їй надається правова охорона. У наш час роль і значення інтелектуальної власності інтенсивно зростають, вона давно уже стала найбільш цінним капіталом людства. В усьому світі інтелектуальна власність є об'єктом цивільного обороту. В силу істотного значення інтелектуальної діяльності і особливо її результатів для соціально-економічного розвитку будь-якого суспільства попит на неї також інтенсивно зростає. Вона часто стає об'єктом неправомірних дій, зловживання, недозволеного використання, тому потребує надійної і ефективної правової охорони.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Таким чином, слід зробити висновок, що творча діяльність або просто творчість це діяльність, внаслідок якої народжується щось якісно нове, що відзначається неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Творчість властива тільки людині адже творити може тільки людина. Суб'єктом творчої діяльності може бути тільки людина. Природа інколи також створює унікальні шедеври, але в природі здійснюється процес розвитку, а не творчості. Творчість процес усвідомлений, цілеспрямований і, як правило, передбачуваний.

Отже, результатом творчої діяльності є щось таке, чого ще не було це суспільно-історична унікальність. Цей результат має бути новим, оригінальним, він не може бути повторенням уже відомого. У цьому аспекті специфічною рисою творчості є саме те, що творча діяльність не може бути повторенням відомого, її результату завжди властива новизна.

У зв'язку з цим всі результати творчої діяльності можна поділити на наступні групи:

Перша група результати духовної творчості, спрямовані на збагачення внутрішнього світу людини, на формування її світогляду. Вона охоплює літературну, наукову, мистецьку, виконавську майстерність артистів, звукозапис, радіомовлення і телебачення, інші види творчої діяльності гуманітарного характеру.

Другу групу складають результати науково-технічної творчості. Науково-технічні досягнення передусім сприяють підвищенню технічного рівня суспільного виробництва, його ефективності, продуктивності тощо. До результатів науково-технічної творчості належать: винаходи в усіх галузях людської діяльності, корисні моделі, промислові зразки.

II. ПОНЯТТЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ. СПІВВІДНОШЕННЯ З РЕЧОВИМ ПРАВОМ ВЛАСНОСТІ. ВИДИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Питання охорони і використання інтелектуальної власності в сучасних умовах переходу до ринкових відносин починають відігравати все важливішу роль у комерційній, підприємницькій і виробничій діяльності підприємств та установ України усіх форм власності. У цьому відношенні всім, хто займається або готується до подібного роду діяльності, необхідно досить чітко уявляти собі, що таке інтелектуальна власність, у чому полягає її сутність, як вона охороняється в сучасному світі і до яких серйозних матеріальних витрат може привести порушення її прав.

Інтелектуальна власність, яка охороняється зараз у більшості країн світу, в сучасних умовах є одним з наймогутніших стимуляторів прогресу у всіх галузях розвитку суспільства. Психологи вивчають її як результат розумової праці, новаторського пошуку. Соціологи встановлюють взаємозв'язок між розвитком творчої діяльності, соціальним і науковим прогресом. Економісти розглядають інтелектуальну власність як засіб підвищення ефективності виробництва. Правознавці вивчають її як об'єкт права у зв'язку із суспільною цінністю та пов'язані з нею правовідносини. У сучасних правових системах явище «інтелектуальна власність» охопило найрізноманітніші сфери суспільних відносин, що є предметом регулювання різних галузей права, - економічний оборот, соціально-політичні і культурні зв'язки, міжнародні, державно-адміністративні й інші відносини.

Це привело до того, що інтелектуальна власність стала об'єктом вивчення цілого ряду галузевих юридичних наук (цивільного права, державного, адміністративного, митного, податкового, міжнародного й інших), а категорія «інтелектуальна власність» ввійшла в їхній понятійний апарат.

Категорія «інтелектуальна власність» - terra incognita українського законодавства. Виникнення терміна «інтелектуальна власність» припадає на кінець XVIII ст. Він уперше з'явився у французькому законодавстві на ґрунті теорії природного права, яке одержало свій найбільш послідовний розвиток саме в працях французьких філософів-просвітителів (Вольтер, Дідро, Руссо). Відповідно до цієї теорії право творця будь-якого творчого результату чи то літературного твору, чи винаходу, є його невід'ємним природним правом, що виникає із самої сутності творчої діяльності та «існує незалежно від визнання цього права державною владою».

Стаття 54 Конституції України проголошує, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Держава надає захист інтелектуальній власності, авторських прав громадян, їх моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

За Конституцією кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Ніхто не може використовувати або поширювати зазначені результати без згоди їх власника лише за винятками, встановленими законами.

Аналізуючи суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності можна зробити висновок, що **інтелектуальна власність** - це результати творчої діяльності будь-якої фізичної особи. Її об'єктом, проте, є не матеріальні носії, в яких реалізовані результати творчості, а саме ті ідеї, думки, міркування, образи, символи тощо, які реалізуються чи втілюються у певних матеріальних носіях. Докладніше зупинімося на питанні про **співвідношення власності і права інтелектуальної власності**. Право власності і право інтелектуальної власності - це різні правові інститути, хоча вони і мають багато **спільного**. Воно полягає в тому, що:

- Їх суб'єктам належать однакові права на об'єкти власності. *Суб'єкти права інтелектуальної власності мають стосовно результатів творчої діяльності такі само правомочності як і суб'єкти звичайного права власності. Це право володіння, користування і розпорядження об'єктом своєї власності на свій розсуд (ст. 41 Конституції України).*
- Спільними є способи виникнення права власності і права інтелектуальної власності, незважаючи на їх різноманітність. *Право власності виникає шляхом виробництва об'єкта, право інтелектуальної власності виникає також шляхом створення твору, винаходу тощо. Право власності виникає шляхом укладення цивільно-правових договорів, так само виникає й інтелектуальна власність.*

Проте між цими двома видами права власності існує чимало суттєвих **відмінностей**. Зокрема:

1. *Право власності не обмежене будь-яким строком. Цей строк може бути перерваний тільки у випадках, передбачених законом. Право інтелектуальної власності виникає, як правило, тільки після державної реєстрації результату творчої діяльності у відповідних державних органах (зараз це Департамент інтелектуальної власності Міністерства освіти і науки)¹. Для об'єктів права промислової власності, а також для засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту така реєстрація є необхідною, для об'єктів авторського права реєстрація є бажаною (вона засвідчує факт створення результату літературно-художньої творчості) і необхідна для реєстрації в подальшому об'єкта інтелектуальної власності у Держмитслужбі.*

2. *Право інтелектуальної власності є строковим, тобто воно припиняється з перебігом певного терміну, після чого об'єкт інтелектуальної власності стає суспільним надбанням. За загальним правилом дія авторського права на твір відбувається протягом життя автора та 70 років після його смерті, право на винаходи, корисні моделі 20 років, право на промислові зразки 10 років, право на товарні знаки 10 років після подання заявки на отримання патенту або свідоцтва.*

3. *Об'єкти інтелектуальної власності це не речі, як предмети матеріального світу, а ті ідеї, символи, образи, думки, гіпотези тощо, які виражені в об'єктивній формі - втілені в матеріальних носіях. У зв'язку з цим, об'єкти інтелектуальної власності здатні до тиражування, тобто до багаторазового втілення в матеріальному об'єкті.*

4. *переходом права власності на річ до іншої особи, право інтелектуальної власності не переходить до нового власника. Передача прав на об'єкти інтелектуальної власності відбувається в спеціальному порядку. Як правило, договори щодо передачі прав на об'єкти інтелектуальної власності підлягають обов'язковій державній реєстрації.*

5. Діє принцип вичерпання права інтелектуальної власності, тобто автор не може заборонити використання та розповсюдження товару, який містить об'єкт інтелектуальної власності, якщо його правомірно було введено в обіг правовласником шляхом першого продажу. Про це свідчить аналіз ч.7 ст. 15 Закону України "Про авторське право та суміжні права"

6. Автору об'єкта інтелектуальної власності належить два види прав: майнові права та особисті немайнові права. Майнові права можуть передаватися іншим особам, немайнові права відчуженню не підлягають.

7. Відчуження права власності відбувається в повному обсязі, тоді як право інтелектуальної власності передається за ліцензійними угодами як в повному обсязі (виключна ліцензія), так і частково з обмеженням по строку, способу використання, території, кількості примірників тощо. Крім того, договори на передачу прав інтелектуальної власності підлягають державної реєстрації так само, як і право інтелектуальної власності.

8. Охорона права інтелектуальної власності в деяких випадках (наприклад, стосовно товарних знаків) обмежується територією певної держави, де відбулася державна реєстрація (за виключенням загальновідомих товарних знаків).

9. Результати творчої діяльності, що визнаються об'єктами права інтелектуальної власності, є різними за рівнем творчості, цілями створення, характером діяльності і, як наслідок, за правовим режимом виникнення, використання та охорони. Враховуючи це, об'єктами інтелектуальної власності визнаються: результати літературно-художньої творчості; результати науково-технічної творчості; засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту; нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності.

Інтелектуальна власність частина цивільного права, що включає дві сфери прав промислову власність та авторське право і суміжні права. Промислова власність охоплює досить широке коло об'єктів, що знайшли застосування в міжнародному торговому обороті. Поняття «промислова власність», після прийняття Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 р., стало загальноживаним, універсальним у патентній практиці терміном, що ввійшов у побут міжнародних контактів.

До об'єктів права промислової власності відносяться: технічні рішення (винаходи), корисні моделі; символи чи позначення, що проставляються на промислових виробах, що використовуються при наданні послуг (знаки для товарів і послуг); зовнішній вигляд промислових виробів (промислові зразки малюнки чи моделі); сорти рослин; зазначення місць походження товарів; найменування фірм, під якими вони виступають у господарському обороті (фірмові найменування); топографії інтегральних мікросхем. У право промислової власності включене також право на припинення недобросовісної конкуренції, тобто на використання прийомів, що суперечать ustalеним у промисловій і торговельній практиці чесним звичаям.

Авторське право і суміжні права охороняють права автора твору, створеного в результаті творчої інтелектуальної праці. Вони стосуються особливих форм творчості, що мають відношення головним чином до засобів масових комунікацій не тільки до друкованих публікацій, а й до радіо- та телепередач, прокату фільмів, комп'ютерних систем збереження та відтворення інформації.

Авторське право охороняє форму вираження ідей, а не самі ідеї. Як тільки ідеї втілюються в матеріальний носій, виникає правова охорона форми твору розташування слів, нот, знаків. В об'єктивному змісті авторське право являє собою сукупність правових норм, що регулюють відношення з приводу створення і використання творів науки, літератури, мистецтва. У суб'єктивному змісті авторське право це особисті немайнові та майнові права, що належать особам, котрі створили твори науки, літератури, мистецтва.

Права, які стосуються виконавців, виробників фонограм, відеогам і організацій мовлення прийнято називати «суміжними правами», тобто правами в галузях, суміжних з авторським правом.

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Аналізуючи суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності можна зробити висновок, що інтелектуальна власність - це результати творчої діяльності будь-якої фізичної особи. Її об'єктом, проте, є не матеріальні носії, в яких реалізовані результати творчості, а саме ті ідеї, думки, міркування, образи, символи тощо, які реалізуються чи втілюються у певних матеріальних носіях. Докладніше зупинімося на питанні про співвідношення власності і права інтелектуальної власності. Право власності і право інтелектуальної власності - це різні правові інститути, хоча вони і мають багато спільного. Інтелектуальна власність частина цивільного права, що включає дві сфери прав промислову власність та авторське право і суміжні права. Промислова власність охоплює досить широке коло об'єктів, що знайшли застосування в міжнародному торговому обороті. Поняття «промислова власність», після прийняття Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 р., стало загальноновживаним, універсальним у патентній практиці терміном, що ввійшов у побут міжнародних контактів.

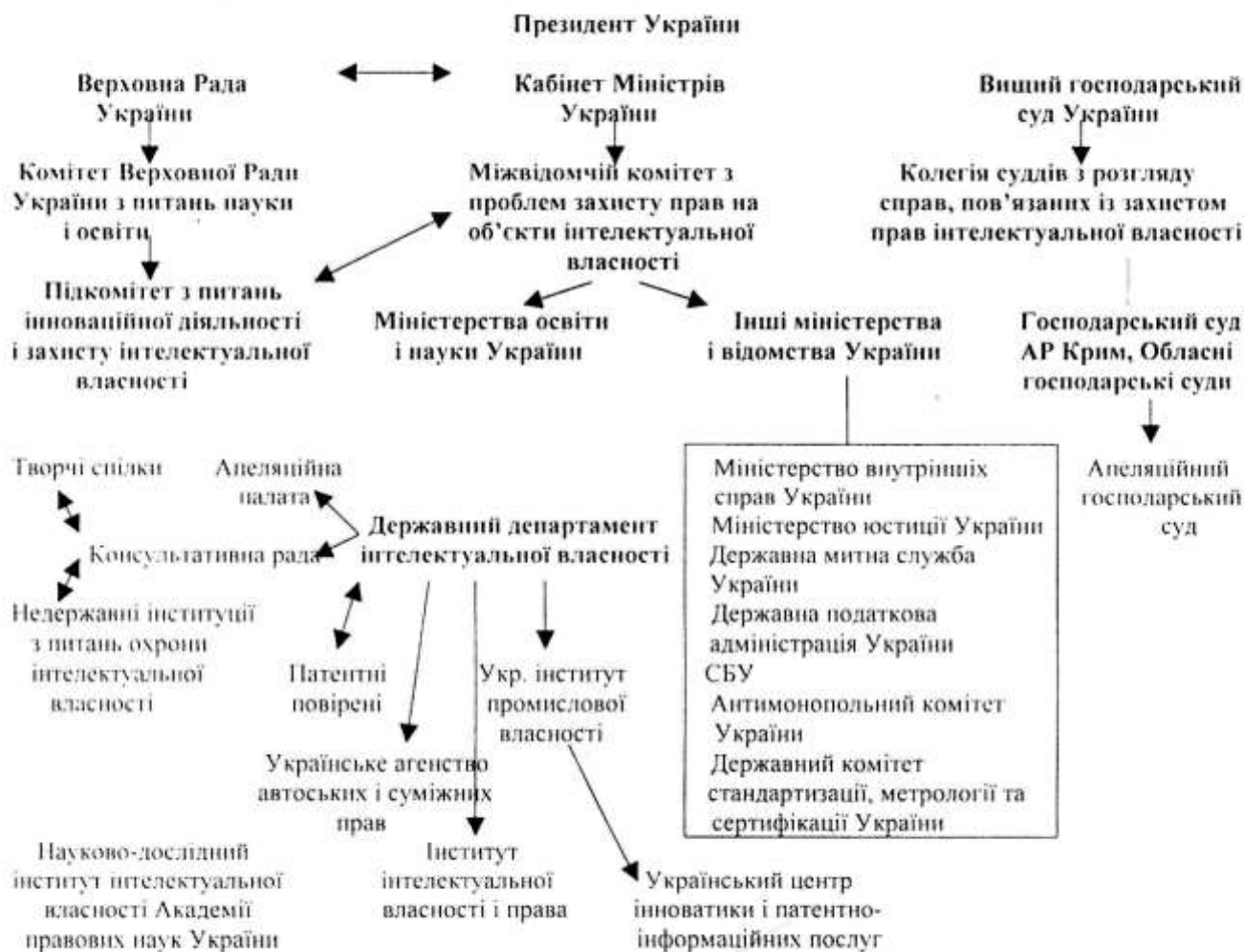
До об'єктів права промислової власності відносяться: технічні рішення (винаходи), корисні моделі; символи чи позначення, що проставляються на промислових виробках, що використовуються при наданні послуг (знаки для товарів і послуг); зовнішній вигляд промислових виробів (промислові зразки малюнки чи моделі); сорти рослин; зазначення місць походження товарів; найменування фірм, під якими вони виступають у господарському обороті (фірмові найменування); топографії інтегральних мікросхем. У право промислової власності включене також право на припинення недобросовісної конкуренції, тобто на використання прийомів, що суперечать ustalеним у промисловій і торговельній практиці чесним звичаям.

Авторське право і суміжні права охороняють права автора твору, створеного в результаті творчої інтелектуальної праці. Вони стосуються особливих форм творчості, що мають відношення головним чином до засобів масових комунікацій не тільки до друкованих публікацій, а й до радіо- та телепередач, прокату фільмів, комп'ютерних систем збереження та відтворення інформації.

ІІІ. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ

Передусім слід підкреслити, що будь-яке регламентування творчої діяльності, якою є саме інтелектуальна діяльність, об'єктивно не припустиме. Творчий процес людини поки що регулювати тим чи іншим чином неможливо. Тому мова може йти лише про управління у сфері суспільних відносин, що складаються в процесі створення, використання, поширення та захисту результатів інтелектуальної діяльності.

СИСТЕМА ОРГАНІВ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ*



Протягом останніх років в Україні сформувалася досить розгалужена організаційна структура органів, які прямо чи опосередковано забезпечують діяльність у сфері охорони інтелектуальної власності. В структурі законодавчої гілки влади Верховної Ради України, у складі Комітету з питань науки і освіти створений Підкомітет з питань інноваційної діяльності і захисту інтелектуальної власності.

В структурі судової гілки влади в 2000р. сформовані Колегія суддів Вищого господарського суду України з розгляду справ, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності, апеляційні господарські суди з цих питань у складі

господарських судів АР Крим, обласних судів, міст Києва та Севастополя .

Структура органів виконавчої гілки влади охоплює наступні установи:

- **Міжвідомчий комітет з проблем захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності** постійно діючий орган при Кабінеті Міністрів України, створений у лютому 2000р. для координації діяльності органів виконавчої влади у сфері охорони інтелектуальної власності.

- *Державний департамент інтелектуальної власності, створений у квітні 2000р. в складі Міністерства освіти і науки України. З метою координації діяльності виробників та власників об'єктів права інтелектуальної власності, а також реєстрації згаданих об'єктів в Україні. Основними завданнями Департаменту є:*

- *участь у межах своєї компетенції у забезпеченні реалізації державної політики в сфері інтелектуальної власності;*
- *прогнозування і визначення перспектив і пріоритетних напрямів розвитку у сфері інтелектуальної власності;*
- *організаційне забезпечення охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності.*

При Департаменті створено **Консультативну раду** з представників усіх творчих спілок України та відомих творчих діячів України. Створено також **Апеляційну палату** для розгляду в адміністративному порядку заперечень проти рішень за заявками на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, топографії інтегральних мікросхем і позначення походження товарів.

Важливим кроком вперед стало введення у штат Державного департаменту інтелектуальної власності **інспекторів з питань інтелектуальної власності**. Введення вказаних посади було встановлено Указом Президента України “Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні” №285/2001 від 27.04.2001 р. На підставі даного нормативного акту Кабінетом Міністрів України прийнята Постанова № 674 від 17.05.2002 р. “Про затвердження Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Державного департаменту інтелектуальної власності”, нормами якої врегульовані завдання, функції та повноваження зазначених посадових осіб.

Згідно п. 3 Положення, основними завданнями державного інспектора є здійснення державного контролю за дотриманням суб'єктами господарювання незалежно від форм власності вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності, а також у сфері виробництва, експорту, імпорту дисків для лазерних систем зчитування.

Інші міністерства та відомства України, що діють у сфері охорони прав інтелектуальної власності:

- **Антимонопольний комітет України** є центральним органом, що забезпечує захист від недобросовісної конкуренції, пов'язаної з неправомірним використанням об'єктів інтелектуальної власності.
- **Міністерство юстиції України** бере участь у розробці законодавчих актів з питань інтелектуальної власності, координує законотворчу діяльність у цій сфері з іншими сферами законодавства та відповідає за його адаптацію до законодавства Європейського Союзу.

- **Міністерство внутрішніх справ України** здійснює заходи з попередження та викриття злочинів, пов'язаних з порушенням авторських і суміжних прав, бере участь у створенні та вдосконаленні необхідної для протидії цим порушенням законодавчої бази. Особливу увагу приділяє попередженню та викриттю фактів тиражування і розповсюдження контрафактної аудіовізуальної продукції, неліцензійного комп'ютерного програмного забезпечення, а також фактів виробництва та розповсюдження фальсифікованої продукції з незаконним використанням товарних знаків відомих вітчизняних і зарубіжних виробників. У 2001р. в структурі Державної служби боротьби з економічною злочинністю створені підрозділи по боротьбі з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності як у центральному апараті, так і на регіональному рівні. Проводить в усіх регіонах комплексні перевірки суб'єктів господарювання в частині дотримання ними вимог нормативно-правових актів, що регламентують оптову та роздрібну торгівлю примірниками аудіовізуальних творів і фонограм.
- **Державна податкова адміністрація України** здійснює контроль за нарахуванням і сплатою податків при ввезенні та виробництві (складанні) аудіо- й відеопродукції на території України. На підставі чинного законодавства здійснює заходи з вилучення та знищення контрафактної продукції, що сприяє захисту інтелектуальної власності, в т.ч. авторських прав на аудіо- та відеопродукцію. Особливу увагу приділяє виявленню та знешкодженню підпільного виробництва.
- **Державна митна служба України** забезпечує реєстрацію об'єктів права інтелектуальної власності, та здійснює комплекс передбачених законодавством заходів з недопущення переміщення через митний кордон України товарів, виготовлених з порушенням прав інтелектуальної власності.
- **Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України** здійснює державний контроль за дотриманням законодавства України про захист прав споживачів, а також про рекламу в цій сфері.
- **Служба безпеки України** бере участь у розробці та здійсненні заходів із захисту державних таємниць України; в передбаченому законодавством порядку сприяє підприємствам, установам, організаціям, підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України. Відповідно до указів Президента України, має створити спеціальні підрозділи боротьби з правопорушеннями у сфері інтелектуальної власності; несе відповідальність за державну політику голографічного захисту товарів і документів; здійснює державний контроль і координацію у цій сфері.

Важливу роль у структурі органів регулювання охорони інтелектуальної власності відіграють організації, що утворюють інфраструктуру діяльності в цій сфері:

- **Український інститут промислової власності (Укрпатент)** державне підприємство; перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України та Державного департаменту інтелектуальної власності; є основою інфраструктури охорони промислової власності в Україні; здійснює наступні функції: приймання

заявок на видачу охоронних документів на об'єкти промислової власності; проведення експертизи цих заявок на відповідність їх умовам надання правової охорони; забезпечення державної реєстрації об'єктів промислової власності, змін їх правового статусу та офіційної публікації відповідних відомостей; здійснення державної реєстрації договорів про передачу права власності на об'єкти промислової власності, що охороняються в Україні, та договорів про видачу дозволу (ліцензійних договорів) на їх використання; інформаційне забезпечення функціонування державної системи охорони промислової власності; забезпечення фізичних та юридичних осіб інформацією про об'єкти промислової власності; формування фондів національної патентної документації в органах державної системи науково-технічної інформації України та ін.

- **Українське агентство з авторських і суміжних прав** є основною ланкою охорони авторських прав; належить до сфери управління Міністерства освіти і науки України та Державного департаменту інтелектуальної власності; виконує наступні функції: забезпечення охорони авторських і суміжних прав правовласників України та інших країн і їх правонаступників на території України та за її межами; державна реєстрація прав авторів на твори науки, літератури та мистецтва; забезпечення фізичних і юридичних осіб інформацією про об'єкти авторських і суміжних прав; управління майновими правами авторів або їх правонаступників на колективній основі; надання допомоги авторам та іншим правовласникам авторських і суміжних прав в управлінні їх майновими правами та ін.

- **Інститут інтелектуальної власності і права** створений у структурі Державного департаменту інтелектуальної власності на початку листопада 1999р. в Києві. Перший спеціалізований навчальний заклад цього напрямку, який надає можливість одержати другу вищу освіту за спеціальністю "Інтелектуальна власність" та підвищити кваліфікацію інженерів з винахідницької і раціоналізаторської роботи, кандидатів у патентні повірені, юристів, економістів, викладачів.

- **Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності** створений у складі Академії правових наук і має стати спеціалізованою установою для проведення наукових досліджень у сфері інтелектуальної власності, участі в розробці проектів законів та інших нормативно-правових актів з питань інтелектуальної власності, підготовки експертних висновків із зазначених питань.

До структури органів регулювання охорони інтелектуальної власності слід віднести і мережу недержавних організацій, що складається із двох груп:

- **Творчі спілки** Національна спілка письменників України, Національна спілка театральних діячів України, Національна спілка кінематографістів України, Національна спілка художників України. Національна спілка майстрів народного мистецтва України, Національна спілка архітекторів України. Національна спілка композиторів України. Спілка фотохудожників України. Національна спілка журналістів України, Всеукраїнська спілка кобзарів. Спілка рекламистів України, Всеукраїнська музична спілка, Спілка дизайнерів України. Український фонд культури, Національна ліга українських композиторів.

Недержавні інституції, що спеціалізуються у сфері інтелектуальної власності: Всеукраїнська асоціація патентних повірених; Коаліція з питань захисту прав

інтелектуальної власності (CIPR); Українська група Міжнародної асоціації з охорони промислової власності (AIPPI).

Важливу роль у функціонуванні системи органів регулювання інтелектуальної власності відіграє інститут патентних повірених представників у справах інтелектуальної власності, які є незалежними та діють на підставі Положення про представників у справах інтелектуальної власності. Патентні повірені надають фізичним і юридичним особам послуги, пов'язані з охороною прав інтелектуальної власності, представляють їх інтереси перед Державним департаментом інтелектуальної власності та установами, що належать до сфери його управління, судовими органами, кредитними установами, у відносинах з іншими фізичними та юридичними особами.

Управління майновими правами суб'єктів права інтелектуальної власності може здійснюватися також і громадськими організаціями. Закон України «Про авторське право і суміжні права» в редакції від 11 липня 2001 р. передбачає можливість колективного управління майновими правами авторів, інших осіб, що мають авторське право або суміжні права. Зазначені особи можуть доручати управління своїми майновими правами на колективній основі організаціям, які не мають права займатися комерційною діяльністю. Такі організації діють на основі і в межах повноважень, що добровільно їм були передані авторами, іншими особами, що мають авторське право або суміжні права. На діяльність зазначених організацій не поширюється обмеження, передбачені антимонопольним законодавством.

Такі організації можуть утворюватися для управління певними категоріями майнових прав певних категорій суб'єктів авторського права і (або) суміжних прав або для управління різними майновими правами в інтересах різних осіб, або однієї організації, категорій авторського права і (або) суміжних прав.

Повноваження на колективне управління майновими правами передаються авторами та їх правонаступниками, суб'єктами суміжних прав та їх правонаступниками безпосередньо на основі письмових договорів.

На підставі письмових договорів здійснюється також представництво прав і інтересів фізичних та юридичних осіб, що мають авторське право або суміжні права, з іноземними організаціями. Ці ж організації здійснюють ділові контакти іноземних авторів в Україні.

Договори про управління майновими правами на колективній основі можуть передбачати право зазначених організацій укладати ліцензійні договори з користувачами творів та об'єктів суміжних прав.

Користувачі творів та об'єктів суміжних прав договором зобов'язуються надавати авторам та іншим особам, що мають авторське право, та суб'єктам суміжних прав, їх представникам або організаціям, які управляють майновими правами на колективній основі, точний перелік і програми публічного використання творів, виконань, фонограм, програм мовлення і забезпечувати їх завіренням звітом про одержані прибутки. Основним обов'язком користувачів є своєчасна і в обумовленому розмірі виплата винагороди.

Організаціям, які управляють майновими правами, Законом надано право резервувати на своєму рахунку суми незапитаної винагороди, що надійшла їм від

користувачів. Після закінчення трирічного строку з моменту надходження на рахунок організації сум незапитаної винагороди ці суми можуть бути використані для чергових виплат суб'єктам авторського права і суміжних прав або спрямовані на інші цілі, передбачені їх статутами, в інтересах осіб, які мають авторське право і суміжні права.

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, необхідно зробити висновок, що структура органів виконавчої гілки влади охоплює наступні установи:

- ❖ Міжвідомчий комітет з проблем захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності
- ❖ *Державний департамент інтелектуальної власності*
- ❖ Консультативну раду

За допомогою цієї чіткої і розгалуженої системи вбачається можливість найбільш ефективно враховувати права і законні інтереси відповідних осіб.

Інші міністерства та відомства України, що діють у сфері охорони прав інтелектуальної власності:

- Антимонопольний комітет України
- Міністерство юстиції України
- Міністерство внутрішніх справ України
- Державна податкова адміністрація України
- Державна митна служба України
- Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації України
- Служба безпеки України
- Український інститут промислової власності (Укрпатент)
- Українське агентство з авторських і суміжних прав

ВИСНОВКИ ПО ТЕМІ:

Україна після набуття незалежності у складних умовах успішно справилась із завданням створення законодавства у сфері інтелектуальної власності. На сьогодні в Україні створено державну систему правової охорони інтелектуальної власності, яка має розгалужене законодавство у цій сфері та розвинену інфраструктуру.

Більше того, шляхом значних зусиль розроблене і прийняте законодавство, яке відповідає міжнародним нормам і стандартам захисту права інтелектуальної власності. Якщо говорити про місце законодавства України щодо сфери інтелектуальної власності в системі законодавства України, то воно представляє собою не розрізнені чинні правові норми, а цілісну досить складну сукупність правових норм, що містяться не лише в спеціальних законах у сфері інтелектуальної власності, але й в інших законодавчих актах: Конституції України, Цивільному кодексі України, Кримінальному кодексі України, Митному кодексі України, Кодексі України про адміністративні правопорушення тощо.

Варто зазначити, що в усьому світі і в Україні зокрема законодавство у сфері інтелектуальної власності з одного боку є консервативним: більшість його положень залишаються незмінними з часів прийняття Паризької та Бернської конвенцій, з іншого воно є досить динамічним, що зумовлено розвитком інтелектуальної діяльності людини. що інтелектуальна власність - це результати творчої діяльності будь-якої фізичної особи. Її об'єктом, проте, є не матеріальні носії, в яких реалізовані результати творчості, а саме ті ідеї, думки, міркування, образи, символи тощо, які реалізуються чи втілюються у певних матеріальних носіях. Докладніше зупинімося на питанні про співвідношення власності і права інтелектуальної власності. Право власності і право інтелектуальної власності - це різні правові інститути, хоча вони і мають багато спільного.

Протягом останніх років законодавство України у сфері інтелектуальної власності було істотно удосконалено, зокрема посилено захист прав інтелектуальної власності, і процес оновлення цього законодавства продовжується.

Розглянуто поняття творчості це діяльність, внаслідок якої народжується щось якісно нове, що відзначається неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Творчість властива тільки людині адже творити може тільки людина. Суб'єктом творчої діяльності може бути тільки людина. Природа інколи також створює унікальні шедеври, але в природі здійснюється процес розвитку, а не творчості. Творчість процес усвідомлений, цілеспрямований і, як правило, передбачуваний. структура органів виконавчої гілки влади охоплює наступні установи:

- ❖ Міжвідомчий комітет з проблем захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності
- ❖ *Державний департамент інтелектуальної власності*
- ❖ Консультативну раду

Отже, сьогодні ми розглянули одну з найголовніших тем права інтелектуальної власності. Протягом лекції ми розглянули поняття та особливості предмету, методів, принципів, системи, джерел права інтелектуальної власності.

Дякую за увагу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Питання до самоконтролю:

1. Що означає поняття «право інтелектуальної власності»?
2. Які основні групи результатів творчої діяльності вам відомі?
3. Розкрийте зміст співвідношення права інтелектуальної власності і права власності
4. Розкрийте зміст основних видів права інтелектуальної власності
5. У чому полягають основні функції органів, які прямо чи опосередковано забезпечують діяльність у сфері охорони інтелектуальної власності?

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

Кафедра цивільно-правових дисциплін

ЛЕКЦІЯ
з дисципліни «Цивільне право»

ТЕМА № 16 Загальні положення спадкового права

для здобувачів вищої освіти
юридичного факультету

Дніпро - 2016

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

- I. Поняття та значення спадкування. Основні поняття спадкового права.
- II. Час та місце відкриття спадщини.
- III. Спадковий договір

ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К., 1996.
2. Цивільний кодекс України: Прийнятий 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, NN 40-44, ст.356
3. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-ІУ від 18 березня 2004 р. // ВВР. – 2004. - № 40-41. 42. – Ст. 492 (із змінами).
4. Сімейний кодекс України № 2947-ІІІ від 10 січня 2002 р. // ВВР. – 2002. - № 21-22. – Ст. 135 (із змінами).
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-ІІІ // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 3-4, ст.27
6. Про нотаріат. Закон України № 3425-ІІІ від 2 вересня 1993 р. // ВВР. – 1993. - № 39. – Ст. 383 (із змінами).

Навчальна та наукова література

1. Баранник Н.М., Синельник А.П. Наследование /Законодательство. Теория. Практика/ (по новому Гражданскому кодексу Украины, вводимому в действие с 1 января 2004 г.). – Харьков: Изд-во “Прометей-Пресс”, 2003.
2. Васильченко В.В. Коментар Книги шостої Цивільного кодексу України “Спадкове право” // Довідник нотаріуса. – 2006. - № 1, 2.
3. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Спадкове право. Теорія та практика. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2002.
4. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар /За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина., 2004.
5. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я.М.Шевченко. – К.: Ін Юре, 2004. – Ч.2.
6. Блажівська О. Спадкове право за Галицьким цивільним кодексом 1797 року: історико-правовий аналіз [Електронний ресурс] / О. Блажівська // Вісник Національної академії прокуратури України. - 2014. - № 2. - С. 92-99. - Режим ДОСТУПУ: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2014_2_17
7. Рябоконь, Євген Олександрович.
Спадкове правовідношення в цивільному праві [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Рябоконь Євген Олександрович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2002. - 229 арк. - арк. 208-229
8. Заїка, Юрій Олександрович.
Право власності. Спадкове право [Текст] : навч. посіб. / Ю. О. Заїка, В. М. Співак. - К. : Наукова думка, 2000. - 152 с. - ISBN 966-00-0617-9
9. Шахрайчук, Ігор Антонович.
Спадкове право України (Ретроспективний аналіз) [Текст] : навч. посіб. / І. А. Шахрайчук ; Дніпропетровський національний ун-т. - Д. : ДНУ, 2000. - 224 с. - Бібліогр.: с. 208-220

10. Фурса, Світлана Ярославівна.

Спадкове право. Теорія та практика [Текст] : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. - К. : Атіка, 2002. - 496 с. - ISBN 966-8074-11-4

МЕТА ЛЕКЦІЇ

Слід окремо зупинитися на меті такої теми як спадкове право. Навчання спадковому праву передбачає пізнання цивільно-правових норм, практики їх застосування, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання спадкових відносин.

Базою навчання виступає цивільне законодавство, наука цивільного права, загальна теорія права, філософія, історія та інші науки. Це пояснюється насамперед тим, що навчальна дисципліна має за мету не тільки навчати цивільному праву, а й вчити оволодівати понятійним апаратом науки цивільного права, основними її здобутками, ознайомлення з її проблемами.

ВСТУП

Сучасна правова система України вступила на стан реформування, що зумовлено побудовою в нашому суспільстві демократичної, соціальної, правової держави, яка б існувала і творила право для людини, для захисту її загальноновизнаних прав і свобод. Встановлення європейського типу публічного правопорядку і законності в країні – його має забезпечити і гарантувати на своїй території молода незалежна держава – є метою такого реформування правової системи.

Смерть фізичної особи припиняє її правоздатність і відкриває спадщину. Людина перестає існувати фізично, але значна кількість цивільних відносин, у яких вона була носієм прав та обов'язків, переходять до інших осіб. Такий перехід майна (спадщини) померлої особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) називається **спадкуванням**.

Умови та порядок спадкування регламентуються низкою цивільно-правових норм, що у своїй сукупності складають окремий цивільно-правовий інститут - спадкове право.

Слід зупинитися на **актуальності та меті вивчення** такої навчальної теми як спадкове право. Навчання спадковому праву передбачає пізнання цивільно-правових норм, практики їх застосування, прищеплення навичок і вміння аналізувати наукові теорії, вирішувати конкретні життєві ситуації, що виникають у сфері цивільно-правового регулювання.

Тож, розглянувши питання необхідності, актуальності та мету вивчення цивільного права слід перейти саме до поняття спадкового права та його джерел. Отже першим питанням нашої лекції виступає «Поняття та значення спадкування. Основні поняття спадкового права».

І. ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ СПАДКУВАННЯ. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ СПАДКОВОГО ПРАВА

Смерть фізичної особи припиняє її правоздатність і відкриває спадщину. Людина перестає існувати фізично, але значна кількість цивільних відносин, у яких вона була носієм прав та обов'язків, переходять до інших осіб. Такий перехід майна (спадщини) померлої особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) називається **спадкуванням**.

Умови та порядок спадкування регламентуються низкою цивільно-правових норм, що у своїй сукупності складають окремий цивільно-правовий інститут - спадкове право.

Таким чином, **спадкове право** - це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають внаслідок переходу майна, а також майнових прав та обов'язків померлого до інших осіб. В ЦКУ з урахуванням суттєвих змін, що відбулися у суспільстві, спадкові відносини врегульовуються виходячи з забезпечення свободи волі особи, відмови держави від зазіхань на її приватну власність, сприяння через закон зміцненню родинних стосунків. Відповідні відносини регулюються у Книзі шостій ЦКУ, а також у нормативних актах, які регламентують діяльність органів нотаріату.

Спадкове право надає можливість кожному громадянину розпорядитися своїм майном на випадок смерті, визначивши у заповіті його частку. Положення спадкового права спрямовані на захист особистих інтересів фізичних осіб. Водночас спадкове право захищає інтереси членів сім'ї померлого (зокрема неповнолітніх та непрацездатних осіб), чим сприяє зміцненню сім'ї. Значення спадкування полягає у тому, що кожному члену суспільства повинна бути гарантована можливість жити та працювати із свідомістю того, що після його смерті все надбане ним за життя (втілене у матеріальних благах і обтяжене боргами) перейде згідно його волі, а якщо він її не виявить, то згідно волі закону, до близьких йому людей. І тільки у випадках, прямо передбачених у законі, те, що належало спадкодавцеві за життя, у певній частині перейде до осіб, до яких сам спадкодавець не виявляв прихильності (так звані необхідні спадкоємці). Неухильне проведення цих положень забезпечує інтереси як самого спадкодавця та його спадкоємців, так і усіх третіх осіб (боржників та кредиторів спадкодавця, фіскальних органів тощо), для яких смерть спадкодавця може потягнути ті чи інші правові наслідки.

Спадкове правонаступництво. Правовим механізмом спадкових відносин є наступництво стосовно прав на майно померлого, тобто «майно» як сукупності майнових прав та обов'язків спадкодавця, що не припиняються смертю останнього і переходять до його правонаступників.

При цьому: **по-перше**, права та обов'язки померлого переходять до його правонаступників як єдине ціле та одночасно, тобто у порядку **універсального правонаступництва**; **по-друге**, до спадкоємців переходять всі права та обов'язки спадкодавця, крім тих, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця та спадкування яких не допускається цивільним законодавством та іншими законами або суперечать самій природі цих прав та обов'язків.

Універсальному правонаступництву притаманна ознака безпосередності, яка виявляється у тому, що спадкоємець набуває спадщину без попередньої передачі останньої третім особам. Універсальний правонаступник (спадкоємець) не може прийняти тільки одну частину правомочностей і відмовитись від прийняття іншої. Внаслідок універсального правонаступництва право на майно переходить до спадкоємців разом з усіма обтяженнями, які лежать на спадщині. Так, якщо виконання зобов'язання забезпечене неустойкою або порукою, то вони зберігають силу і при переході прав кредитора за зобов'язанням до спадкоємців. Так само коли майно, що входить до складу спадщини, перебуває у заставі, то зміна власника заставу майна не припиняє.

Від універсального правонаступництва слід відрізнити наступництво сингулярне (часткове). **Сингулярний правонаступник**, на відміну від універсального, набуває лише окреме право із складу спадщини - право, зміст якого чітко визначений. Таке право сингулярного правонаступника не обтяжується боргами і переходить до нього не безпосередньо від спадкодавця, а опосередковано – в силу норми закону (статті 1237, 1238 ЦКУ), що покладає на спадкоємця обов'язок виконання на користь певної особи (відказоодержувача) певного зобов'язання.

Прийняття спадщини є реалізацією волі особи на набуття відповідних прав та обов'язків і стосується всієї спадщини, в чому б вона не була вираженою і у кого б вона не знаходилась. Прийняття спадщини з умовою або з застереженням не допускається. Прийняття спадщини надається зворотна сила, тобто якщо спадкоємець приймає спадщину, то вона вважається прийнятою ним вже з моменту її відкриття

Підстави спадкування. Спадкування здійснюється за **заповітом** або **за законом** (ст. 1217 ЦКУ). Однак зрозуміло, що підстави спадкування не можна протиставляти. Крім того, для спадкування не тільки за заповітом, а й за законом потрібна ціла низка передбачених законом юридичних фактів. Підставою виникнення спадкування за заповітом є юридичний склад - складання заповіту, смерть спадкодавця, відкриття спадщини, прийняття спадщини. Осіб, які закликаються до спадкування в цьому випадку, визначає у своєму заповіті спадкодавець. Для спадкування за законом потрібні: по-перше, наявність певного ступеня спорідненості зі спадкодавцем або перебування на його утриманні протягом визначеного законом строку (тобто особа повинна входити в коло спадкоємців за законом); по-друге, факт смерті спадкодавця (тобто повинно відбутися відкриття спадщини); по-третє, прийняття спадщини.

Таким чином, спадкування виникає лише за наявності передбачених у законі юридичних фактів і тому безпосередньо із закону ніколи не виникає.

Спадщина. Центральним у спадковому праві є поняття спадщини, під якою ст. 1218 ЦК визначає права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Всі майнові права, що входять до складу спадщини, становлять так званий спадковий актив. Сукупність обов'язків спадкодавця, що переходять до спадкоємців, становить спадковий пасив.

Щодо складу спадщини слід враховувати наступне. **По-перше**, до спадщини входять лише ті права та обов'язки, носієм яких за життя був сам спадкодавець.

Права та обов'язки, що виникають зі смертю спадкодавця, ґрунтуються на інших підставах. Так, у випадку смерті застрахованої особи, якщо у договорі особистого страхування не вказаний інший вигодонабувач, страхова сума сплачується спадкоємцям застрахованої особи (ст. 1229 ЦКУ). У даному випадку спадкового на-ступництва не відбувається, оскільки право на отримання страхової суми виникає лише внаслідок смерті спадкодавця.

***По-друге,** не всі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві за життя, здатні за своєю природою переходити до інших осіб. Так, не переходять у спадщину права, які є невід'ємними від особи спадкодавця (ст. 1219 ЦКУ), наприклад: право авторства; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; право на відшкодування шкоди у зв'язку із каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника; права та обов'язки, що виникають із договору доручення, крім тих, які набуті спадкоємцем внаслідок виконаного доручення.*

По-третє, перехід у спадщину окремих прав та обов'язків, які належали спадкодавцеві за життя та спроможні переходити у спадщину можуть бути виключені або обмежені на підставі прямої вказівки закону. Так, ст. 1227 ЦКУ передбачає, що заробітна плата, пенсія, стипендія, аліменти, допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, суми відшкодувань у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інші соціальні виплати, нараховані спадкодавцеві, але не одержані ним за життя, передаються членам його сім'ї, а у разі не відсутності - входять до складу спадщини.

По-четверте, у спадщину можуть переходити права та обов'язки не тільки з майновим, але і з немайновим змістом, як це має місце при успадкуванні голосуючих акцій в акціонерному товаристві, коли до спадкоємців переходить не тільки право на одержання дивідендів, а й право на участь в управлінні справами акціонерного товариства.

По-п'яте, у випадках, прямо передбачених законом, у спадщину можуть переходити охоронювані законом інтереси. Наприклад, коли громадянин почав приватизувати своє житло, та не встиг завершити цей процес до кінця - перешкодила смерть. У таких випадках спадкоємці мають право завершити розпочатий спадкодавцем процес приватизації та стати власниками майна. Оскільки спадкодавець за життя встиг виразити свою волю на приватизацію житла (подав належні документи), але помер, то право на приватизацію перейшло у стадію реалізації, зупинившись на шляху до суб'єктивного права, і тому може стати об'єктом успадкування. Ця позиція закріплена у ч. 5 п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 1995 р. «Про судову практику у справах щодо захисту права приватної власності».

Якщо спадкодавець ніяких дій, спрямованих на приватизацію житла, не здійснював і помер, то право на приватизацію до спадкоємців не може перейти, оскільки за життя спадкодавця це право не вийшло за межі його правоздатності, тобто не було реалізоване.

Другий приклад стосується набувальної давності. Для набуття власності за давністю володіння, необхідно, крім всіх інших визначених законом умов, безперервно володіти майном протягом встановленого ст. 344 ЦКУ строку (рухомим - п'ять років, нерухомим – десяти). Володілець може додати до строку свого володіння також і час володіння свого попередника, від якого він отримав майно як його правонаступник. Це правило поширюється на випадки як сингулярного, так і універсального наступництва. І тут у порядку спадкового наступництва до спадкоємця переходить не само право власності, якого ще немає, а тільки можливість його набуття до спливу передбачених законом строків.

У багатьох випадках порядок закликання тієї чи іншої особи до спадкування, а також зміст прав і обов'язків, які перейдуть до спадкоємця, визначаються не тільки загальними положеннями про спадкування, а й спеціальними правилами, які розраховані на окремі види спадкування. Ці правила зосереджені у законодавстві про господарські товариства, а також про інші юридичні особи, у земельному, житловому та інших галузях законодавства. Розглянемо деякі з цих правил.

Стаття 130 ЦКУ визначає порядок розрахунку із спадкоємцями учасника повного товариства; ч. 5 ст. 147 - перехід частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю до іншої особи; ч. 4 ст. 166 - припинення членства у виробничому кооперативі і перехід паю. Ці положення розвинуті й конкретизовані у законах та інших нормативних актах, які регулюють відносини у сфері виникнення та функціонування окремих організаційно-правових форм юридичних осіб.

В одних випадках спадкоємці можуть повністю зайняти місце спадкодавця у відповідному товаристві або кооперативі. Так, спадкоємець, який успадкував акції, набуває відповідних прав акціонера. Однак такий акціонер не може автоматично замінити спадкодавця у наглядовій раді або виконавчому органі товариства. У товаристві власників житла у випадку смерті громадянина-члена товариства його спадкоємці входять до товариства з моменту виникнення у них права власності на помешкання.

В інших товариствах та кооперативах питання щодо прийняття до них спадкоємців залежить від умов, передбачених у законі та установчих документах. Так, у випадку смерті учасника повного товариства або повного учасника командитного товариства його спадкоємець може вступити у повне товариство лише за згодою інших учасників (ч. ч. 1,2 ст. 127; ч. 1 ст. 135 та ст. 136 ЦКУ).

Спадкування права на земельну ділянку відбувається на загальних підставах зі збереженням цільового призначення відповідної ділянки. До спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд переходить право власності або право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені. Інший розмір земельної ділянки може бути передбачений спадкодавцем у заповіті (ст. 1225 ЦКУ). Поряд із земельною ділянкою успадковується й земельний сервітут на ній.

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) виникає на підставі договору між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою. Емфітевзис та суперфіцій також можуть передаватися у порядку спадкування.

Щодо обов'язків, які переходять до спадкоємців, то ними можуть бути повернення грошей, які були позичені померлим, чи речі, якими він користувався за договором найму. Спадкоємці мають відшкодувати матеріальні збитки, завдані спадкодавцем у договірних чи недоговірних зобов'язаннях, а також моральну шкоду, яка була присуджена за життя спадкодавця.

До спадкоємців переходить обов'язок сплатити неустойку (штраф, пеню), яка була присуджена судом кредиторів зі спадкодавця за його життя.

За позовом спадкоємців суд може зменшити розмір неустойки (штрафу, пені), розмір відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди, якщо вони є непомірно великими порівняно з вартістю рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ними у спадщину (ч. 5 ст. 1231 ЦКУ).

Матеріальні збитки та моральна шкода відшкодовуються спадкоємцями у межах вартості одержаного ними рухомого чи нерухомого майна.

Цивільним законодавством також передбачений обов'язок спадкоємців відшкодувати розумні витрати, зроблені одним із них або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця. Витрати можуть бути стягнені не більш як за три роки до смерті спадкодавця (ст. 1232 ЦКУ). Відшкодування виплачується тільки тим особам, які їх фактично понесли.

До прийняття спадщини спадкоємцями її називають *лежачою*. У цей проміжок часу вона вже не належить спадкодавцеві, оскільки його немає у живих. Не може вона також належати закликаним до спадкування спадкоємцям, бо у момент відкриття спадщини у них виникає лише право на її прийняття, але не право на спадщину. Тому з моменту відкриття спадщини до прийняття її спадкоємцями вона являє собою сукупність безсуб'єктних прав та обов'язків. Але таке становище є нетривалим. Воно існує доки спадщина не буде прийнятою спадкоємцями або не перейде до держави.

Спадкодавцями є фізичні особи, незалежно від віку, статі тощо, майно яких після смерті переходить у спадщину до інших осіб.

При спадкуванні за законом немає значення дієздатність спадкодавця. Інша справа при спадкуванні за заповітом, оскільки останній є одностороннім правочином, що вчиняється особою, яка має бажання зробити розпорядження своїм майном на випадок смерті. Тому заповідач повинен бути дієздатним у повному обсязі, враховуючи правила ч. 2 ст. 34 та ст. 35 ЦКУ.

Особи частково дієздатні (ст. 31 ЦКУ), а також обмежено дієздатні (ст. 36 ЦКУ) заповідальної дієздатності не мають. Не має юридичної сили заповіт, вчинений недієздатною особою в період значного нетривалого покращення здоров'я (ремісії). Якщо така особа у подальшому буде визнана недієздатною, ця обставина не впливає на юридичну силу заповіту, який спадкодавець склав, коли був дієздатним. Однак такий заповіт може бути оскаржений на підставах, передбачених ст. 225 ЦКУ. Визнання особи, яка склала заповіт, недієздатною у подальшому може мати значення і при вирішенні питання щодо усунення спадкоємця за заповітом від спадкування як негідного спадкоємця.

Спадкодавець за законом не є суб'єктом спадкового правовідношення, тому що на момент відкриття спадщини його немає в живих. У цьому полягає його відмінність від спадкодавця-заповідача.

Спадкоємці. Відкриття спадщини як юридичний факт має наслідком виникнення у певних осіб права на спадкування. Коло спадкоємців за заповітом визначає заповіт, коло спадкоємців за законом – закон. Оскільки право на спадкування виникає у день відкриття спадщини, яким є день смерті спадкодавця, це означає, що лише спадкоємці є суб'єктами спадкового правовідношення.

Коло спадкоємців значно ширше, ніж коло спадкодавців. Ними можуть бути як суб'єкти приватного права, так і суб'єкти публічного права, передбачені ст. 2 ЦКУ. Що стосується фізичних осіб, то при спадкуванні як за заповітом, так і за законом спадкоємцями можуть бути лише ті, які є живими на момент смерті спадкодавця.

Закон допускає закликання до спадкування не тільки осіб, які є живими на момент відкриття спадщини, але і тих, хто був зачатий за життя спадкодавця, але народився живим після відкриття спадщини, тобто вже після смерті спадкодавця. Так, діти спадкодавця, зачаті за його життя, але народжені вже після його смерті, можуть бути спадкоємцями як за заповітом, так і за законом, а інші особи – тільки спадкоємцями за заповітом. Охорона інтересів таких осіб передбачена ст. 1222 ЦКУ. Але це не означає, що ненароджена дитина визнається суб'єктом права, тому що її інтереси будуть враховуватися лише за умови, якщо вона народиться живою. Якщо вона народиться мертвою, то факт зачаття втрачає будь-яке юридичне значення, оскільки його правоздатність так і не виникла. У даному випадку вона взагалі не вважається закликаною до спадкування, і тому не підлягають застосуванню ні правила щодо спадкової трансмісії, ні правила щодо прирощення спадкових часток, ні інші правила, які розраховані на той випадок, коли спадкоємець, закликаний до спадкування, вмирає, не встигнувши прийняти спадщину. Якщо на користь ненародженої дитини було складено заповіт, а дитина народилася мертвою, заповіт втрачає силу з усіма впливаючими наслідками.

Для набуття статусу спадкоємця недостатньо самого факту наявності заповіту на користь певної особи чи зарахування її до спадкоємців певної черги. Від особи вимагається ще й добропорядна поведінка. У зв'язку з цим ст. 1224 ЦКУ передбачає перелік обставин, за наявності яких право на спадкування у певних осіб не виникає, тобто вони усуваються від права на спадкування як за заповітом, так і за законом та називаються негідними спадкоємцями. До них віднесені особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на життя спадкоємців. Це не стосується осіб, які вчинили такий замах, але спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив їх своїми спадкоємцями за заповітом (тобто пробачив такий вчинок).

Не мають також права на спадкування ні за заповітом, ні за законом особи, які своїми протизаконними діями умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або ж сприяли збільшенню їх частки у спадщині. Ці обставини повинні бути підтверджені судом. Спадкоємцями за законом не можуть стати:

– батьки після дитини, щодо якої вони позбавлені батьківських прав і не були поновлені у цих правах на момент відкриття спадщини;

– батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), інші особи, які ухилялися від виконання обов'язків щодо утримання спадкодавця, якщо ці обставини встановлені в судовому порядку. Але ці особи можуть одержати спадщину за заповітом.

У осіб, шлюб між якими визнаний недійсним за рішенням суду; внаслідок чого не виникає правового зв'язку між ними, а тому і права на спадкування однієї після другої і навпаки немає. Але закон має виняток з цього правила і дає можливість тому з подружжя, хто пережив померлого і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, у разі визнання шлюбу недійсним після смерті одного з подружжя, отримати право на спадкування частки того, хто помер, у майні, яке набуто ними за час фактичного шлюбу.

Передбачені правила щодо усунення за певних умов осіб від спадкування поширюються на всіх спадкоємців, у тому числі й на тих, хто має право на обов'язкову частку в спадщині, а також на відказоодержувачів, на користь яких зроблено заповідальний відказ.

Зазначені «негідні» спадкоємці усуваються від спадкування в судовому порядку. Обставини, які є підставою для позбавлення права на спадкування, також повинні бути встановлені судом.

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

Отже, правовим механізмом спадкових відносин є спадкове правонаступництво стосовно прав на майно померлого, тобто «майно» як сукупності майнових прав та обов'язків спадкодавця, що не припиняються смертю останнього і переходять до його правонаступників. При цьому: по-перше, права та обов'язки померлого переходять до його правонаступників о у порядку універсального правонаступництва; по-друге, до спадкоємців переходять всі права та обов'язки спадкодавця, крім тих, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця та спадкування яких не допускається цивільним законодавством та іншими законами або суперечать самій природі цих прав та обов'язків. **Спадкове право** - це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають внаслідок переходу майна, а також майнових прав та обов'язків померлого до інших осіб. В ЦК з урахуванням суттєвих змін, що відбулися у суспільстві, спадкові відносини врегульовуються виходячи з забезпечення свободи волі особи, відмови держави від зазіхань на її приватну власність, сприяння через закон зміцненню родинних стосунків. Відповідні відносини регулюються у Книзі шостій ЦК, а також у нормативних актах, які регламентують діяльність органів нотаріату.

Спадкове право надає можливість кожному громадянину розпорядитися своїм майном на випадок смерті, визначивши у заповіті його частку. Положення спадкового права спрямовані на захист особистих інтересів фізичних осіб. Водночас спадкове право захищає інтереси членів сім'ї померлого (зокрема неповнолітніх та непрацездатних осіб), чим сприяє зміцненню сім'ї.

Значення спадкування полягає у тому, що кожному члену суспільства повинна бути гарантована можливість жити та працювати із свідомістю того, що після його смерті все надбане ним за життя (втілене у матеріальних благах і обтяжене боргами) перейде згідно його волі, а якщо він її не виявить, то згідно волі закону, до близьких йому людей. І тільки у випадках, прямо передбачених у законі, те, що належало спадкодавцеві за життя, у певній частині перейде до осіб, до яких сам спадкодавець не виявляв прихильності (так звані необхідні спадкоємці). Неухильне проведення цих положень забезпечує інтереси як самого спадкодавця та його спадкоємців, так і усіх третіх осіб (боржників та кредиторів спадкодавця, фіскальних органів тощо), для яких смерть спадкодавця може потягнути ті чи інші правові наслідки.

II. ЧАС ТА МІСЦЕ ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ

Спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою. Момент смерті фіксується на підставі медично-біологічних показників, які констатують факт смерті людини, що засвідчується у свідоцтві про смерть, яке видається державним органом РАЦСу.

До смерті громадянина за правовими наслідками дорівнюється оголошення особи померлою, а також встановлення судом факту смерті громадянина. Оголошення особи померлою внаслідок безвісної відсутності її правоздатності не припиняє. Якщо померлою оголошена особа, яка жива, вона своєї правоздатності не втрачає. Якщо померлою оголошена особа, якої немає у живих, то вона втрачає правоздатність вже з моменту дійсної смерті, а не з моменту оголошення її померлою судом. Те ж стосується і встановлення судом факту смерті. Це має важливе правове значення, бо моментом відкриття спадщини є смерть фізичної особи, а це юридичний факт, на підставі якого виникає спадкове правовідношення.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона вважається померлою (ч. 3 ст. 46 ЦКУ). Якщо громадянин оголошений померлим як безвісно відсутній, то днем його смерті визнається день набуття законної сили відповідним рішенням суду або той день, який вказаний судом у рішенні.

Але трапляються випадки, коли день смерті, вказаний у рішенні суду (як при оголошенні померлим, так і при встановленні факту смерті), і день набуття законної сили рішенням суду за часом будуть далекі один від одного, а буває і знаходяться один від одного за межами строку для прийняття спадщини, який починається з моменту її відкриття. Тому у відповідних випадках доцільніше рахувати вказаний строк з моменту набуття законної сили рішенням суду, а не з дня смерті громадянина, вказаного у рішенні суду. Якщо ж строк для прийняття спадщини пропущений, то належить звертатися до суду про його продовження.

Коли протягом однієї календарної доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. Це означає, що особи, які померли в один день, хоча і у різний час доби, вважаються такими, що померли одночасно, і тому не закликаються до спадкування після смерті один одного. Такі особи називаються **комморієнтами**. Таким чином,

при визначенні часу відкриття спадщини не враховується той розрив часу, який може мати місце між смертями, які настали одна після одної, але у один і той же день.

Якщо ж кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них (ч. 3 ст. 1220 ЦКУ).

Таким чином, визначення часу, з якого відкривається спадщина, має важливе юридичне значення. **По-перше** з моменту смерті починається перебіг строку на прийняття спадщини (шість місяців - ст. 1270 ЦКУ); **по-друге**, на цей день визначається склад спадкового майна (ст. 1218 ЦКУ); **по-третє**, визначається коло спадкоємців (статті 1222, 1223 ЦКУ); **по-четверте**, починається перебіг строку на пред'явлення вимог кредиторів спадкодавця (ст. 1281 ЦКУ).

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, що визначається на підставі ст. 29 ЦКУ. Тимчасове місце проживання, як і місце смерті спадкодавця (яке може у окремих випадках не збігатися з місцем його проживання), не визнається місцем відкриття спадщини. Таким місцем вважається певний населений пункт - село, місто, а не країна, область або район, де знаходиться певний населений пункт. Довідка про місце постійного проживання спадкодавця підтверджує місце відкриття спадщини. Якщо таку довідку неможливо одержати, факт постійного проживання спадкодавця у конкретному місці встановлюється у судовому порядку. Коли місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини вважається місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна - місцезнаходження основної частини рухомого майна. Так, якщо основна частина спадщини складає жилий будинок або інше нерухоме майно, місцем відкриття спадщини буде місце, де це майно зареєстроване. Якщо основна частина складає акції або частку в капіталі іншого товариства, то спадщина відкривається за місцем реєстрації відповідної юридичної особи.

Визначення місця відкриття спадщини має важливе практичне значення, оскільки згідно з ним:

- 1) встановлюється коло осіб, які закликаються до спадкування;
- 2) нотаріус за місцем відкриття спадщини вживає заходів щодо охорони спадкового майна (ст. 1283 ЦКУ);
- 3) спадкоємці подають заяву про прийняття спадщини або про відмову від неї до нотаріальної контори, яка видає їм свідоцтво про праве на спадщину (статті 1268, 1273, 1298 ЦКУ);
- 4) кредитори спадкодавця за місцем відкриття спадщини пред'являють вимоги до спадкоємців (ст. 1281 ЦКУ).

Кредитор має право звернутися із вимогами до спадкоємців боржника, які прийняли спадщину, протягом шести місяців від дня, коли він дізнався або міг дізнатися про відкриття спадщини, незалежно від настання строку вимоги. Якщо ж кредитор спадкодавця не знав і не міг знати про відкриття спадщини, він має право звернутися із вимогами до спадкоємців, які прийняли спадщину, протягом року від настання строку вимоги. Кредитор спадкодавця, який не пред'явив вимоги до

спадкоємців у встановлені законом строки, позбавляється права вимоги (ст. 1281 ЦКУ).

ВИСНОВКИ З ДРУГОГО ПИТАННЯ:

Отже, часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона вважається померлою (ч. 3 ст. 46 ЦКУ). Якщо громадянин оголошений померлим як безвісно відсутній, то днем його смерті визнається день набуття законної сили відповідним рішенням суду або той день, який вказаний судом у рішенні. Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, що визначається на підставі ст. 29 ЦКУ. визначення часу, з якого відкривається спадщина, має важливе юридичне значення. По-перше з моменту смерті починається перебіг строку на прийняття спадщини (шість місяців - ст. 1270 ЦКУ); по-друге, на цей день визначається склад спадкового майна (ст. 1218 ЦКУ); по-третє, визначається коло спадкоємців (статті 1222, 1223 ЦКУ); по-четверте, починається перебіг строку на пред'явлення вимог кредиторів спадкодавця (ст. 1281 ЦКУ).

Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, що визначається на підставі ст. 29 ЦКУ. Тимчасове місце проживання, як і місце смерті спадкодавця (яке може у окремих випадках не збігатися з місцем його проживання), не визнається місцем відкриття спадщини. Таким місцем вважається певний населений пункт - село, місто, а не країна, область або район, де знаходиться певний населений пункт. Довідка про місце постійного проживання спадкодавця підтверджує місце відкриття спадщини..

III. СПАДКОВИЙ ДОГОВІР

Спадковий договір є новим цивілістичним інститутом для України, однак він давно впроваджений у законодавство багатьох європейських країн. Хоча цей договір є цивільним договором, він тяжіє до спадкового права і тому саме врегульований у Книзі шостій ЦК (глава 90).

Цей договір має свої особливості. Одна сторона (набувач) бере на себе обов'язок виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і набуває право власності на майно останнього у разі його смерті. Набувач повинен вчинити певні дії майнового або немайнового характеру, які здійснюються ним як до відкриття спадщини, так після її відкриття. Спадковий договір укладається у письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням.

Суб'єктами цього договору можуть бути подружжя, один з подружжя та інші особи. Відчужувачами можуть бути тільки фізичні особи, а набувачами як фізичні, так і юридичні особи. Особливість спадкового договору, укладеного подружжям, є спільне сумісне майно подружжя, а також особисте майно кожного з них. Запроваджується поступове спадкування: у разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті останнього з подружжя – переходить до набувача за договором. Причому, кожен з подружжя може бути одночасно і набувачем, і відчужувачем.

На майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус накладає заборону відчуження. Відчужувач не має права складати заповіт щодо майна, яке є предметом спадкового договору, інакше такий заповіт вважається нікчемним (ч. 2 ст. 1307 ЦКУ). Набувач стає власником майна не з моменту укладання договору, а лише з моменту смерті відчужувача. Цим спадковий договір відрізняється від договору довічного утримання, у якому право власності на майно відчужувача набувач отримує у момент укладання договору.

Контроль за виконанням спадкового договору здійснює особа, призначена відчужувачем, а у разі відсутності такої особи - нотаріус за місцем відкриття спадщини. Спадковий договір може бути розірваний судом на вимогу відчужувача тільки у разі невиконання набувачем своїх обов'язків, а на вимогу набувача - у разі неможливості виконати розпорядження відчужувача (ст. 1308 ЦКУ).

ВИСНОВКИ З ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ:

Отже, за спадковим договором набувач стає власником майна не з моменту укладання договору, а лише з моменту смерті відчужувача. Цим спадковий договір відрізняється від договору довічного утримання, у якому право власності на майно відчужувача набувач отримує у момент укладання договору. Хоча цей договір є цивільним договором, він тяжіє до спадкового права і тому саме врегульований у Книзі шостій ЦК. Спадковий договір є новим цивілістичним інститутом для України, однак він давно впроваджений у законодавство багатьох європейських країн. Хоча цей договір є цивільним договором, він тяжіє до спадкового права і тому саме врегульований у Книзі шостій ЦК (глава 90).

Цей договір має свої особливості. Одна сторона (набувач) бере на себе обов'язок виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і набуває право власності

на майно останнього у разі його смерті. Набувач повинен вчинити певні дії майнового або немайнового характеру, які здійснюються ним як до відкриття спадщини, так після її відкриття. Спадковий договір укладається у письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням.

Суб'єктами цього договору можуть бути подружжя, один з подружжя та інші особи. Відчужувачами можуть бути тільки фізичні особи, а набувачами як фізичні, так і юридичні особи. Особливість спадкового договору, укладеного подружжям, є спільне сумісне майно подружжя, а також особисте майно кожного з них. Запроваджується поступове спадкування: у разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті останнього з подружжя – переходить до набувача за договором. Причому, кожен з подружжя може бути одночасно і набувачем, і відчужувачем.

На майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус накладає заборону відчуження. Відчужувач не має права складати заповіт щодо майна, яке є предметом спадкового договору, інакше такий заповіт вважається нікчемним (ч. 2 ст. 1307 ЦКУ). Набувач стає власником майна не з моменту укладання договору, а лише з моменту смерті відчужувача. Цим спадковий договір відрізняється від договору довічного утримання, у якому право власності на майно відчужувача набувач отримує у момент укладання договору.

ВИСНОВКИ ПО ТЕМІ:

Отже, сьогодні ми розглянули одну з найголовніших тем цивільного права. Протягом лекції ми розглянули поняття та особливості спадкування та спадкового права. Таким чином, **спадкове право** - це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають внаслідок переходу майна, а також майнових прав та обов'язків померлого до інших осіб. В ЦК з урахуванням суттєвих змін, що відбулися у суспільстві, спадкові відносини врегульовуються виходячи з забезпечення свободи волі особи, відмови держави від зазіхань на її приватну власність, сприяння через закон зміцненню родинних стосунків. Відповідні відносини регулюються у Книзі шостій ЦК, а також у нормативних актах, які регламентують діяльність органів нотаріату. Ця лекція, на мою думку, є найголовнішою, оскільки в ній закріплюються загальні засади функціонування спадкового права як інституту цивільного права. часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона вважається померлою (ч. 3 ст. 46 ЦКУ). Якщо громадянин оголошений померлим як безвісно відсутній, то днем його смерті визнається день набуття законної сили відповідним рішенням суду або той день, який вказаний судом у рішенні. Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, що визначається на підставі ст. 29 ЦК. визначення часу, з якого відкривається спадщина, має важливе юридичне значення. По-перше з моменту смерті починається перебіг строку на прийняття спадщини (шість місяців - ст. 1270 ЦКУ); по-друге, на цей день визначається склад спадкового майна (ст. 1218 ЦКУ); по-третє, визначається коло спадкоємців (статті 1222, 1223 ЦКУ); по-четверте, починається перебіг строку на пред'явлення вимог кредиторів спадкодавця (ст. 1281 ЦКУ). Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, що визначається на підставі ст. 29 ЦКУ. Тимчасове місце проживання, як і місце смерті спадкодавця (яке може у окремих випадках не збігатися з місцем його проживання), не визнається місцем відкриття спадщини. Спадковим договором набувач стає власником майна не з моменту укладання договору, а лише з моменту смерті відчужувача. Цим спадковий договір відрізняється від договору довічного утримання, у якому право власності на майно відчужувача набувач отримує у момент укладання договору. Хоча цей договір є цивільним договором, він тяжіє до спадкового права і тому саме врегульований у Книзі шостій ЦК. Спадковий договір є новим цивілістичним інститутом для України, однак він давно впроваджений у законодавство багатьох європейських країн.

Маю надію, що цю першу тему ви засвоїте добре, оскільки вона є головною підставою вашого наступного засвоєння матеріалу з видів спадкування.

Дякую за увагу.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДАНОЇ ТЕМИ:

Питання до самоконтролю:

1. Що розуміється під спадкуванням та яке його значення?
2. Що таке відкриття спадщини, а також час і місце відкриття спадщини?
3. Які підстави спадкування?

4. Які особливості спадкування за законом?
5. Які особливості спадкування за заповітом?
6. Який порядок прийняття спадщини?
7. Яким чином відбувається відмова від спадщини?
8. Як відбувається поділ та оформлення поділу спадкового майна?
9. В яких випадках має місце перехід по праву спадкоємству державі?